

Verbum historiae 1/2013

Bratislava 2013

Bratislava 2013

Editori:

Mgr. Pavol Makyna

Mgr. Miriam Viršínská, PhD.

Redakčná rada:

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD. – predseda (Univerzita Komenského, Bratislava)

Mgr. Michal Babál (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. PhDr. Július Bartl, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. Zdeněk Beneš, CSc. (Univerzita Karlova, Praha)

PhDr. Anna Bocková, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. Janez Cvirn, PhD. (Univerzita v Lubl'ane)

dr. Jure Gašparič, PhD. (Ústav najnovších dejín, Lubl'ana)

dr. Jaromir Jeszke (Univerzita Adama Mickiewicza, Poznaň)

doc. PhDr. Miroslav Kamenický, CSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Mgr. Branislav Krasnovský, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Mgr. Marián Lezo (Univerzita Komenského, Bratislava)

Mgr. Pavol Makyna (Univerzita Komenského, Bratislava)

Mgr. Pavol Matula, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

prof. Alain Soubigou (Parížska univerzita, Paríž)

Mgr. Monika Tihányiová, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

PhDr. Mária Tonková, Csc. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Mgr. Miriam Viršínská, PhD. (Univerzita Komenského, Bratislava)

Recenzenti:

Prof. Ing. Michal Milata, DrSc. (Slovenská technická univerzita, Bratislava)

Prof. Ing. Michal Uher, DrSc. (Slovenská technická univerzita, Bratislava)

Grafická úprava:

Mgr. Branislav Krasnovský, PhD.

© Vydáva Katedra histórie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Račianska 59, Bratislava

ISSN:

EAN:

Obsah	4
ÚVOD	5
LETZ, Róbert <i>Verbum in via.</i>	5
ŠTÚDIE	6
LEZO, Marián <i>Vzťahy Anglicka s okolitými krajinami počas vlády Henricha VIII. Tudora</i>	7
KRASNOVSKÝ, Branislav <i>Historický vývoj chemického priemyslu v Žiline.</i>	29
MAKYNA, Pavol <i>Riešenie židovskej otázky v okrese Púchov (1939 – 1945)</i>	48
ROZHLADY	77
BABÁL, Michal <i>Pavol Horský, SJ (1924 – 1995)</i>	78
DOKUMENTY	90
VIRŠINSKÁ, Miriam (ed.) <i>Maturitná skúška v slovenskom jazyku na 1. slovenskom evanjelickom a. v. gymnáziu vo Veľkej Revúcej.</i>	91
Z PRÁC ŠTUDENTOV	99
GÁLIKOVÁ, Eva <i>Ideál mládeže v období Slovenského štátu 1939 – 1945.</i>	100
RECENZIE/ANOTÁCIE	114
KOVAČIK, Michal <i>VOREL, Petr. Základy historickej regionalistiky. Metodika výzkumu a interpretace pramenných zdrojů místních a regionálních dějin v českých zemích.</i>	115
MATULA, Pavol <i>DORULA, Ján. O krajine a vlasti starých Slovákov.</i>	129
MATULA, Pavol <i>FRANK, Józef. Ze sovětského zajetí do polské armády. Vzpomínky Józefa Franka</i>	133
MATULA, Pavol <i>MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, Milica - MOLITORIS, Ludomír - SMONDEK, Marián. Tajné dejiny hornej Oravy – Dzieje Górnej Orawy.</i>	136
AUTORI	140

Verbum in via

Katedra histórie Pedagogickej fakulty UK si pripomenula 20. výročie svojho nepretržitého pôsobenia na pôde tejto fakulty. Pri tejto príležitosti, ale aj z dlhodobejšej vnútornej potreby sa jej pracovníci rozhodli vydávať internetový časopis pod názvom *Verbum historiae*.

Prečo *Verbum historiae*? Je veľa historicky zameraných časopisov, ktoré majú v názve *acta* alebo *forum*, ale *verbum* (slovo) je jedinečné. Je viac ako prostriedok dorozumenia. Je to, čo vyjadruje plnosť, čo vyhľadáva, spája, uskutočňuje a napĺňa obsahom. *Verbum* nás zaväzuje k lepšej, zodpovednejšej a tvorivejšej aktivite. Internet je dnes už ľahko a rýchlo dostupným médiom, po ktorom siaha čoraz viac ľudí.

Preto chceme umožniť všetkým serióznym záujemcom o históriu, aby si mohli dvakrát ročne prečítať nové informácie a pohľady na slovenské a všeobecné dejiny. Priestor dávame erudovaným historikom, ktorí už majú svoje miesto na poli historickej vedy, ale jednu rubriku sme sa rozhodli venovať študentom histórie, aby mali možnosť prezentovať svoje práce. Príspevky v časopise sú recenzované a ich uverejnenie sa viaže na súhlas recenzentov.

Verbum historiae nechce byť jedným z mnohých časopisov, ale má ambíciu vyniknúť a získať si rešpekt medzi nimi. Verím, že si určite nájde okruh svojich prispievateľov a čitateľov.

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.
predseda redakčnej rady *Verbum historiae*

Štúdie

Vzťahy Anglicka s okolitými krajinami počas vlády Henricha VIII. Tudora

Marián Lezo

Tento príspevok sleduje zahraničnú politiku anglického kráľa Henricha VIII. voči okolitým krajinám a aj častiam Anglického kráľovstva. Henrich VIII. panoval v rokoch 1509 – 1547. Je známy najmä tým, že sa rozhodol odlúčiť Anglicko od katolíckej cirkvi a vytvoril anglikánsku cirkev. Taktiež sa preslávil svojimi 6 manželstvami.

Wales

Otec Henricha VIII. anglický kráľ Henrich VII. (1485 – 1509) pochádzal z Walesu, preto s ním udržiaval naozaj nadštandardné vzťahy. Počas jeho vlády v tejto krajine stúpol počet obyvateľov pôsobiacich v štátnej správe.

Henrich VIII. sa zameral na Wales približne od roku 1521, keď dal popraviť Eduarda Stafforda, vojvodu z Buckinghamu, ktorý vo Walese spravoval rozsiahle majetky.¹ Dovtedy tu bola moc kráľovskej koruny menej rešpektovaná a vláda prakticky v rukách domácich autorít. Na radu Thomasa Wosleyho² sem v roku 1525 poslali ako formálnu hlavu mladšiu Henrichovu sestru princeznú Máriu.³ Svoje sídlo mala v meste Ludlow.⁴ Henrich VIII. tiež zabezpečil, aby sem prišli úradníci naklonení kráľovskej korune. Neskôr prostredníctvom dvoch zákonov z rokov 1536 a 1543 začlenil Wales do spoločného celku s Anglickom.⁵ Prvý zákon vypracoval Thomas Cromwell.⁶ V ňom sa konštatovalo, že únia medzi Anglickom a Walesom už existuje a potvrdzuje sa jeho pripojenie. Rozdelil Wales na nové grófstva a ďalšie

1 DAVIES, Norman. *Ostrovy*. Praha : BB/art, 2003, s. 374.

2 Thomas Wosley bol arcibiskup z Yorku a v tomto období pôsobil ako hlavný poradca anglického kráľa.

3 IVES, Eric. *Henry VIII*. Oxford; New York : Oxford University Press, 2007, s. 66.

4 Je to mesto s hradom v blízkosti hraníc Anglicka s Walesom.

5 CANNON, John - GRIFFITHS, Ralph. *The Oxford illustrated history of British Monarchy*. Oxford : Oxford University Press, 1992, s. 309.

6 V tom čase bol hlavným poradcom Henricha VIII. Pomáhal mu presadzovať zákony týkajúce sa odluky anglikánskej cirkvi.

správne celky, ktoré potom dostali možnosť zastupovať sa v anglickom parlamente, kde získali 26 zástupcov. Druhým zákonom z roku 1543 sa ich počet ešte o jedného zvýšil na 27. Pomer poslancov v parlamente korešpondoval s pomerom obyvateľstva v krajine. Prvýkrát reprezentanti Walesu zasadli v parlamente v roku 1542,⁷ keď sa presne vymedzili hranice medzi Anglickom a Walesom (platné až dodnes) a názov krajiny sa zmenil na Kráľovstvo Anglicka a Walesu.

Walesania získali tiež rovnaké práva ako Angličania a vo Walese sa zaviedol anglický súdny a správny systém, podľa ktorého nastala dôležitá zmena: „*Uzákonené je tiež..., že všetci sudcovia.. a iní úradníci.. budú vyhlasovať a viesť.. súdy v anglickom jazyku... a tiež, že nabudúce žiadna osoba alebo osoby, ktoré používajú waleskú reč alebo jazyk, nebudú mať ani zastávať žiadny druh úradu ani majetku, pokiaľ nebudú používať reč alebo jazyk anglický.*“⁸ Panovník tak určil angličtinu ako jediný úradný jazyk, čo malo veľký integračný vplyv. Waleská šľachta mala potrebu naučiť sa angličtinu, pretože mohla ďalej postúpiť a komunikovať na súdoch aj v oficiálnych záležitostiach. Napriek presadzovaniu angličtiny začali vychádzať knihy aj vo waleštine. Prvý vydal v roku 1546 John Prys z Breconu,⁹ waleský notár, kráľovský zástupca a člen anglického parlamentu. Za približne sto rokov sa vo waleskom jazyku publikovalo viac ako sto kníh, čo nie je veľa v porovnaní s anglickými knihami, ale je to oveľa viac ako počet kníh vydaných po galsky.

V roku 1543 bol prijatý druhý zákon, ktorý začleňoval Wales do Anglicka.¹⁰ Vytvorila sa Rada Walesu, ktorá mala na starosti správu jednotlivých častí krajiny a sídlila v Ludlowe. Vytvorenie tejto rady sa v konečnom dôsledku mohlo ukázať ako kontraproduktívne pri začleňovaní krajiny do Anglicka, pretože jej samotná existencia bola dôkazom, že Wales disponuje aspoň nejakou formou vlastnej správy. Napriek

7 DAVIES, John. *A history of Wales*. London : Penguin Books, 2007, s. 228.

8 DAVIES, ref. 1, s. 383.

9 DAVIES, ref. 7, s. 232.

10 Tamže, s. 230.

tomuto faktu konštituovanie spoločného kráľovstva prebiehalo pomerne hladko. Pôvodná waleská šľachta sa celkom uspokojila so svojou novou pozíciou a po predaji cirkevných majetkov sa tu usadili ďalší šľachtici naklonení anglickému kráľovi.

K odtrhnutiu anglikánskej cirkvi od Ríma v roku 1534 sa musel pripojiť aj Wales. Jeho geografická poloha však mohla znamenať nevýhodu pre anglického panovníka, pretože pobrežie Walesu predstavovalo vhodné miesto na vylodenie nepriateľských katolíckych krajín v prípade vojenského konfliktu. Istý čas boli dokonca náznaky, že by sa francúzsky panovník František I. a španielsky kráľ Karol V. spojili a koordinovane zaútočili na Anglicko. Pre možnú obranu sa uskutočnila oprava niekoľkých kráľovských hradov a pobrežie sa zabezpečilo aj vojensky. Zaujímavá situácia nastala po rozpustení opátstiev vo Walese. Cirkev totiž vlastnila viac ako štvrtinu majetkov v tejto časti krajiny. Rozpredaj jej pozemkov nevytvoril novú triedu pozemkových vlastníkov, ale k väčšine nového majetku sa dostali už majetní šľachtici.

Írsko

Írsky parlament sa počas vojny ruží vymkol anglickej kontrole a bolo veľmi zložité ho opäť zvládnuť. Anglicko ovládalo prakticky len okolie Dublinu. V Írsku sa rozprávalo galsky a dôležitú úlohu tam zohrávali rodinné klany. Do ovládnutia Írska sa pustil už kráľ Henrich VII.

V roku 1520 Henrich VIII. poslal do Írska veľkú armádu pod vedením grófa zo Surrey, aby posilnil anglickú nadvládu.¹¹ Bolo to veľmi nákladné a armáda nedosiahla očakávané výsledky. Nakoniec Henrich zmenil taktiku a priklonil sa k dovtedajšiemu zaužívanému riešeniu, v ktorom sa spoliehal na spravovanie grófov z Kildare.¹² Niekoľkokrát týchto grófov podozrieval, že nepostupujú podľa jeho

¹¹ IVES, ref. 3, s. 72

¹² O niekoľko rokov neskôr sa desiaty gróf vzbúril proti Henrichovi VIII. Jeho tvrdá odpoveď prišla čoskoro a nechal grófa popraviť v Toweri.

predstav, a preto ich na nejaký čas vymenil za iných správcov. Jeho podozrenia zväčša pramenili z vnútorných bojov írskych šľachticov. Prvú polovicu Henrichovej vlády nepoznačila príliš veľká snaha o ovládnutie celého Írska. Anglický kráľ sa zameriaval skôr na iné záležitosti. Írsko sa časom viac zmilitarizovalo, čo spôsobila skutočnosť, že krajina bola rozdelená na menšie časti a tie ovládali lordi súperiaci medzi sebou o moc. Každý si budoval opevnenie a vlastnú armádu, pomocou ktorej chcel zväčšiť svoje územie. Tieto súboje ovplyvňovali aj bežné obyvateľstvo.

Potláčané Írsko naďalej cítilo odpor k Anglicku a aj k reformácii, ktorá v ňom prebiehala za vlády Henricha VIII. V Írsku bola pozícia katolíckej cirkvi silná. Po odtrhnutí Anglicka od Ríma sa syn grófa z Kildare Thomas Lord Offaly postavil proti tejto cirkevnej politike a v roku 1534 zaútočil na Dublin.¹³ Pridali sa k nemu mnohí predstavitelia z radov šľachty a podporovala ho, samozrejme, aj sama katolícka cirkev. Napriek tomu, že ich neprišiel podporiť španielsky panovník Karol V., ktorého tiež volali, koncom roka len tri väčšie mestá zostali verné anglickému kráľovi.¹⁴ Ten nečakal dlho a poslal do Írska dobre vyzbrojenú armádu, vedenú Sirom Williamom Skeffingtonom. Už v marci nasledujúceho roka sa mu gróf z Kildare vzdal vo svojom hlavnom sídle, keď mu Henrich sľúbil, že nepríde o svoj život. Situácia sa však zmenila a na začiatku roka 1537 ho nechal popraviť.¹⁵ Anglický kráľ poslal na smrť aj väčšinu jeho mužských príbuzných. Henrich VIII. musel potom opätovne riešiť otázku správy Írska. Povstanie, ktoré proti nemu vypuklo, využil na to, aby parlament v Dubline prijal reformačné zmeny. Tie sa však v praxi neustále porušovali. Rozpustenie kláštorov ako jeden z prejavov politického ovládnutia krajiny sa mu podarilo len v častiach obývaných anglickými osadníkmi. Panovník sa bez príjmov z predaja kláštorných majetkov a pozemkov musel vysporiadať s horšou

13 FOSTER, Robert F. et al. *The Oxford illustrated history of Ireland*. Oxford New York : Oxford University Press, 1999, s. 120.

14 Boli to mestá Dublin, Kilkenny a Waterford.

15 IVES, ref. 3, s. 74.

finančnou situáciou a musel sa vzdať plánov na lepšie kontrolovanie územia. Ďalší anglickí správcovia pokračovali taktiež v dohadovaní sa s galskými vodcami.

Henrich VIII. sa v roku 1541 vyhlásil za írskeho kráľa.¹⁶ Reagoval tým na rozhodnutie írskeho parlamentu z toho istého roku, ktoré ustanovilo Írsko za suverénne kráľovstvo, čím sa vytvorila personálna únia na čele s anglickým panovníkom Henrichom. Postupne sa začala celkom úspešne prejavovať taktika, na základe ktorej galskí vodcovia získali pôdu a titul, keď Henrichovi VIII. sľúbili poslušnosť. V roku 1544 sa dokonca írské jednotky zaradili do zoznamu vojska prislúchajúcemu anglickému kráľovi.¹⁷ Anglickí panovníci sa však neobťažovali dať korunovať aj v Írsku, hoci tam oficiálne ako králi vládli. Ku koncu vlády sa Henrich VIII. ešte stále pokúšal dostať zvyšné časti Írska pod svoju kontrolu. Anglický parlament mu schvaľoval vojenské akcie, no financie na armádu rýchlo rástli a bolo nutné nájsť efektívnejšie spôsoby ako ovládnuť krajinu.

Úplné podriadenie Írska sa však nepodarilo žiadnemu anglickému panovníkovi. Proti anglickej nadvláde vypuklo dokonca niekoľko povstaní. Jedno z najznámejších sa odohralo počas vlády Alžbety I., a to povstanie Hugha O'Neilla,¹⁸ ktoré predchádzalo írsko-anglickému vojenskému konfliktu v rokoch 1592 až 1601.¹⁹ Kráľovná Alžbeta povstanie potlačila a povstalcov kruto potrestala.

Škótsko

Ešte za vlády Henricha VII. sa mali zlepšiť vzťahy medzi Anglickom a Škótskom, pretože sa jeho najstaršia dcéra Margaréta Tudorová vydala za škótskeho kráľa Jakuba IV. Jeho vládu sprevádzali viaceré úspechy, pretože dokázal zvýšiť

¹⁶ DAVIES, Norman. *Evropa: dejiny jedného kontinentu*. Praha: Prostor; Knižní klub, 2000, s. 565.

¹⁷ IVES, ref. 3, s. 77.

¹⁸ Bol to gróf z Tyrone zo severného Írska.

¹⁹ FOSTER, ref. 13, s. 118.

príjmy do štátnej pokladnice a tiež sa mu podarilo získať vernosť najsilnejších šľachticov. Podobne ako Henrich VIII. mal Jakub v oblube turnaje, ktorých sa sám zúčastňoval. Napriek mieru medzi Anglickom a Škótskom vzniklo medzi nimi opäť napätie, najmä po útoku na škótske lode, z ktorého Angličania obvinili pirátov. Škóti následne začali budovať armádu a loďstvo, od roku 1500 doplnené o vlajkovú loď.²⁰ Jakub IV. mohol byť vďačný za financovanie vojska najmä francúzskemu kráľovi Ľudovítovi XII.

V roku 1511 sa vytvorila liga Benátok, Španielska, Ríma a neskôr Anglicka a Svätej rímskej ríše nemeckého národa namierená proti Francúzsku.²¹ V tomto konflikte žiadali obe strany pomoc Škótska. To ju nakoniec prisľúbilo Francúzom. Škóti chceli využiť situáciu, keď Henricha zamestnávali boje vo Francúzsku, a zaútočili na Anglicko. S kráľom Jakubom IV. vyrazila drvivá väčšina najdôležitejších šľachticov krajiny, čo svedčilo o ich dobrých vzájomných vzťahoch. Anglická kráľovná Katarína Aragónska poslala grófa zo Surrey, aby bránil Anglicko na severe krajiny. Hrady tu na nejaký čas zdržali škótsky útok a zatiaľ vyrazil gróf zo Surrey s vojskom z Newcastleu proti svojmu nepriateľovi. Tieto udalosti len potvrdzujú fakt, na ktorom je jasne vidieť, že Henrich VII. zanechal synovi plnú pokladnicu. Henrich VIII. mohol ísť s jednou armádou do Francúzska, druhú viedol gróf zo Surrey proti Škótom a tretie vojsko zostávalo v zálohe pri kráľovnej. Čoskoro prišlo k najznámejšej anglicko-škótskej bitke počas vlády Henricha VIII. Išlo o krvavú bitku pri Floddene, ktorá sa odohrala 9. septembra 1513.²² Zahynul v nej škótsky kráľ Jakub IV. aj so svojou najbližšou šľachtou a s vojskom v počte približne 10 000 mužov. Bitka spôsobila dočasný rozvrat v krajine, pretože v nej prišli o život skoro všetci najdôležitejší predstavitelia správy krajiny.

Po tomto víťazstve Henrich dúfal v lepšie vzťahy so Škótskom, lebo trón

20 WORMALDOVÁ, Jenny et al. *Dějiny Skotska*. Praha : Lidové noviny, 2007, s. 90.

21 MITCHISON, Rosalind. *A History of Scotland*. London : Methuen., 1970, s. 85.

22 WORMALDOVÁ, ref. 20, s. 91.

získal Jakub V.,²³ ktorého matkou bola Henrichova sestra Margaréta. Stala sa jeho regentkou, ale po čase ju vymenil bratranec Jakuba IV., John Stewart, vojvoda z Albany. Ten bol pod vplyvom francúzskeho kráľa, čo znamenalo, že Škótsko vo všetkom postupovalo podľa francúzskych záujmov a Anglicko považovalo za nepriateľa. Avšak ani samotný kráľ Jakub V. nemal vo svojom úmysle zlepšiť vzťahy s Henrichom VIII. V roku 1536 navštívil Francúzsko²⁴ a zobral si za manželku dcéru francúzskeho kráľa Františka I. Magdalénu.²⁵

Škóti boli veľmi hrdí na svoje kráľovstvo a verili, že sa vyrovná ostatným mocným európskym monarchiám. Veľké krajiny, samozrejme, určovali pravidlá pri riešení európskych záležitostí, ale toto obdobie plné ich vzájomného súperenia a začatých náboženských vojen poskytlo Škótsku príležitosť zasiahnuť do európskych konfliktov a umožnilo mu rozhodnúť vojny, ktoré viedli jeho spojenci. Kráľovstvo sa snažilo posilniť aj vnútorne, preto podporovalo vzdelanie a kultúru, čo sa odrazilo na zvýšení gramotnosti obyvateľstva.

Anglický panovník veril, že presvedčí Jakuba V., aby sa tiež rozišiel s pápežom. Ten mal ale iné plány. Používal anglický príklad na zastrašenie Ríma a tlačil tak pápeža k rozhodnutiam vyhovujúcim jeho vlastným záujmom. Škótsky kráľ Jakub V. vždy naznačoval, že ak sa mu nesplnia jeho priania, tak nebude schopný zabrániť prenikaniu anglikánskej cirkvi aj do jeho krajiny. Jakub V. vyčísľil v Škótsku vysoké dane katolíckej cirkvi a zo zvýšených príjmov potom materiálne zabezpečil

23 Jeho celý život bol kratší ako vláda Henricha VIII. Jakub V. sa počas svojej vlády snažil držať svojho spojenca Francúzskeho kráľovstva, preto jeho obidve manželky pochádzali z tejto krajiny. Druhá manželka Mária de Guise mu porodila dvoch synov, ktorí však zomreli ešte v detstve, a preto si na škótsky trón začali robiť nároky jeho príbuzní, medzi ktorými bol aj anglický kráľ. Pred smrťou sa mu narodila jediná dcéra, ktorá nakoniec získala škótsky trón. Jakuba V. pochovali pri jeho prvej manželke a dvoch synoch.

24 MORGAN, Kenneth O. et al. *The Oxford history of Britain*. Oxford : Oxford University Press, 2001, s. 292.

25 Magdaléna onedlho nanešťastie zomrela, a tak si Jakub V. zobral za manželku dcéru jedného z Františkových hlavných poradcov Máriu de Guise.

svojich nemanželských potomkov. Škótska kráľovská rada zakázala Jakubovi V. stretnutie s anglickým kráľom v Yorku v roku 1542, ktoré malo viesť k zmiereniu a zlepšeniu vzťahov oboch kráľovstiev.²⁶ Obávala sa, že by Henrich presvedčil Jakuba o odluke od katolíckej cirkvi. Konanie rady urazilo Henricha VIII., preto zmobilizoval svoje vojsko a vtrhol do Škótska. Jeho prvý výpad proti nepriateľovi skončil pri Haddon Rig anglickou porážkou. Onedlho sa však vrátil so silnejšou armádou a v bitke pri Solway Moss 24. novembra 1542 si anglická armáda poradila s veľkým prečíslením súpera a porazila ho.²⁷ Následne Henrich nariadil zajatých významných Škótov. Porážka údajne tak zarmútila kráľa Jakuba V., že o tri týždne neskôr zomrel a korunu zdedila jeho len týždeň stará dcéra Mária. Niektorí zajatí šľachtici zo Solway Moss prisľúbili Henrichovi podporu a tiež manželstvo medzi Máriou a Henrichovým synom Eduardom. Henrich VIII. napokon pristúpil na uzavretie mieru 1. júla 1543 v Greenwichi, kde sa jednou z mierových podmienok stala aj svadba medzi Máriou a Eduardom.²⁸

Anglický panovník neskrýval nadšenie z tohto vývoja. Svadbou by sa mu konečne podarilo získať na svoju stranu dávneho nepriateľa a už by si nemusel dávať pozor na chrbát pri riešení kontinentálnych záležitostí. Jeho nadšenie však netrvalo dlho, pretože škótska strana odmietla splniť podmienky mieru. Škóti nechceli pustiť kráľovnú Máriu na výchovu do Anglicka a ešte v decembri rovnakého roku škótsky parlament neschválil mierovú zmluvu. Reakcia nenechala na seba dlho čakať. Henrich VIII. sa vrátil so svojou armádou a v rokoch 1544 a 1545 sa k Škótsku správal naozaj nemilosrdne.²⁹ Niekoľkokrát zaútočil na pohraničie. Mnoho ľudí nechal popraviť a veľa majetkov vypáliť. Značne to poškodilo a vystrašilo obyvateľov najmä na pohraničnom území, čo sa neskôr prejavilo negatívne aj na zhoršenej

26 MITCHISON, ref. 21, s. 99.

27 MORGAN, ref. 24, s. 292.

28 WORMALDOVÁ, ref. 20, s. 96.

29 Tamže, s. 97.

škótskej ekonomike. Útoky neustali ani po Henrichovej smrti v roku 1547, pretože nový Lord Protektor Eduard Seymour bol bývalým veliteľom anglických vojsk v Škótsku a pokračoval v predošliých útokoch. Nedá sa presne zistiť, prečo bolo Škótsko častým cieľom Henrichových útokov. Pravdepodobne sa Henrich VIII. snažil oslabiť dlhodobého spojenca Francúzov, jeho najväčšieho zahraničného nepriateľa. Niektorí historici sa domnievajú, že po zabraní Walesu a vyhlásení sa za írskoho panovníka chcel získať ďalšiu krajinu pod svoju korunu. Anglicku sa tento krok podaril až v roku 1707, keď sa Škótsko stalo súčasťou Veľkej Británie.³⁰

Severné anglické kniežatstvá

Henrich VIII. musel počas svojej vlády venovať pomerne veľkú pozornosť aj situácii v kniežatstvách na severe Anglicka. Tie síce patrili pod priamu vládu anglického kráľa, ale väčšinou mali politicky bližšie k Škótsku. Prejavilo sa to najmä dňa 1. októbra 1536, keď sa Lincolnské kniežatstvo vzbúrilo proti Henrichovi VIII.³¹ Čoskoro sa k tomuto odporu pridali aj okolité časti a povstalci na niekoľko mesiacov obsadili severné Anglicko. Túto akciu sami nazvali ako *Pút' milosti*. Pútnikov vyburcovali panovníkove kroky proti katolíckej cirkvi a kláštorom. Spoločne povstali pod vlajkou *Kristových piatich rán* a tiež vlajkou svätého Cuthberta.³²

Henrich VIII. potlačil nakoniec túto vzburu, výsledkom ktorej bolo skoro 50 popráv. Medzi popravený sa v roku 1537 ocitol aj jej hlavný vodca Robert Aske.³³ Anglický panovník využil víťazstvo na zvýšenie svojej autority a zároveň na potlačenie silnejších šľachticov. Rozhodol sa zriadiť *Výbor severu*, ktorý mal za úlohu

30 MORGAN, ref. 24, s. 289.

31 IVES, ref. 3, s. 45.

32 Bol to biskup a pustovník žijúci v 7. storočí, ktorého sviatok sa oslavuje 20. marca a považuje sa za patróna Nothumberlandu.

33 Aske bol anglickým právníkom z Yorkshiru, ktorý sa postupne vypracoval na vodcu vzbury. O jej ukončení rokoval s anglickým kráľom a aj keď mu Henrich VIII. zaručil bezpečnosť, tak bol nakoniec popravený. DAVIES, ref. 1, s. 361

lepšie kontrolovať túto oblasť. Nedôvera voči tamojším šľachticom mu spôsobovala väčšiu finančnú záťaž pri strážení hraníc so Škótskom, no ochotne ju podstúpil, aby sa nezopakovali ďalšie povstania.

Rím

Počas nástupu Henricha VIII. na anglický trón bol od 1. novembra 1503 hlavou katolíckej cirkvi v Ríme pápež Július II.³⁴ Bol známym podporovateľom renesančného umenia a s týmto cieľom pozval do Ríma umelcov ako Michelangela a Raffaela a podieľal sa na prestavbe niektorých rímskych palácov. Bol veľmi tvrdohlavý a vedel počúvať len seba, preto si ani od nikoho nedal poradiť.

Snažil sa revitalizovať vojsko, zlepšiť finančnú situáciu a dostať pod kontrolu pápežské štáty. Všetky kroky počas jeho pontifikátu smerovali k jedinému cieľu – rozšíreniu pápežskej moci. Jeho prvým výrazným úspechom bolo obsadenie mesta Bologna v roku 1506 v dnešnom Taliansku a v roku 1508 vytvoril tzv. cambraiskú ligu, namierenú proti Benátkam, ktoré sa usiloval politicky ovládnuť.³⁵

O rok neskôr ligu začal premieňať na protifrancúzsku koalíciu, pretože sa snažil získať pod svoju moc územie na severe Apeninského polostrova, spadajúce pod nadvládu Francúzska. Počas roztržiek s francúzskym kráľom Ľudovítom XII. sa dokonca postavil na čelo pápežskej armády, čo bolo pre pápeža naozaj nezvyčajné. Aktivity proti francúzskemu panovníkovi pokračovali a v roku 1512 pápež Július II.

34 Vlastným menom Giuliano della Rovere. Jeho strýkom bol pápež Sixtus IV. Počas strýkovho pôsobenia sa stal legátom vo Francúzsku a veliteľom vojska podliehajúceho Rímu. Potom zostal hlavným poradcom pápeža Inocenta VIII. S ďalším pápežom Alexandrom VI. si nesadli a stali sa z nich nepriatelia. Po Alexandrovej smrti sa chcel stať pápežom, ale proti nemu intrigoval francúzsky kráľ, ktorý mal svojho kandidáta. Nakoniec bol zvolený Pius III., ktorý vykonával funkciu krátko, len o niečo dlhšie ako tri týždne. Za ten čas si Giuliano stihol zohnať dostatočnú podporu, ktorá sa odrazila v jeho rýchlom zvolení za pápeža. Kardináli ho vybrali po desiatich hodinách. CORKERY, James - WORCHESTER, Thomes et al. *The Papacy since 1500*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010, s. 12.

35 Tamže, s. 17.

vydal bulu, ktorou vyhlásil Henricha VIII. za francúzskeho kráľa.³⁶ Tiež mu prisľúbil, že ho osobne príde korunovať, ak sa zmocní Paríža. V tomto období sa do pápežových služieb dostali Švajčiari, ktorí mu začali poskytovať mužov do ochranky a v roku 1512 nemalé počty vojakov do armády.³⁷ Pápež protifrancúzskou politikou reagoval na predchádzajúce činy francúzskeho panovníka, ktorý sa ho už v roku 1511 snažil zbaviť úradu na koncile zvolanom do Pisy, kde ho vyhlásil za neprávom zvoleného, a preto proti nemu spustil negatívnu kampaň. Július II. ustál tieto kroky a na vlastnom koncile v Ríme v nasledujúcom roku odpovedal podobnými zbraňami.

Po smrti pápeža Júliusa II. v roku 1513 nastúpil Lev X. Počas jeho pontifikátu v roku 1517 vo Wittenbergu Martin Luther pribil na bránu kostola svojich 95 téz proti odpustkom. Oficiálne sa začala reformácia. Pápež sa ho snažil zastaviť a presvedčiť, aby skončil so svojím konaním, a vydal bulu, ktorá odsudzovala jeho učenie. Martin Luther túto bulu verejne spálil. Nezhody naďalej pokračovali a reformácia sa rozširovala počas celého zvyšného pontifikátu Leva X.

Nasledujúcim pápežom sa stal Klement VII.,³⁸ ktorý nastúpil do úradu v roku 1523.³⁹ Všetci do neho vkladali veľké očakávania. Pápež sa snažil nájsť rovnováhu medzi španielskym a francúzskym kráľom. Chcel zabrániť šíreniu reformácie a vzdorovať aj tureckému nebezpečenstvu. Vyzýval katolícke krajiny, aby sa spojili proti zvyšujúcej sa osmanskej hrozbe.

Neskôr v roku 1526 presadzoval vytvorenie tzv. cognackej ligy,⁴⁰ ktorá by sústredila európske krajiny s cieľom bojovať proti Habsburgovcom.⁴¹ Henrich VIII. sa

36 CANNON - GRIFFITHS, ref. 5, s. 310.

37 CORKERY - WORCHESTER, ref. 34, s. 19.

38 Volal sa Giulio de' Medici. Vychovával ho jeho známy strýko Lorenzo Medici. Počas pôsobenia pápeža Leva X., Giuliovho bratranca, sa stal postupne arcibiskupom a kardinálom, ktorý pôsobil vo Florencii. Po Levovej smrti bol približne dva roky pápežom Adrián VI. a jeho nasledovníkom Giulio, ktorý si vybral meno Klement VII.

39 CORKERY - WORCHESTER, ref. 34, s. 29.

40 Združovala Rím, Anglicko, Francúzsko, Benátky, Miláno a Florenciu.

41 CORKERY - WORCHESTER, ref. 34, s. 33.

stal jej členom. Jeho úmysly sa však nenaplnili, pretože v roku 1527 obliehali vojská rímsko-nemeckého cisára Karola V. Rím a nakoniec sa ho zmocnili.⁴² Následne nastalo veľké plienenie mesta cisárskymi vojakmi, čo podlomilo autoritu pápeža, ktorý sa stal Karolovým zajatcom. Počas tejto pohromy odišlo z Ríma viacero významných umelcov, dovtedy podporovaných samotným pápežom. Ten sa zameriaval hlavne na hudobníkov, pretože bol tiež hudobne nadaný. Karol V. začal na Apeninskom polostrove získavať stále väčší vplyv a územia. Pápežovi nezostávalo nič iné, ako sa s ním spojiť a nakoniec ho musel 24. februára 1530 korunovať za cisára.⁴³

Pápež sa snažil riešiť stále silnejúce reformačné vplyvy, preto sa s Karolom V. dohodol na zvolaní koncilu. Francúzsky panovník, v tom čase už František I., sa veľmi nezaoberal náboženskými záležitosťami a ku koncilu by pristúpil len v prípade, ak by niečo získal. Henricha VIII. zase zaujímalo najmä anulovanie jeho manželstva. Klement sa ocitol medzi dvoma mlynskými kameňmi – cisárom a anglickým kráľom. V tejto náročnej situácii sa pokúšal nájsť riešenie a Henricha žiadal, aby bol trpezlivý. Anglický panovník však nepočkal a aj napriek pápežskému nesúhlasu si zobral za manželku Annu Boleynovú. Pápežovi preto nezostávalo nič iné ako v júli 1533 anglického kráľa Henricha VIII. exkomunikovať.

Klementa VII. v septembri 1534 nahradil Pavol III.⁴⁴ Pokúšal sa získať Henricha VIII. späť pod svoj vplyv, ale ten sa už vďaka tzv. supremačnému aktu stal jedinou hlavou Anglicka a anglikánskej cirkvi. Pápežovi sa podarilo zmieriť Španielsko a Francúzsko, ktoré viedli nezmyselnú vojnu. Po podpísaní mierovej zmluvy vydal bulu proti Henrichovi VIII. a začal tlačiť na Španielsko, Francúzsko a Škótsko, aby uskutočnili spoločný útok proti Anglicku. To vyvolalo hrôzu najmä medzi Henrichovými poradcami. Henrich sa nenechal ovplyvniť ich obavami, pretože

42 DUFRESNE, Claude. *František I.* Ostrava : Domino, 2002, s. 11.

43 CORKERY - WORCHESTER, ref. 34, s. 34.

44 IVES, ref. 3, s. 31.

neveril, že by tieto krajiny dokázali dlhší čas spolupracovať. Napriek tomu uskutočnil pár diplomatických krokov, aby zabránil plánovanej hrozbe.

Španielsko

V roku 1492 bola dobytá Granada, čím Španielsko zavŕšilo boje proti Maurom a mohlo sa viac zamerať na svetovú politiku.⁴⁵ Zo začiatku museli Španieli riešiť spory hlavne s Portugalskom, s ktorým súperili najmä v afrických kolóniách. Nakoniec uzavreli v roku 1494 v Tordesillas dohodu.⁴⁶ Všetky úspechy v expanzívnej koloniálnej politiky priniesli Španielsku počas ďalších rokov nové územia a obrovské bohatstvo.

Na začiatku vlády Henricha VIII. bol španielskym kráľom Ferdinand Aragónsky, otec jeho manželky Kataríny Aragónskej. Od ich manželstva sa odvíjali aj ich vzťahy. Po niekoľkoročných sporoch o španielsky trón prebral od roku 1516 vládu v krajine Ferdinandov vnuk Karol V. Habsburský.⁴⁷ Od začiatku sa musel zaoberať dvoma hlavnými protivníkmi. Prvou bola Osmanská ríša, ktorá stále viac a viac prenikala do Európy a jej expanzia sa zastavila až v Uhorsku, kde vládol jeho švagor Ľudovít II. Jagelovský. Po neúspešnej bitke pri Moháči v roku 1526 musel začať Karolov brat Ferdinand riešiť tureckú otázku.⁴⁸ Druhým nepriateľom bolo Francúzsko, s ktorým zdedil napäté vzťahy.

Karol V. bol tiež zvolený kurfirstmi za kráľa Svätej rímskej ríše nemeckého národa. Okrem neho sa uchádzal o túto pozíciu francúzsky kráľ a dokonca aj anglický

45 FRASER, Antonia. *The six wives of Henry VIII*. London : Phoenix Press, 2002, s. 13.

46 GARCÍA DE CORTÁZAR, Fernando - GONZÁLEZ VESGA, Jose Manuel. *Stručné dejiny Španielska*. Bratislava : Juga, 1999, s. 428.

47 Tamže, s. 429.

48 Ľudovít II. Jagelovský zomrel pri ústupe z bojiska a uhorská armáda bola porazená. Vďaka sobášnej politike sa na uhorský trón dostal Ferdinand I. Habsburský, ktorý mal neľahkú situáciu. Osmanské vojská totiž postupovali ďalej a podarilo sa mu ich zastaviť až po obliehaní Viedne a ešte k tomu si časť uhorskej šľachty zvolila za kráľa Jána Zápoľského, preto Ferdinand musel vojensky poraziť aj svojho nového protikráľa.

kráľ Henrich VIII.,⁴⁹ ktorému sa nedávali veľké šance. Karola zvolili v roku 1519.⁵⁰ Prvá Karolova cesta viedla po voľbe do Anglicka, kde priplával 26. mája 1520.⁵¹ Návštevu Anglicka uprednostnil dokonca pred korunováciou, ktorá sa konala až o ďalších päť mesiacov neskôr. Hlavným dôvodom Karolovej cesty bolo posilnenie rodinných vzťahov s Henrichom VIII., pretože Karol mal v pláne zobrať si za manželku Henrichovu dcéru Máriu. Zúčastnil sa niekoľkých hostín a anglický kráľ usporiadal aj svoje obľúbené rytierske turnaje. V roku 1522 došlo síce k zásnubám, ale nakoniec sa svadba nedohodla a Karol V. sa začal zaujímať o Izabelu Portugalskú.⁵² S Máriou sa neskôr oženil jeho syn Filip II.

Napäté vzťahy rímsko-nemeckého cisára s Francúzskom prepukli v roku 1521 do otvorenej vojny.⁵³ Obe krajiny bojovali na viacerých územiach. Karolove vojská začali úspešne postupovať na Apeninskom polostrove, kde mu na pomoc prišiel aj anglický kráľ Henrich VIII., ktorý tiež nemal s Francúzskom priateľský vzťah. Víťazstvá a prehry prichádzali na oboch nepriateľských stranách. Dňa 24. februára 1525 vyhral Karol dôležitú bitku pri Pavii, kde jeho jednotky obkľúčili samotného francúzskeho kráľa Františka I.⁵⁴ Napriek tomu, že ten bojoval ako lev a po jeho boku položilo za neho život mnoho jeho verných, tak František nemohol odolať presile a dostal sa do Karolovho zajatia, kde ho držali až do podpísania mierovej zmluvy v Madride v roku 1526.⁵⁵ Táto udalosť ukončila vojnu a priniesla mier, ale len na krátko. František I. po svojom prepustení vyhlásil zmluvu za neplatnú, pretože ju vraj podpísal pod nátlakom.⁵⁶

49 SEIBT, Ferdinand. *Karol V.* Bratislava : Ikar, 1999, s. 44.

50 HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové*. Praha : Brána: Knižní klub, 1996, s. 194.

51 SEIBT, ref. 49, str. 49.

52 Tamže, s. 79.

53 GARCÍA DE CORTÁZAR - GONZÁLEZ VESGA, ref. 46, s. 158.

54 MORGAN, ref. 24, s. 289.

55 DUFRESNE, ref. 42, s. 92.

56 František I. sa podľa nej mal vzdať Burgundska a štátov Milánska, Janovska a Neapolska.

Španielsky panovník sa potom musel sústrediť na Taliansko, čo mu nakoniec prinieslo úspech a pápež Klement VII. ho korunoval za cisára.

Ustanovenie Henricha VIII. za hlavu anglikánskej cirkvi narušilo západný katolícky blok. Karol V. to mohol vždy využiť ako príčinu na slovné alebo vojenské útoky proti Anglicku. Netreba pritom zabúdať, že to bola jeho teta Katarína Aragónska, ktorá doplatila najviac na Henrichovo rozhodnutie. Karol však venoval väčšiu pozornosť Turkom a ovládnutiu Stredozemného mora, čoho dôkazom bol zisk Tunisu.

Keď v roku 1542 musel cisár riešiť povstanie Šmalkaldského spolku,⁵⁷ rozpútalo proti nemu vojnu aj Francúzsko s podporou Osmanskej ríše.⁵⁸ Karol V. razantne zakročil proti nemeckým kniežatám a s pomocou Anglicka, ktoré v tejto vojne obsadilo Bologne-sur-Mer vo Francúzsku, pokoril aj francúzskeho kráľa a prinútil ho podpísať mierovú zmluvu v meste Crépy, čo bol asi najväčší diplomatický úspech Karola V.

Samostatnú kapitolu vo vláde Karola V. predstavovala reformácia. Počas jeho panovania došlo k vystúpeniu Martina Luthera. Cisárovi sa aj pre konflikty s inými krajinami nepodarilo efektívne zakročiť a potom aj napriek vojenskej prevahe už nemal šancu zastaviť rýchlo sa šíriacu reformáciu v jeho krajine. Už prvý snem usporiadaný od začiatku reformácie vo Wormse v roku 1521 poznačila hádka medzi cisárom a Martinom Lutherom.⁵⁹ Cisár musel neskôr pristúpiť na rokovania, ktoré zveril svojmu bratovi Ferdinandovi I. a ten sa nakoniec dohodol s nemeckými kniežatami na princípe *cuius regio, eius religio*.⁶⁰ V roku 1556 odstúpil Karol V. zo svojho trónu a prenechal časť územia bratovi Ferdinandovi a časť, vrátane Španielska,

57 Tento spolok si vytvorila nemecká šľachta, ktorá prešla na protestantskú vieru. Dostal meno podľa mesta v Nemecku a bol namierený proti cisárovi

58 GARCÍA DE CORTÁZAR - GONZÁLEZ VESGA, ref. 46, s. 159.

59 HAMANNOVÁ, ref. 50, s. 196.

60 *Čie panstvo, toho náboženstvo*. Znamenalo to, že si kniežatá mohli voľne zvoliť vieru a tú museli automaticky aplikovať do života aj poddaní, alebo sa mohli presťahovať.

svojmu synovi Filipovi II. Ten sa stal manželom anglickej kráľovnej Márie, dcéry Henricha VIII. Karol zomrel na maláriu 21. septembra 1558 v Španielsku.⁶¹

Francúzsko

Calais

Anglický kráľ Henrich VIII. patril k panovníkom, ktorí sa vyhlasovali aj za kráľa Francúzska. V skutočnosti mal moc len nad prístavom Calais a jeho okolím.⁶² Henrich celý život veril, že obnoví storočnú vojnu a pripojí ďalšie francúzske územia k tomuto mestu. Mesto Calais patrilo pod správu Anglického kráľovstva od roku 1347.⁶³ Na jednej z jeho návštev v roku 1532 Henrich VIII. vyhlásil, že mesto prebuduje v súlade s modernými vojenskými postupmi pre potreby lepšej obrany.⁶⁴ Potom sa však toho veľa nezmenilo a anglický kráľ nariadil preskúmať alternatívy, ktoré mali smerovať k zlepšeniu situácie.

Calais získalo v roku 1536 možnosť mať dvoch zástupcov v anglickom parlamente, podobne ako u ďalších anglických miest.⁶⁵ Všetci anglickí králi si uvedomovali dôležitosť tohto mesta, pretože jeho strata by im zhoršila nároky na francúzsku korunu a tiež to bola dobrá základňa pre ich vojenské výboje. Mesto sa pri obrane čiastočne spoliehalo na vodné zákopy, ale aj tak Henrich VIII. postupne investoval veľa peňazí do hradieb. Po týchto úpravách sa vojvoda z Norfolku⁶⁶ často

61 HAMANNOVÁ, ref. 50, s. 194.

62 Dokopy malo ovládané územie rozlohu približne 120 km².

63 DUFRESNE, ref. 42, s. 151.

64 IVES, ref. 3, s. 68.

65 Tamže, s. 67.

66 V tom čase ním bol Thomas Howard (1473 – 1554). Bol strýkom Anny Boleynovej a Kataríny Howardovej. Podieľal sa na vydaní Šiestich článkov. Bol v opozícii proti Thomasovi Cromwellovi a po jeho smrti sa snažil nahradiť jeho pozíciu. Po poprave Kataríny Howardovej klesol aj jeho vplyv a ku koncu Henrichovej vlády bol dokonca zatknutý a súdený za zradu. Zachránila ho až smrť kráľa. Počas celej Eduardovej vlády bol v Toweri a prepustila ho až kráľovná Mária I., ktorá mu vrátila stratené pozície. Počas jej vlády zomrel.

chvastal, že sa práve Calais stalo „*najsilnejším kresťanským mestom*“.⁶⁷

Vzt'ahy

Počas Henrichovho nástupu na trón bol francúzskym panovníkom Ľudovít XII. Henrich VIII. mal od začiatku svojej vlády k Francúzsku nepriateľský postoj. Veril, že posilní svoj status panovníka a status Anglicka na ich úkor, a preto hľadal spojencov proti tomuto tradičnému nepriateľovi. V sobáši so svojou prvou španielskou manželkou Katarínou videl i strategický význam. Chcel spojiť sily so svojím svokrom Ferdinandom Aragónskym a zaútočiť na Francúzsko. Dohodol sa s ním na spoločnom postupe a v roku 1512 prišla do severného Španielska veľká anglická armáda, ktorej cieľom bolo znovu získať Gaskonsko.⁶⁸ Ferdinand sa však nepridal a využil jej prítomnosť pre vlastné mocenské ciele. Anglická armáda začala byť nervózna a vymykala sa spod kontroly panovníka.

Napriek tomuto fiasku sa Henrich o rok neskôr rozhodol zopakovať podobný scenár. Ferdinand mal zaútočiť z juhu a Henrich zo severu. Aj tentoraz ho Ferdinand sklamal a vrátil sa naspäť z Francúzska. Napriek nepriaznivým okolnostiam⁶⁹ anglický kráľ viedol anglické vojsko z Calais a 16. augusta 1513 vyhral so svojou armádou bitku pri Guinegate,⁷⁰ vďaka ktorej získal francúzske mestá Therouanne a Tournai.⁷¹ Anglický kráľ bol oslavovaný týmto víťazstvom až do konca svojho života napriek tomu, že sa osobne na tomto boji nezúčastnil.

Henrich VIII. sa neskôr aj na naliehanie pápeža Leva X. rozhodol zmieriť

⁶⁷ Tamže, s. 69.

⁶⁸ CANNON - GRIFFITHS, ref. 5, s. 315.

⁶⁹ Henrichove vojenské aktivity chceli využiť vo svoj prospech odbojní Škóti, ktorí však boli porazení na Floddenskom poli.

⁷⁰ MORGAN, ref. 24, s. 288.

⁷¹ Sú to mestá vzdialené necelých 100 km od seba v dnešnom Francúzsku a Belgicku. Ich ziskom Henrich VIII. prakticky nič nezískal a dokonca bolo finančne náročné držať ich vojensky. Panovník ich aj tak nechcel pustiť a mal z nich radosť.

s Francúzskom a dohodol sobáš svojej sestry Márie s panovníkom Ľudovítom XII.⁷² Mária nebola veľmi nadšená týmto rozhodnutím, ale nezostávalo jej nič iné ako prísť s veľkým sprievodom do Francúzska. Manželstvo netrvalo dlho, lebo kráľ Ľudovít zomrel v prvý deň roku 1515.⁷³

Po ňom nastúpil na francúzsky trón mladý panovník František I.⁷⁴ Bol korunovaný v katedrále v Remeši. Napriek tomu, že bol ženatý, tak požiadal o ruku Máriu, vdovu po jeho otcovi. Veril, že mu pápež dá povolenie na rozvod a opätovný sobáš. Nebolo to však potrebné, pretože Mária ho odmietla a zobrala si svoju lásku vojvodu zo Suffolku.⁷⁵

Po tom ako bol Karol V. zvolený na trón Svätej rímskej ríše nemeckého národa v roku 1519, začal sa František obávať novej izolácie, keďže Karol V. vládol obrovskému územiú a mal dobré vzťahy s Henrichom VIII. František I. sa rozhodol získať anglického kráľa Henricha VIII na svoju stranu. Obaja sa stretli v Zlatom tábore⁷⁶ pri meste Guines. Schôdzku vopred dohodli francúzsky kancelár Antoine Duprat a anglický kardinál Wosley. Panovníci sa stretli 7. júna 1520 a prišli s obrovskými sprievodmi.⁷⁷ Obaja sa zišli ešte pred táborom a spoločne vošli do hlavného stanu. Stretnutie začalo veľmi príjemne a obidvaja králi nešetrili komplimentmi a žartovnými poznámkami. František len čiastočne dosiahol svoje

72 Francúzsky kráľ Ľudovít XII. vládol v rokoch 1498 – 1515. Bol prvým panovníkom z Valoiscko-orléanskej dynastie.

73 MORGAN, ref. 24, s. 288.

74 Francúzsky kráľ František I. vládol v rokoch 1515 – 1547. Narodil sa v roku 1494. Jeho otec Karol bol bratrancom francúzskeho kráľa Ľudovíta XII. Keďže ten nemal legitímneho syna, tak mohol František nastúpiť na čelo Francúzskeho kráľovstva. Mal za manželku Ľudovítovu najstaršiu dcéru Klaudiu. Zomrel len približne o dva mesiace neskôr ako Henrich VIII. Po ňom nastúpil na trón jeho syn Henrich II.

75 Mária si chcela nechať všetky klenoty, ktoré dostala od predošlého francúzskeho kráľa. František I. bol proti tomu a ponechal jej len jeden diamant. Mária to nakoniec prijala a odišla s manželom do Anglicka. Nechala francúzskemu panovníkovi po sebe obrovské dlhy, ktoré musel zaplatiť.

76 Tábor dostal pomenovanie po svojom vzhľade. Všetko bolo pozlátené a sršalo prepychom.

77 DUFRESNE, ref. 42, s. 60.

úmysly a prehovoril anglického kráľa na spoluprácu. Henrich VIII. nebol veľmi nadšený, keď videl prepych, ktorý si môže francúzsky kráľ dovoliť a jeho sebedomie podlomil ich priateľský zápas, v ktorom prehral. Taktiež si nechcel znepriatelieť Karola V., čo znamenalo, že pri odchode o štyri dni sa zmohol len na nekonkrétne sľuby.

Henrich VIII. v rokoch 1522 a 1523 spolupracoval s Karolom V. na útokoch proti Francúzsku, ktorými sa dostal do vzdialenosti približne 50 míľ od Paríža, ale nič tým nakoniec nedosiahol a zisk mal len jeho habsburský spojenec.⁷⁸ Počas tejto vojny upadol francúzsky panovník do španielskeho zajatia. Počas Františkovej neprítomnosti vo Francúzsku sa ani jeden panovník nepokúsil využiť situáciu na obsadenie časti územia. Henrich VIII. sa rozhodol zaujať neutrálny postoj, pretože nechcel zvrátiť rovnováhu na Karolovu stranu a samotný Karol V. mal vlastné problémy, ktoré ho dostatočne zamestnávali. Takmer hneď po prepustení začal František I. zháňať spojencov proti Karolovi. Viacerým sa nepáčilo, že cisárovi rapídne stúpa moc, a tak sa na Františkovu stranu začali postupne prikláňať pápež Klement VII., Benátska republika a anglický kráľ Henrich VIII.

Neskôr prišli Henrichove problémy s anulovaním prvého manželstva a z Francúzska sa mohol stať nečakaný spojenec. Obaja králi sa mali osobne stretnúť na francúzskom a potom na anglickom území. Prvá časť stretnutia sa odohrala v roku 1532 v Bologne-sur-Mer vo Francúzsku. Privítanie nebolo také veľkolepé ako v Zlatom tábore, pretože išlo o súkromné záležitosti. Henrich VIII. chcel Františka I. prehovoriť, aby u pápeža podporil anulovanie manželstva, pretože sa francúzsky kráľ a Klement VII. onedlho mali stretnúť v Marseille. S francúzskym panovníkom neprišla manželka Eleonóra, keďže Katarína Aragónska bola jej tetou, a preto jej účasť na rokovaní nebola vhodná. František I. by rád získal Henrichovu vďačnosť, lebo by to mohol v budúcnosti využiť proti Karolovi V. Panovníci sa stretli 23.

78 IVES, ref. 3, s. 10.

októbra 1532.⁷⁹

Bolo to trochu neskôr, ako sa dohodli, pretože anglický kráľ sa zotavoval z morskej choroby. Privítanie bolo naozaj vreľé, podobne ako pri ich prvom stretnutí. Druhá časť kráľovského stretnutia sa uskutočnila v Calais, kde sa k nim pripojila aj Anna Boleynová, ktorá tiež naliehala na francúzskeho panovníka, aby im pomohol zariadiť anulovanie. Zorganizoval sa tu aj ples na počesť kráľa Františka I. Ten sa potom pomaly presúval do Marseille, kde mal pápež Klement VII. zosobášiť jeho syna Henricha Orleánskeho. František nemal nakoniec šancu úspešne presvedčiť pápeža, pretože Henrich VIII. bol nedočkavý a verejne zavrhol svoju manželku Katarínu Aragónsku. To nahnevalo Klementa VII. a okamžite exkomunikoval anglického kráľa. Anglickí poslovia prišli za pápežom a snažili sa ho presvedčiť, aby stiahol exkomunikáciu. Francúzsky kráľ sa tiež usiloval zmierniť kroky nahnevaného pápeža, Klement obvinil aj Františka zo sprisahania s Henrichom. Francúzsky kráľ zneistel a vyčítal Henrichovi VIII. jeho neuvážené kroky. Situáciu sa už nepodarilo vyriešiť, čo dlhodobo negatívne ovplyvnilo vzťahy Anglicka a Ríma.

Ku koncu života ešte raz Henrich VIII. oprášil svoju túžbu po zisku ďalšieho francúzskeho územia. V roku 1543 sa nechal cisárom Karolom V. presvedčiť, aby zaútočil na Francúzsko, na čo sám vysadol na koňa, aby osobne viedol vojnu.⁸⁰ Opätovne ho jeho spojenci dostatočne nepodporili a jeho obrovská a drahá armáda si musela vystačiť sama. Karol V. sa totiž medzičasom dohodol s francúzskym kráľom na uzavretí mieru v Crépy v roku 1544.⁸¹ Napriek tomu anglická armáda zostala bojovať vo Francúzsku a v roku 1545 obsadila francúzske mesto Bologne-sur-Mer⁸². Bolo to posledné významnejšie francúzske územie, ktoré anglický kráľ za najbližšie

79 DUFRESNE, ref. 42, s. 153.

80 IVES, ref. 3, s. 83.

81 HAMANNOVÁ, ref. 50, s. 196.

82 Neskôr sa obe krajiny dohodli, že Anglicko vráti po desiatich rokoch Bologne-sur-Mer Francúzsku. Pre Henricha VIII. nemal tento zisk prakticky nijaký význam a spôsobovalo mu to viac starostí ako osohu.

storočie dobyl. Nakoniec aj oni nasledujúci rok uzavreli mier v Campe.

Smrť kráľa Henricha VIII. v roku 1547 zastihla Františka I. v Saint-Germain. Anglický posol mu od Henricha odkázal, že aj on má pamätať na to, že je smrteľný. Františka to veľmi nepotešilo, pretože bol s anglickým panovníkom podobne starý a v tom čase už čelil vážnej chorobe, ktorej onedlho podľahol.

Keď sa pozrieme na vládu Henricha VIII., tak počas nej niekoľkokrát zaútočil na Francúzsko s cieľom rozbiť ho, alebo aspoň ukrojiť časť územia. Nebolo to ešte tak dávno, čo anglický panovník ovládal rozsiahle územia v terajšom Francúzsku. Henrich VIII. ich chcel získať naspäť, čo by mu zaručene prinieslo nehynúcu slávu. Jeho úmysly boli aj pragmatické, pretože z nového územia by mohol vo forme daní získať ďalšie financie do kráľovskej pokladnice.

Počas svojej vlády sa Henrich VIII. Tudor aktívne zapájal do zahraničnej politiky. Napriek tomu, že vládol menšiemu územiu ako španielsky a francúzsky kráľ, snažil sa využívať všetky príležitosti pre svoj zisk. Henrichovým cieľom bolo najmä získať stratené anglické územia vo Francúzsku, tu však dosiahol len menšie územné zisky. Neskôr sa jeho vzťahy s okolitými kráľovstvami odvíjali od jeho manželstiev, keďže sa dlho snažil anulovať manželstvo s Katarínou Aragóňskou, ktorá bola tetou španielskeho kráľa Karola V. Problémy okolo manželstva vyústili do zhoršených vzťahov s pápežom a viedli k vzniku anglikánskej cirkvi nezávislej od Ríma.

Špecifický vzťah mal k Walesu, Írsku a Škótsku, ktoré sa Henrich VIII. snažil získať pod svoju vládu alebo aspoň ako spojenca. Vzťahy s nimi sa však vyvíjali rozdielne. Wales sa mu podarilo začleniť do kráľovstva a v Írsku tiež kraľoval, ale musel tu čeliť viacerým nepokojom. Škótske kráľovstvo síce viackrát na bojovom poli porazil, a aj napriek tomu, že matkou škótskeho panovníka Jakuba V. bola Henrichova sestra Margaréta, nedokázal počas svojho panovania Škótsko pokoriť.

Resume

The article is about the domestic and foreign policy of Henry VIII. Tudor, who was the king of England in 1509 – 1547. The first parts are focused on Wales and Ireland, which were parts of English kingdom. The article continues with a chapter about Scotland. Henry VIII. tried to make an ally from Scotland through marriages, but he was not successful. Then author deals with relationships of England with the pope and Spain kingdom, which were changing during the rule of Henry VIII. The main reason for these changes was the separation of the Church of England from the Roman Catholic Church. The last chapter deals with the relationship of England and France. The king Henry organized several attacks on France, because he wanted to get back lost English areas in France. However, Henry VIII. did not achieve major success.

Historický vývoj chemického priemyslu v Žiline

Branislav Krasnovský

Chemický závod Hungaria vznikol v Žiline v roku 1892 a patril k moderným chemickým podnikom v Uhorsku. Na jeho vzniku participoval belgický a anglický kapitál, závod vyrábala kyselinu sírovú, sírové produkty a superfosfáty. Rozmach závodu zbrzdil požiar v roku 1912. Počas prvej svetovej vojny v rámci Hindenburgovho plánu závod rozšíril svoju výrobu. Po skončení prvej svetovej vojny sa závod nostrifikoval a stal sa súčasťou Spolku pre chemickú a hutnícku výrobu. Rozmach závodu nastal po ukončení krízy 1929 – 1933, počas existencie Slovenského štátu patril závod k najvýznamnejším chemickým podnikom na Slovensku a vyrábala aj pre potreby armády. Pri prechode frontu závod neutrpel výraznejšie škody a v rámci nariadení Košického vládneho programu sa znárodnil medzi prvými. K najvýznamnejšiemu rozvoju závodu prišlo po roku 1948, keď v ňom pracovalo množstvo odborníkov.

Jeden z najvýznamnejších anorganických závodov, ktorý na Slovensku jestvoval už na sklonku 19. storočia, bol závod v Žiline, známy pod menom **Hungaria úč. spoločnosť Žilina**. Tento závod vznikol v roku 1892, pričom už v roku 1890 získalo vedenie firmy Hungaria schválenie príslušných správnych orgánov na výstavbu závodu a zakúpilo pozemky o výmere 6,5 ha. V roku 1892 začala výstavba závodu a v júli roku 1893 sa rozbehla výroba.¹

Závod sa orientoval na výrobu umelých hnojív, kyseliny sírovej a chemických produktov a bol filiálkou materskej firmy v Budapešti. Budapeštianska spoločnosť Hungaria vznikla v roku 1890, medzi jej najvýznamnejšími akcionármi bola šalgotarjánska spoločnosť, Anglicko-maďarská banka, belgická spoločnosť Solvay & Cie, pričom spoločnosť Hungaria vlastnila akcie tiež v iných odvetviach uhorského chemického priemyslu (glejárske závody v Liptovskom Svätom Mikuláši a v Seredi, farmaceutická spoločnosť Chinoin v Budapešti, spoločnosť Peter Nitrogen Kunstdünger Verwertungs v Budapešti, Tetrachemia Budapešť a i.).²

1 FINGERLAND, K. - ŠÍRA, O. Z histórie žilinského závodu. In *Príspevky k histórii chemického priemyslu SSR*, 1977, č. 1, s. 30.

2 Podnikový archív Istrochem Bratislava, fond Dynamit Nobel a. s., inv. č. 215. Dôležitejší

Hlavným výrobným produktom bol superfosfát, jednoduché zariadenie potrebné na jeho výrobu pozostávalo z guľového mlyna na mletie fosfátov a zo štyroch rozkladných jám. Horúci fosfát sa z jám vyvážal ručne, kapacita predstavovala 20 t za deň.³

V rakúsko-uhorskej monarchii zaviedol priemyselnú výrobu superfosfátu Rakúsky spolok pre chemickú a hutnú výrobu v Ústí nad Labem v roku 1861. Postupne sa začala výroba superfosfátu väčšinou aj v podnikoch, ktoré vyrábali kyselinu sírovú komorovým spôsobom, surovinou na výrobu superfosfátu boli spočiatku mleté pálené kosti a odpadné kostné uhlie – spódiu z cukrovarov, ktoré sa mlelo na kamenných mlynoch. V niektorých európskych krajinách sa spracovávalo aj peruánske guáno alebo prírodné fosfáty, ktoré sa ťažili v severnej Afrike a v USA, distribúciu a obchod so superfosfátmi kontrolovali vo väčšine prípadov nemecké firmy.⁴

Na spracovanie minerálnych fosforečnanov sa na prelome 19. a 20. storočia stavali superfosfátové komory s miešacím strojom Dr. Lorenza. Fosfority sa mleli v guľových mlynoch typu Bromberg a premiešavali sa s kyselinou sírovou v Lorenzovom rozkladacom kotlíku, umiestnenom nad zrecími komorami. Kašovitá hmota sa vypúšťala do týchto komôr, kde stuhla, plynné rozkladné produkty odchádzali komínom, pod ktorým sa kúrilo. Stuhnutý superfosfát sa motykami vykopal a vyvážal sa do sušiarne a usušený sa odvážal do skladísk.⁵

Vyvážanie polohotového horúceho superfosfátu sa v žilinskej fabrike vykonávalo ručne, čo bolo zdraviu škodlivé. Na rozklad fosfátov potrebná kyselina sírová sa vyrábala v komorovom systéme s kapacitou 10 t 50 Be⁰ kyseliny za deň, kusový kýz sa pražil v malých ručných peciach a jemný kýz v Malétrovej peci.

priemysel v Maďarsku.

3 FINGERLAND - ŠÍRA, ref. 1, s. 30.

4 Tamže.

5 Tamže.

Energiu im dodával parný stroj s výkonom 110 HP. Závod zamestnával spočiatku 30 – 40 robotníkov, pre ktorých postavili aj obytný dom – stálu kolóniu. V prvých rokoch sa vyrábalo cca 2 000 – 2 6000 t monohydrátu ročne a približne 90 % výroby sa spotrebovalo na výrobu superfosfátu a zvyšok sa predával. Superfosfátu sa produkovalo v priemere cca 4 500 – 5 800 t za rok.⁶

Obr. 01. Žilina Pohľad od Váhu na Hungáriu, t.j. Uhorskú všeobecnú účastinnú spoločnosť na výrobu kyseliny sírovej, umelých hnojív a chemických produktov, asi rok 1917. Posledné objekty úplne naľavo boli zbúrané v januári 2012

Do konca storočia v Rakúsko-Uhorsku vzrástla spotreba koncentrovanej kyseliny sírovej a zvyšoval sa aj dopyt po superfosfáte. Podnik bol ziskový, preto sa budapeštianska spoločnosť **Hungaria** rozhodla postaviť v Žiline novú výrobnú kyseliny sírovej kontaktným spôsobom, pričom licenciu získala od firmy BASF. Stavba výroby kyseliny sírovej sa začala v roku 1900. V roku 1901 sa ukončila montáž výrobného zariadenia a v roku 1902 sa spustila prevádzka. Závod vyrábala

⁶ Tamže, s. 31.

kyselinu sírovú a oleum moderným kontaktným spôsobom ako jeden z prvých v Európe. Kapacita novej výroby superfosfátu bola 40 t monohydrátu denne, vyrábala sa tu aj koncentrovaná kyselina sírová a čiastočne aj oleum. Pyrit sa pražil v ručných a neskôr v mechanických Herreshoffových peciach s výkonom približne 5 t pyritu za deň. Pražný plyn sa čistil v dvoch vodných práčkach, chladil sa v chladiči a sušil kyselinou sírovou v sušičoch plnených koksom.⁷

Postupne pribudla nová strojovňa, vybavená moderným parným strojom Lang s výkonom 300 HP a generátorom na rovnosmerný prúd, vystavali sa nové údržbárske dielne a postavil sa aj nový obytný dom pre technický personál. Zvýšil sa aj počet sezónnych robotníkov, preto sa pristúpilo k budovaniu robotníckych ubikácií na ich prechodné ubytovanie. Pre stálych zamestnancov, ktorých počet takisto vzrástol, sa postavila nová kolónia a tri majstrovské domčeky.⁸

Rast výroby superfosfátu, nové výrobné skúsenosti a vývoj nových zariadení si vynútili modernizáciu a zvýšenie kapacity výroby superfosfátu. V roku 1906 pristavali v kontaktnej výrobe kyseliny sírovej piaty kontaktný reaktor a ďalšie Heershoffove pece na praženie pyritu. Zvýšenie kapacity výroby na 50 t monohydrátu za deň umožnilo odstavenie komorového systému, ktorý sa zrušil, a uvoľnený priestor sa využil na rozšírenie a modernizáciu výroby superfosfátu ako aj zväčšenie skladov surových fosfátov a hotových výrobkov. Na mletie fosfátov sa postavil moderný Kentov mlyn so vzduchovým separátorom mletej múčky, ktorý sa neskôr nahradil sitovým separátorom, pričom sa postavili aj nové silá na fosfátovú múčku a dopravný pás od separátora k silám.⁹

Z dôvodu rozvíjajúceho sa sklárskeho priemyslu, ktorý potreboval čoraz väčšie množstvá bezvodého síranu sodného, v roku 1908 sa vybudovala výrobná

7 Tamže, s. 32. *Nagy Magyar Compass*, 1913, s. 748-773; *Compass Finanzielles Jahrbuch*, 1935, s. 950-994.

8 FINGERLAND - ŠÍRA, ref. 1, s. 33.

9 Tamže, s. 34.

síranu sodného a kyseliny soľnej s kapacitou približne 4 t síranu sodného a 7 t kyseliny soľnej ($20 - 22^0\text{Be}$) za deň. Rozklad chloridu sodného sa uskutočňoval pomocou kyseliny sírovej v dvojdielnej ručnej peci vykurovanej generátorovým plynom, na výrobu generátorového plynu slúžili 2 generátory, z ktorých bol jeden v zálohe. Získaný síran sodný sa mlel v guľovom mlyne.¹⁰

Dňa 17. januára 1912 však požiar zničil severnú časť výrobné superfosfátu, sklad vriec, materiálu a kancelársku budovu vrátane laboratória. Po požari sa obnovila severná časť výrobné superfosfátu, postavila sa aj nová kancelárska budova, kde sa umiestnilo nové laboratórium. Na dopravu superfosfátu od dezintegrátora na hromady sa vybuďovala lanová dráha a v roku 1914 sa pristavali dve nové Hövermannove rozkladné komory s kapacitou cca 60 t superfosfátu za deň s mechanickým vyprázdňovaním, pásový transportér a konvertor na doprave superfosfátu do dozrievacieho oddelenia, ako aj fluórová kondenzácia. V roku 1913 sa vedenie firmy Hungaria rozhodlo postaviť vežový systém na výrobu 60 % Be kyseliny sírovej.¹¹

Na praženie kýzu sa využívala sedemetážová moderná Wedgeova pec s výkonom cca 18 t pyritu za deň s Howardovou odprašovacou komorou a dvojlinkový vežový systém Opl s kapacitou približne 20 t monohydrátu za deň. Zariadenie sa dalo do prevádzky dňa 18. marca 1914. Prvá svetová vojna a jej dôsledky sa však prejavili v ďalšom hospodárskom vývoji závodu. Keďže náleziská fosfátov kontrolovali dohodové mocnosti a blokáda nakoniec celkom zastavila prísun fosfátu, zásoby sa vyčerpali a superfosfát sa v závode prestal vyrábať. Dňa 3. februára 1915 sa odstavil aj Oplov vežový systém, väčšia časť zamestnancov narukovala a údržba výrobného zariadenia sa začala zanedbávať, investičná činnosť postupne úplne ustala.¹²

Po skončení prvej svetovej vojny budapeštianske ústredie stratilo

¹⁰ Tamže, s. 35.

¹¹ Tamže.

¹² Tamže, s. 36.

bezprostredný vplyv na riadenie závodu a v roku 1919 sa utvorila samostatná účastinná spoločnosť s názvom **Žilinská továrň na umelé hnojivá a chemické produkty**, v ktorej väčšinu akcií získal Spolok pre chemickú a hutnícku výrobu s generálnym riaditeľstvom v Karlových Varoch a neskôr v Ústí nad Labem. Hospodársky rozvrat po skončení prvej svetovej vojny zapríčinil, že sa fabrika zotavovala z hospodárskych ťažkostí veľmi pomaly.¹³

V roku 1920 sa začali do Československa znova dovážať fosfáty, no výroba bola v porovnaní s rokom 1913 v hlbokom útlme. Fabrika nemala dostatok financií na modernizáciu a obnovovanie zastaraných výrobných zariadení. V roku 1925 prišlo z dôvodov poklesu odbytu síranu sodného a kyseliny soľnej k zastaveniu zastaralej a nerentabilnej výroby. Hospodárska kríza priniesla so sebou ďalší pokles cien. Výroba kyseliny sírovej, jej derivátov a superfosfátu sa stala stratovou. Podnik bol nútený napriek hospodárskym ťažkostiam zmodernizovať svoje výrobné zariadenia. V roku 1926 sa podarilo zmechanizovať vyvážanie superfosfátu z dozrievacieho oddelenia a v rokoch 1928 – 1929 sa postavili tri nové Herreshoffove pece s výkonom približne 5 t pyritu za deň.¹⁴

V roku 1930 otriasla závodom vlna štrajkov a v roku 1932 účastinná spoločnosť Žilinská továrň na umelé hnojivá a chemické produkty po otrasoch, ktoré utrpela počas hospodárskej krízy, zanikla. Závod prevzalo za výhodných podmienok generálne riaditeľstvo Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Ústí nad Labem. Nový majiteľ zastavil zastaralú a nerentabilnú výrobu kyseliny sírovej a prišlo aj k čiastočnej demontáži výroby. V prevádzke nakoniec ostala len výrobňa superfosfátu, pričom potrebná kyselina sírová sa vozila z hrušovského závodu. Počet zamestnancov sa zredukoval a závod sa stal len dislokovaným výrobným strediskom, pričleneným k hrušovskému závodu.¹⁵

¹³ Tamže s. 36.

¹⁴ Tamže, s. 37.

¹⁵ Tamže, s. 38. *Slovenský priemysel*, 1929, s. 58-59; *Technický obzor slovenský*, 1945, roč. 9, s.

Obr. 002 Pohľad na opustený areál žilinskej fabriky dnes, v popredí železničná prípojka. Objekt bol asanovaný v roku 2012, autor fotky Peter Šimko, historik Považského múzea Žilina.

V roku 1933 odpredalo generálne riaditeľstvo Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Ústí nad Labem časť závodu s rozlohou cca 25 000 m² s budovami zrušenej výroby síranu sodného a novú robotnícku kolóniu spoločne s troma majstrovskými domami ministerstvu národnej obrany (ďalej MNO), ktoré tu vybudovalo výrobnú centralitu (stabilizátor pušných prachov) a postavilo tu aj pokusnú výrobu yperitu. Súčasťou zmluvy o výstavbe zvláštného oddelenia medzi generálnym riaditeľstvom Spolku pre chemickú a hutnú výrobu a ministerstvom národnej obrany sa nachádzala aj požiadavka obnovy výroby kyseliny sírovej v žilinskom závode. Touto úlohou v roku 1935 poverili hrušovský závod a pri projekcii a výstavbe jednotky s kapacitou približne 40 t monohydrátu za deň sa použili nové

poznatky a skúsenosti, overené v závodoch v Hrušove a v Ústí nad Labem.

Zo zariadenia v roku 1932 odstavenej výroby kyseliny sírovej sa ponechali tri Herreshoffove pece na praženie pyritu, ktoré postavili v rokoch 1920 a 1929, ako aj veľká odprašovacia komora, plynový kanál, sprchový olovený chladič pražného plynu a dva zásobníky na produkovanú kyselinu sírovú s objemom 300 m³ a dve vyolovené nádrže s objemom 180 m³ na vežovú kyselinu. Z Oplovho vežového systému, odstaveného v roku 1914, sa použila Wedgeova pec na praženie pyritu, budova starej výroby sa opravila a postavila sa jej nová strecha, na zachytávanie lietavého prachu z pražného plynu sa postavili dve zvislé elektrostatické odprašovacie komory podľa Lurgiho systému.¹⁶

V Lurgiho komorách sa plyn zbavený asi 98 % prachu ďalej čistil a chladil v dvoch za sebou radených vežiach, skrúpaný zriedenou kyselinou sírovou. Prvá veža bola prázdna, druhá naplnená Raschigovými krúžkami. Koncentrácia kyseliny sírovej v prvej veži bola okolo 65 %, v druhej veži okolo 30 %. Znečistená kyselina, vznikajúca vo vežiach SO₃, prítomná v pražnom plyne sa odčerpávala z okruhu prvej veže do zásobníkov a používala sa pri výrobe superfosfátu. Jej množstvo činilo podľa zloženia pyritu 3 – 7 % celkovej produkcie. Prítomnosť selénu v pyrite značne zvyšovala produkciu vežovej kyseliny. Za druhou pracou vežou sa pražný plyn ďalej ochladil v nepriamom olovenom sprchovom chladiči, z ktorého išiel do dvojstupňového mokrého elektrostatického čistenia (odarzénovania). Takto vyčistený pražný plyn sa jednostupňovo sušil približne 96 % kyselinou sírovou. V náplňovom odlučovači sa zachytili strhnuté kvapôčky kyseliny pred vstupom plynu do dúchadla. Použili sa dúchadlá s rotujúcimi piestami. Elektromotor na ich pohon mal plynulú reguláciu otáčok. Jeden agregát bol v prevádzke, druhý záložný. Dve kontaktné trubkové telesá ústeckého typu s vnútorným výmenníkom tepla sa plnili vanádiovou

¹⁶ Tamže, s. 38-39.

kontaktnou hmotou. Plyn s oxidovaným SO_2 na SO_3 z kontaktných telies sa chladil prechodom cez prázdne ležaté valcové teleso, ktoré v zrušenej výrobni slúžilo ako odlučovač kvapiek pred kompresormi. Vzniknutý SO_3 z ochladeného plynu sa absorboval v náplňovom absorbéri koncentrovanou kyselinou sirovou, približne 98,3 %. Za absorbérom nasledoval odlučovač kvapiek rovnakého prevedenia ako absorbér, z ktorého plyn smeroval na strechu.¹⁷

Systém sušič – absorbér mal vnútornú cirkuláciu kyselín, prepádové nádoby a sprchové chladiče. Na dopravu kyselín sa použili výhradne odstredivé čerpadlá. Zvlažovanie náplne sušiča aj absorbéra sa vykonávali Segnerovými kolesami. Na úpravu koncentrácie kyselín pre expedíciu, ako aj pre výrobu superfosfátu sa postavila nová zriaďovacia stanica. Výstavba výroby sa ukončila koncom roka 1936, jedno kontaktné teleso vstúpilo do prevádzky 3. januára 1937, ďalšie 2. júla 1937. V roku 1938 sa prístavbou zväčšila skládka kýzu s celkovou kapacitou 12 000 t, všetka manipulácia však aj naďalej zostala ručná. Kapacita výroby sa využívala len asi na 70 %, čo sa odzrkadlilo v tom, že sa dosahovalo až 98 % konverzie. Vyrobená kyselina sa dodávala do valcovní plechu v Lískovci na Morave, do ostravských koksární a do Svitú, príležitostne aj iným spotrebiteľom. Mníchovský diktát a strata pohraničných území znamenali pre Spolok pre chemickú a hutní výrobu zhoršenie hospodárskej situácie, pretože dva najväčšie závody v Ústí nad Labem a vo Falknove nad Ohří (Sokolov) získali Nemci. Výstavba nových závodov (Nováky, Rybitví, Neratovice) sa prakticky len začala, preto bolo potrebné urýchlene postaviť náhradné výroby rôznych potrebných produktov.¹⁸

So žilinským závodom sa priamo spája aj výroba bojových otravných látok pre československú armádu. Vyčerpávajúce informácie o charaktere a stave tohto druhu chemického odvetvia sa nachádzajú v dosiaľ nepublikovanom rukopise Dr. V.

¹⁷ Tamže, s. 40.

¹⁸ Tamže, s. 42.

Karlického *O přípravách čs. armády na vedení chemické války v letech 1919 – 1939*, ktorá by sa mala nachádzať vo Vojenskom historickom ústave v Prahe. Významnú úlohu pri budovaní výrobní bojových otravných látok zohral plukovník ing. Viktor Ettel, pracovník Vojenského technického ústavu, ktorý sa dostal do vedenia Ústeckého spolku pre chemickú a hutnú výrobu. Celý projekt výroby bojových otravných látok nakoniec vykryštalizoval do plánu výstavby výrobní bojových otravných látok a stabilizátorov v žilinskom závode. Hlavný štáb súhlasil s plánom výstavby a schválil ho aj minister obrany František Udržal a na výstavbe závodu od roku 1928 spoločne participovali Ústecký spolok a Vojenský technický ústav.¹⁹

Výstavba závodu však narážala na množstvo problémov. Pokusná výroba začala v roku 1935, pričom sa vyrábala yperit a fosgén, ako aj stabilizátor, určený do výbušnín, vyrábaných v Explózii, a ktorý súvisel s výrobou fosgénu. Situáciu komplikovali aj rôzne rokovania MNO so Spolkom o vlastníckych a patentných právach. V rokoch 1936 – 1937 sa preskúšali strojné zariadenia, výrobné kapacity aj akosť bojových otravných látok. Vývoj sa dovŕšil v roku 1937, keď začala pracovať veľká aparátúra a keď aj vojenská správa prevzala príslušné objekty v Žiline do svojej správy i vlastníctva, čím vznikla Vojenská továreň 4. Už v roku 1934 sa však ukázalo, že bude nutné postaviť ešte ďalšiu továreň na výrobu bojových otravných látok. Po dlhých rokovaníach sa MNO rozhodlo postaviť uvedenú továreň neďaleko Prievidze, továreň však do roku 1938 nebola postavená a americkí a českí odborníci, ktorí pomáhali inštalovať výrobné zariadenie, svoje miesta opustili. Počas existencie Slovenského štátu sa vo výrobe nepokračovalo a oba závody obsadili Nemci.²⁰

V **žilinskom závode** sa po vzniku Slovenského štátu prikročilo k postaveniu výrobné modrej skalice, ktorá sa používala vo vinohradníctve. Zariadenie, postavené na sklonku roku 1939, malo výkon 5 t kryštalovaného tovaru za deň. Zariadenie

19 GREGOR, Miloš. Dejiny anorganického priemyslu na Slovensku do 2. svetovej vojny. In *Z dejín vied a techniky na Slovensku* (ďalej ZDVAT), 1979, č. 5, s. 432.

20 Tamže, s. 433.

pozostávalo z rozpúšťacej veže medených granálií, nádrže na kyselinu sírovú, nádrže na okyslený skrúpací lúh, troch číriacich nádrží, desiatich kryštalizačných nádrží, odstredivky, dvoch nádrží na matečný lúh, príslušných čerpadiel a pomocného zariadenia. Medené granálie sa spočiatku kupovali z medenej huty v Krompachoch, no v roku 1940 sa postavila vlastná výroba medených granálií s príslušnými skladovacími priestormi pre medené bochníky, prípadne medený odpad a hotové granálie. V roku 1940 sa postavili štyri nové kryštalizačné nádrže, ktoré sa umiestnili do susedného priestoru, uvoľneného vybúraním dvoch Tischbeinských parných kotlov, čím vznikla kompletná výrobná, ktorá pokryla výrobu modrej skalice na Slovensku až do konca roka 1945.²¹

Po okupácii českých krajín a vzniku Slovenského štátu vytvoril Spolok pre chemickú a hutnú výrobu svoju reprezentáciu v Bratislave, no ešte v priebehu roka 1939 Nemci obsadili zvláštne oddelenie žilinského závodu. Pracovníci ústeckého závodu, ktorí prišli do Žiliny, demontovali a odtransportovali zariadenie na výrobu yperitu. Zvyšok zvláštneho oddelenia – výrobná pušného prachu, ktorá bola od marca 1939 mimo prevádzky, pripadla potom Ministerstvu národnej obrany Slovenského štátu. V roku 1940 boli dodávky afrických fosfátov z Maroka nahradené flotačným koncentrátom Kolaapatitu. Nová surovina priniesla problémy s rozkladom, tieto ťažkosti sa vyriešili prídavkom odtučeného a odglejeného kostného šrotu z koncernovej továrne na spracovanie kostí v Liptovskom Svätom Mikuláši. Kostný šrot sa rozomlel v Kentovom mlyne a získaná kostná múčka sa dodávala asi v objeme 10 % do Kolaapatitu, čím sa dosiahlo konečného rozkladu až 98 % vodou rozpustného podielu z celkového P_2O_5 – bežného u afrických fosfátov.²²

Po napadnutí ZSSR v júli 1941 sa skončili dodávky Kolaapatitu a superfosfát

21 FINGERLAND - ŠÍRA, ref. 1, s. 42.

22 Tamže, s. 44. KALAB, V. Niektoré zaniknuté výrobné v n. p. PCHZ Žilina. In *Príspevky k histórii chemického priemyslu SSR*, 1983, č. 4, s. 161-163.

sa vyrábali až do konca vojny obmedzene zo zvyšných zásob fosfátov a vyglejenej kostnej múčky. Nový výrobný program predstavovala výroba, ktorá mala pokryť spotrebu ložiskových kovov pre potreby štátnych dráh. Hlavným distribútorom bol Spolok pre chemickú a hutnú výrobu, no po zániku ČSR ostala výrobná ložiskových kovov v Ústí nad Labem a v Rybitví. Pre potreby Slovenska sa preto postavila nová výrobná v Žiline, v budove bývalej výroby kyseliny sírovej vežovým spôsobom. Výrobné zariadenie pozostávalo z homogenizačnej pece, menšej pece a téglikovej pece, pričom ohrev pecí prebiehal pomocou olejových horákov. V žilinskom závode sa vyrábali zavedené a patentované ložiskové kovy Thermit a Asmit s oloveným základom s obsahom cínu, antimónu, kadmia, arzenu a prípadne medi. V menšom množstve sa vyrábali tiež kompozície s vysokým obsahom cínu, približne 80 % cínu pre motorové vozne. Výroba sa opierala o analytické laboratórium, pretože sa nespracovávali len čisté kovy, ale aj škrabky z vytavených ložísk.²³

Ďalšia výroba, ktorá sa v roku 1942 začala v žilinskom závode, bola výroba fosforečnanu amónneho na impregnáciu zápalkových drievok v koncernovej zápalkárni v Banskej Bystrici. Dôvodom jeho výroby boli problémy s dovozom, pričom ako surovina sa na výrobu používali zvyšky zásob Kolaapatitu, ktorý sa rozmiešal s pracou vodou a k zmesi sa primiešalo potrebné množstvo koncentrovanej kyseliny sírovej. V Žiline v roku 1941 na základe nemeckých požiadaviek opäť začala výroba centralitu I. v zvláštnom oddelení žilinského závodu, ktorý vlastnilo Ministerstvo národnej obrany Slovenského štátu. Výroba centralitu sa spustila na základe dohody medzi generálnym riaditeľstvom Spolku pre chemickú a hutnú výrobu v Prahe a ministerstvom národnej obrany. Na základe tejto zmluvy delegovalo generálne riaditeľstvo Spolku zo závodu v Rybitví u Pardubic do Žiliny odborníkov, ktorí mali skúsenosti s výrobou centralitu.²⁴

23 KALAB, ref. 22, s. 163.

24 FINGERLAND - ŠÍRA, ref. 1, s. 45-48.

Po vypuknutí Slovenského národného povstania (ďalej SNP) sa časť pracovníkov závodu priamo zapojila do povstania, no hneď na jeho začiatku Žilinu obsadila nemecká armáda. V marci 1945 začali nemecké vojenské útvary s prípravou evakuácie výrobkov, surovín a náhradných dielov a s prípravou ochromenia alebo zničenia výrobného zariadenia, ktoré sa nedalo odtransportovať do Nemecka. Pracovníkom sa však podarilo niektoré dôležité zariadenia zamurovať medzi základy pod bývalú kompresorovňu a cenné suroviny sa dostali do sesterského závodu v Rybitví, zásoby kyseliny sírovej sa previezli do ostravských závodov a podarilo sa ukryť aj dieselgenerátor v zvláštnom oddelení. Pri prechode frontu závod neutrpel výrazné škody.²⁵

Žilinský závod vyrábala pre vlastné potreby kyselinu sírovú, pričom technológia tejto výroby naväzovala na rekonštrukciu a modernizáciu výrobných zariadení na výrobu kyseliny sírovej z roku 1936. Pražný plyn sa získaval pražením pyritu na etážových peciach, v ktorých prechádzal veľkou usadzovacou komorou a dlhým kanálom do suchého elektrostického filtra. Potom prišlo k praniu na dvoch pracích vežiach, zapojených za sebou, čiastočne vypraný a ochladený plyn prešiel mokrým elektrostickým čistením a pred sušením sa ochladil vo veľkom olovenom chladiči. Po vysušení prešiel plynovým odlučovačom kvapiek a bol stlačený do dvoch kontaktných kotlov. Plyn SO_3 prechádzal pred absorbovaním dvoma veľkými chladičmi. V závode sa vyrábala len koncentrovaná kyselina sírová, v prípade požiadavky 20 % olea bolo možné dať do prevádzky olejový absorbér.²⁶

Na výrobu kyseliny sírovej sa používali juhoslovanské pyrity, v čase vojny sa ako surovina používala aj zelená skalica a odpadná vežová kyselina. Počas druhej svetovej vojny (ale aj pred ňou) sa v žilinskom závode pražili juhoslovanské flotačné

²⁵ Tamže, s. 49.

²⁶ HOFFMAN, A. Výroba kyseliny sírovej v Žiline, závode „Spolku pre chemickú a hutnú výrobu, poznatky z rokov 1940 – 1945. In *Príspevky k histórii chemického priemyslu SSR*, 1977, č. 1, s. 171.

pyrity z oblasti Trepča, s obsahom 48 – 50 % síry a 0,5 % arzénu. Príležitostne sa používal aj kým Mines de Bor, ktorý mal vysoký obsah síry, ale aj stopy arzénu, selénu a medi. Spolok pre chemickú a hutnú výrobu mal na Slovensku niekoľko celulózok a tie dostávali prednostne pyrity s nízkym obsahom arzénu vrátane kým Mines de Bor. Juhoslovanské pyrity sa do bratislavského prístavu dopravovali po Dunaji, kde sa prekladali na železničné vagóny. Pyrity sa odoberali zásadne mimo zimy (lacná doprava, ľahká vykládka). Závod mal veľké sklady, preto bolo možné skladovať jednotlivé druhy a dodávky oddelene a pri výrobe robiť riadne uzávierky pre kalkulácie. Skladované zásoby vydržali väčšinou na 8 až 9 mesiacov. V priebehu vojny sa však začali dodávať pyrity počas celého roka, pretože stav zásob sa neustále zmenšoval, pribudli aj pyrity z Poľska s nízkym obsahom vody a arzénu. Na skúšku sa z Poľska dodali štyri vagóny flotačného pyritu Boleslav s 10 % vody. Pyrit sa vo vagónoch rozliat a v zime zmrzol, vykládka vagónov sa predĺžila na celý týždeň.²⁷

V priebehu druhej svetovej vojny Nemci doslova vykradli všetky zásoby pyritu, vrátane tých, ktoré obsahovali 48 % síry a cez 0,5 % arzénu. Niektoré z dodávok už čiastočne stvrdli, pričom objavovali sa aj zvláštnosti, ktoré bežný Trepča pyrit nemal. Prichádzalo k samovznieteniu pyritov, preto tieto zásielky bolo nutné urýchlene vypražiť, aby sa zabránilo stvrdnutiam a stratám síry. Zásoby kým sa museli kropiť vodou, napriek tomu však prichádzalo k stvrdnutiu kým a v niektorých prípadoch aj k zníženiu obsahu síry. Niektoré dodávky behom krátkej doby navyše úplne stvrdli, preto sa museli pred pražením dolovať a drtiť na drvičoch.²⁸

²⁷ Tamže, s. 172.

²⁸ Tamže, s. 173.

Obr. 03. Bývalá výrobnia kyseliny sírovej, objekt bol asanovaný v roku 2012. Foto Peter Šimko, historik Považského múzea Žilina.

Pri výrobe kyseliny sírovej sa používala aj zelená skalica. Dôvodom bola skutočnosť, že pri výrobe titánovej bieloby v Hrušove odpadala zelená skalica. Počas druhej svetovej vojny zásoby zelenej skalice neustále stúpali, preto generálne riaditeľstvo v Prahe nariadilo vyskúšať pridávanie zelenej skalice k pyritom. Pokus sa uskutočnil v žilinských Wedgeových peciach a zistilo sa, že podľa vlhkosti je možné k pyritom dodávať až 15 % zelenej skalice. Pri vyššej vlhkosti sa pridávalo menej skalice, pretože dochádzalo k silnému nalepovaniu na liatinové dávkovacie zariadenie do pece. Prídavok zelenej skalice pôsobil priaznivo na pražiaci proces, znížili sa teploty na pražiacich etážach a nedochádzalo na nich a na liatinových zuboch

k nalepovaniu, preto nebolo potrebné tak často pece otvárať a čistiť. Koncentrácia SO_2 plynu bola rovnomerná, čo priaznivo pôsobilo na výťažky kontaktných kotlov.²⁹

Odpadová vežová kyselina, ktorá sa produkovala na pracích vežiach, sa spracovávala vo výrobe superfosfátu. Keď však došli zásoby surových fosfátov a na vežovú kyselinu nebol odbyt, používala sa v žilinskom závode na výrobu kyseliny sírovej. Na základe tohto systému sa v peciarni postavila olovená nádrž s objemom 5 m^3 , z ktorej bol prívod na druhú etáž Wedgeovej pece. V krátkej dobe však pri tomto výrobnom procese prišlo k obavám, že sa naruší klenba Wedgeovej pece, preto sa prišlo k pokusu rozprašovať kyselinu na druhú etáž Wedgeovej pece. Ani tento postup sa neukázal byť vhodným, pretože prichádzalo k rýchlej korózii rozprašovača. Preto sa zaviedlo kropenie pyritu na sušiacu etáž, namiesto zelenej skalice sa na sušiacu etáž pridávala odpadová kyselina. Na jedno rameno na sušiacей etáži sa namontoval olovený žliabok so 4 otvormi v dne, ktorými kyselina vytekala na vrstvu pyritu na sušiacей etáži. Kyselina pritekala trúbkou do žliabkov zásobnej nádrže. Tento postup sa osvedčil, preto sa podarilo spracovať všetku kyselinu produkovanú na vežiach. Rozloženie všetkej kyseliny privedenej do pece sa dokázalo tým, že jej produkcia na vežiach nestúpala, ale udržala sa v rovnakej výške ako pri spracovaní pyritu. Nepatrne stúpala aj koncentrácia SO_2 plynu.³⁰

Jedinou nevýhodou tohto spôsobu spracovania vežovej kyseliny bolo stúpanie obsahu As_2O_3 v cirkulačných kyselinách a na pracích vežiach, čím prichádzalo k zanášaniam a upchávaniu potrubia, čerpadiel a rozprašovačov zlúčeninami $x.\text{SO}_3.y.\text{As}_2\text{O}_3$. Bolo nutné nájsť spôsob, ako As_2O_3 v cirkulačnej kyseline znížiť. Po uskutočnení celého radu pokusov s rozpustnosťou As_2O_3

²⁹ Tamže, s. 174.

³⁰ Tamže, s. 174-175.

v kyseline sírovej rôznych koncentrácií a teplôt sa nakoniec zistilo, že minimálna rozpustnosť As_2O_3 je v kyseline sírovej 54^0Be a že so stúpajúcou alebo klesajúcou koncentráciou rozpustnosť As_2O_3 stúpa. Na základe laboratórnych pokusov sa potom na Wedgeovej peci zaviedol výrobný postup, na základe ktorého sa vežová kyselina na prvej práci veži ponechala v cirkulácii až dosiahla koncentráciu 60^0Be a potom sa z cirkulácie vyradila. Do cirkulácie sa pridala čistá kyselina s koncentráciou 54^0Be a sledoval sa obsah As_2O_3 , pravidelne po dobu 24 hodín. Vyradená kyselina s koncentráciou 60^0Be sa zriedila na 54^0Be a po premiešaní so vzduchom sa mala v pokoji ochladiť a malo dôjsť k usadeniu vylúčeného As_2O_3 . Číra kvapalina sa opatrne odčerpala a pripravila na použitie v práci veži.³¹

Prechodom frontu **závod v Žiline** neutrpel výraznejšie škody. Tesne pred oslobodením výroba stagnovala, závod bol bez elektrického prúdu, po oslobodení mesta dňa 30. apríla 1945 zabezpečoval generátor žilinského závodu aspoň v obmedzenom množstve elektrinu pre najdôležitejšie mestské inštitúcie. V máji 1945 sa vedenie závodu muselo vyrovnáť s niekoľkými vážnymi problémami, súvisiacimi s ochromením dopravy a rozbitou infraštruktúrou československého priemyslu. V dôsledku týchto aspektov bolo potrebné v lete 1945 zredukovať výrobu kyseliny sírovej na najnižšiu možnú mieru, aby sa čo najdlhšie vydržalo s obmedzenými zásobami kýzu a so skladovacím priestorom pre vyrobenú kyselinu. Koncom leta 1945 prišli prvé dodávky fosfátov a kýzu, preto sa na jeseň roku 1945 mohlo znova začať s výrobou superfosfátu.³²

Po znárodnení kľúčového priemyslu v októbri roku 1945 sa žilinský závod včlenil do národného podniku Závody pre chemickú výrobu v Bratislave, ktoré

³¹ Tamže, s. 175.

³² FINGERLAND - ŠÍRA, ref. 1, s 50.

podliehali Oblastnému riaditeľstvu chemického priemyslu v Bratislave. Znárodnenie závodu sa stalo východiskom k zavádzaniu ďalších druhov výrob, realizovala sa pokusná výroba plastických hmôt (polyamidu, polymetylmetakrylátu a polykondenzátu močoviny a formaldehydu na vodotesné lepidlo). Postupne sa zastavili viaceré neefektívne výroby. Zastavila sa výroba modrej skalice, ložiskových kovov a v neskoršom období aj malá výroba superfosfátu. Zostala výroba kyseliny sírovej, rozšírená o výrobu olea, existujúce výrobné sa modernizovali a kapacitne zvyšovali. K najväčšiemu rozmachu závodu prišlo až po februári 1948.³³

Po skončení druhej svetovej vojny sa v závode pristúpilo k zavádzaniu moderných technológií do výroby, čoskoro bola k dispozícii laboratórna budova, ako aj priestory na poloprevádzkové overovanie technologických postupov, čím sa položili základy Podnikového výskumu n. p. v Žiline. V prvých rokoch stála v centre pozornosti výskumného oddelenia výroba kaprolaktámu a matylmetakrylátu a nadväzne aj výroba ich polymérov. Neskoršie sa prešlo na výrobu polykondenzátov na báze formaldehydu, močoviny, melanínu a fenolu, ďalej na výrobu polyesterových živíc a i.³⁴

Na začatie tejto činnosti sa v roku 1947 zariadilo provizórne laboratórium úpravou jednej miestnosti v sklade surovín na riešenie úloh technologického výskumu. Laboratórium malo jeden veľký laboratórny dvojstranný stôl s 10 pracovnými miestami a jedno digestórium. Na pracovných miestach sa nainštaloval prívod a odvod vody a zásuvky elektrického prúdu s napätím 220 V. Pracovalo sa v stiesnených podmienkach s využívaním vtedy existujúcich prevádzkových laboratórií. Toto laboratórium slúžilo až do roku 1952. V laboratórnom výskume pracovali väčšinou mladí technickí pracovníci, z ktorých sa neskoršie stali významní odborníci v oblasti výroby niektorých monomérov, polymérov a maolotonážnych

³³ Tamže, s. 51.

³⁴ HRUŠOVSKÝ, M. Základný a aplikovaný výskum a vývoj chémie na Slovensku. In *Príspevky k histórii chemického priemyslu SSR*, 1985, č. 6, s. 39.

chemikálií. K nim patrili Ing. I. Gantner, Ing. I. Havassy, Ing. M. Hunka, Ing. I. Hajda, Ing. J. Kekeňák, Ing. V. Maršalko, Ing. F. Mikula, Ing. M. Mitánek, Ing. T. Magdolen, Ing. Z. Pěnička, Ing. J. Sladký, Ing. K. Šimko, Ing. V. Šimon, Ing. J. Tholt, Ing. M. Večeřa, Ing. M. Repiš a i. Začiatkom 50. rokov začalo laboratórium úzko spolupracovať s odborníkmi Vysokej školy chemicko–technologickej v Prahe (Prof. O. Wichterle, Prof. V. Daneš, Doc. M. Hudlický) a takisto aj s odborníkmi Chemickej fakulty Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave (prof. M. Hrušovský, prof. J. Gašperík, prof. M. Marko) a neskôr aj s prof. S. Stankovianskym z Prírodovedeckej fakulty UK v Bratislave.³⁵

Resume

Chemical factory Hungaria founded in Žilina in 1892 belong to modern chemical factories in Hungarian empire. There was Belgian and English capital which participated in formation of the factory. Sulphuric acid, sulphuric products and superphosphates were made here. There was a fire that stop the boom of the factory in 1912. The factory expanded the production during the 1 World War within the Hindenburg's plan. There was a recognition of the factory after 1 World War. The factory became a part of an Association for Chemical and Metalurgically production. The boom of the factory came after the end of the crises in 1929 – 1933. During the existence of Slovak state the factory belong to the most important in Slovakia. There was also Army equipment made in the factory. The factory did not suffer any damage during the crossing of the front. It was nationalized among the first in order to the Košice governmentally program. The most important developement came after 1948. There were many specialists that worked in the factory.

35 MIKULA, F. Počiatky priemyselného výskumu v n. p. PCHZ Žilina. In *Príspevky k histórii chemického priemyslu SSR*, 1987, č. 7, s. 100-103.

Riešenie židovskej otázky v okrese Púchov (1939 – 1945)

Pavol Makyna

Cieľom štúdie o riešení židovskej otázky v okrese Púchov je priblížiť život členov Židovskej náboženskej obce v Púchove a okolí najmä v rokoch 1939 – 1945. Aj keď ťažko hovoriť o živote, ale skôr o perzekúciách, prenasledovaní. Prvá časť vykresľuje prvé perzekúcie a uskutočňovanie arizácie. V ďalšej kapitole analyzujeme „nový kurz“ v riešení židovskej otázky a život v roku 1941. Tretia časť obsahuje prípravu a samotné deportácie Židov z Púchova. Posledná časť opisuje koniec druhej svetovej vojny a židovských náboženských obcí v tomto regióne. Ide o prvú štúdiu, ktorá sa komplexnejšie zaoberá likvidáciou náboženskej komunity v meste Púchov a jeho okolí.

Riešenie tzv. židovskej otázky patrí k traumatizujúcim udalostiam nielen regionálnych, ale aj celoslovenských dejín 20. storočia. Dodnes je to jedna z najcitlivejších otázok histórie u nás, aj v zahraničí. Táto tragédia je tiež jednou z hlavných príčin, pre ktoré sa obdobie pomníchovského Česko-Slovenska a existencie Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945 v súčasnosti interpretuje medzi historikmi často rôzne a rozporuplne.

Židovská náboženská obec, s počtom až 250 členov, zohrala v dejinách mesta Púchov významnú úlohu napriek tomu, že počas krátkej doby jej trvania sa stretávala s rôznymi problémami a odmietavým postojom niektorých obyvateľov. Nezmaťateľne sa zapísala do fungovania mesta, či už prostredníctvom kultúry a aktívnou činnosťou v samosprávnej politike, ale najmä v hospodárskej oblasti. V okrese Púchov existovali ďalšie 3 židovské obce, a to v Pruskom, Lúkach a v Bolešove.

Cieľom štúdie je priblížiť život členov Židovskej náboženskej obce v Púchove a v okolitých mestách okresu, najmä v rokoch 1939 – 1945. Hoci v tomto prípade je ťažké hovoriť o živote, pretože tu ide skôr o perzekúcie a prenasledovania prostredníctvom rôznych zákonov a nariadení orgánov štátnej správy. Všetky napokon vyústili do stavu, keď sa z údajného hospodárskeho problému stal sociálny problém. Ako rýchle riešenie sa ponúkali deportácie židovského obyvateľstva

z jednotlivých miest do sústredovacích táborov, odtiaľ prevoz z územia Slovenska do oblasti bývalého Poľska okupovaného Nemeckou ríšou (Generálny Gubernát). Konečnou fázou „riešenia“ sa stala jeho fyzická likvidácia v tzv. táboroch smrti.

Zmenami ovplyvnený Púchov a okolie v období autonómie

Po územných zmenách zapríčinených hlavne nárokmi Nemecka, Maďarska a Poľska sa v ČSR dostal k moci autoritatívny systém. Na Slovensku využila situáciu HSLS a 6. októbra 1938 v Žiline iniciovala vyhlásenie autonómie a uchopila moc do svojich rúk.

Autonómiu v Púchove vyhlásil miestny notár a zároveň predseda tamojšej HSLS Heinrich Radó na ľudovom zhromaždení v katolíckom kultúrnom dome, kde ju privítalo veľké množstvo občanov, ktorí sa sem ani nezmestili, a preto oslavovali aj na priľahlom námestí. Na tom istom mieste 10. októbra vznikla Hlinkova garda (HG), do ktorej vstúpilo asi 200 mužov. Jej hlavnou náplňou práce bola zo začiatku kontrola politicky nespoľahlivých osôb. Týkalo sa to najmä Židov a Čechov.¹ Z Púchova tak v prvých dňoch autonómie odišlo asi 30 českých úradníkov aj s rodinami, čo predstavovalo asi 80 ľudí.²

Ďalej sa kontrolovali všetky autá a vlaky prechádzajúce cez mesto. Na železničnej stanici ustanovili samostatnú železničnú HG s vlastným prednostom stanice. Po celom Púchove zaistovali bohatších Židov. Zabavovali sa im finančné prostriedky z obavy pred ich prevedením do zahraničia. HG začala organizovať aj konkrétne protižidovské akcie, najskôr formou rôznych letákov a propagandy v časopise *Gardista*, neskôr formou fyzického ubližovania, vydierania a okrádania. Výtržníci, a to nielen z radov HG, rozbíjali okná a vytĺkali výklady na predajniach

1 JANAS, Karol. Dejiny mesta Púchov od zjednotenia mestských častí po súčasnosť. In JANAS, Karol (ed.). *Púchov*. Púchov : Medial, 2006, s. 71.

2 GABRIŠ, Milan. *Púchov*. Martin : 1970, s. 148.

s nápisom „Židovský obchod“.³ Židov-cudzincov vyvážali pod vplyvom Viedenskej arbitráže v novembri 1938 na územie, ktoré pripadlo Maďarsku. Pred uplynutím evakuačnej lehoty sa pravidlá odsunu obmedzili len na príslušníkov cudzej národnosti a tých bez štátnej príslušnosti.⁴ Č-SR bola vtedy ešte relatívne bezpečným miestom pre Židov najmä v strednej Európe, pretože za hranicami v Budapešti sa už rozpracúvali vládne protizidovské nariadenia.⁵ 20. novembra 1938 sa všetky pravicové strany oficiálne zjednotili s HSĽS a jej novým predsedom sa stal púchovský veľkoobchodník Alexander Bezák. V deň volieb do nového slovenského snemu s jednotnou kandidátkou HSĽS, 18. decembra 1938, zabavila HG miestnosti Sokola aj s kinopristrojmi a budova dostala nové meno Hlinkov dom, ktorý sa stal aj jej sídlom. Spomínaných volieb sa zúčastnilo 99,25 %⁶ voličov v okrese. Predtým, 25. novembra 1938, Krajský úrad nariadil zastavenie činnosti Židovskej strany.⁷ Židia teda volili paradoxne aj kandidátov, ktorí sa podieľali, či už priamo, alebo nepriamo, na ich budúcej perzekúcii.⁸ Za zmienku ešte stojí 22. február 1939. Keďže nevymenovali za miestnych a okresných funkcionárov nijakých Púchovčanov, funkcionári HSĽS sa na protest vzdali svojich pozícií.⁹

Vládni predstavitelia Č-SR chceli zbaviť moci radikálne krídlo HSĽS, usilujúce sa o samostatnosť Slovenska. Stalo sa tak vojenským zásahom známym ako Homolov puč, ktorý však v konečnom dôsledku urýchlil tieto snahy. Hitler si do

3 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 41. a SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : ÚPN, 2009, 557 s.

4 LIPSCHER, Ladislav. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Print-servis, 1992, s. 18-19. Vystaľovalcom nechali iba 20 Ks/osoba, ostatné financie im odobrali, bankové vklady zablokovali, byty a obchody zapečatili.

5 KAMENEC, ref. 3, s. 24.

6 JANAS, ref. 1, s. 72.

7 LIPSCHER, ref. 4, s. 17.

8 KAMENEC, ref. 3, s. 37. Ústredná kancelária židovských autonómnych ortodoxných obcí a Židovská ústredná úradovňa vyzvali svojich prívržencov, aby hlasovali svojím áno – „*ako prejav lojality k národnej svojbytnosti slovenského národa*“.

9 JANAS, ref. 1, s. 72. Funkcie vymenovával okresný predseda HSĽS Ján Kubolec.

Berlína zavolať zosadeného predsedu slovenskej autonómnej vlády Jozefa Tisa a ten dal pod tlakom prezidentovi Č-SR Emilovi Háchovi impulz k zvolaniu slovenského snemu na 14. marca 1939, ktorý následne vyhlásil Slovenský štát.

Rušné marcové udalosti sa naplno prejavili aj v Púchove. HG napr. zhabala Židom rádioprijímače a autá, ešte 12. marca odzbrojila miestnych žandárov, ktorí okamžite po vyhlásení Slovenského štátu začali opúšťať toto územie smerom na Moravu cez neďaleký Lyský priesmyk, pričom sa určite museli stretnúť s práve prichádzajúcimi nemeckými vojakmi. Tí okupovali celé západné Slovensko až po rieku Váh. Od 17. marca tu bol zriadený colný úrad a bola zavedená riadna pasová kontrola.¹⁰

Prvé protižidovské vyhlášky a ich realizácia v obci a okolí

Dňa 18. apríla 1939, krátko po vzniku Slovenského štátu, bolo vydané vládne nariadenie č. 63 Slov. zák. o definovaní pojmu Žid a usmernení počtu Židov v niektorých povolaniach. Podľa neho bol Židom ten, kto sa hlásil k izraelitskej viere, aj keď sa po 30. októbri 1918 dal pokrstiť. Ďalej každý, kto pochádzal aspoň od jedného rodiča zo židovskej viery alebo aj ten, kto si vzal za manžela či manželku Žida v období nadobudnutia platnosti tohto zákona.¹¹ Bol to jeden z prvých zákonov, ktorý vytvoril osobitný právny režim pre Židov na Slovensku a umožnil ich deportácie a arizáciu majetku.

V meste a okolí sa následky tohto nariadenia začali prejavovať takmer okamžite, obzvlášť potom ako vstúpilo do platnosti ešte aj vládne nariadenie z 25. júla 1939 o usmernení počtu Židov vo výkone lekárskej praxe. Obvodný úrad v Púchove následne zakázal MUDr. Aladárovi Haasovi vydať osvedčenia o lekárskej praxi v Lúkach pod Makytou. Tento Žid požiadal o osvedčenie, pretože prišiel

¹⁰ Tamže.

¹¹ LIPSCHER, ref. 4, s. 38-39.

z Čiech, kde mu bola ako Slovákov pozastavená prax po 15. marci 1939.¹² Krajinský úrad dal k 31. decembru 1939 výpoveď tiež všetkým obecným, mestským a okresným lekárom.¹³

Medzi ďalšími, ktorých sa vládne nariadenie v okrese týkalo, boli MUDr. Ernest Csillagi, MUDr. Móric Dávid,¹⁴ MUDr. Ján Garai, MUDr. Leonard Kušč, MUDr. Alexander Piechura, MUDr. Arpád Pollák¹⁵ alebo MUDr. Ladislav Ullman.¹⁶ Mnohí z nich boli aj inej národnosti, ako napríklad Ruska Jelizabeta Stalinskaja, ktorá sa tu chcela usadiť, ale nikde, ani v Starej Turej a v Dubnici, jej nepovolili prax.¹⁷ Ponechanie Židov – lekárov na svojich miestach bolo spôsobené hlavne tým, že ich bol veľký nedostatok.¹⁸ Napriek tomu 24. augusta 1941 Župný úrad (ŽÚ) nariadil prísnu kontrolu, ktorej úlohou bolo zistiť, či židovskí lekári naďalej ordinujú a či už odstránili tabuľky zo svojich ordinácií.¹⁹

Ešte v marci 1939 vyšli vládne nariadenia o mimoriadnych zásahoch do oprávnenia hostinských a výčapníckych živností²⁰ a o vyše ako rok neskôr vydalo ministerstvo vnútra (MV) úplný zákaz Židom vykonávať výčapnícku a hostinskú živnosť.²¹ V Púchove mali toto oprávnenie dvaja Židia, a to Ferdinand Lielenthal a Móric Nathan, a v Pruskom Alexander Flack. Zaujímavou skutočnosťou je, že aj

12 Štátny archív Bytča, pobočka Považská Bystrica (ŠAP P. Bystrica), fond (f.) Okresný úrad (OÚ) Púchov, administratívny spis (admin.), č. j. 4795/1939.

13 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 438, č. j. 7864/1939.

14 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 452, č. j. 2005/1940. Móricovi Dávidovi zamietli žiadosť o výnimku zo židovského zákona už v roku 1940, nebola však za neho náhrada. 9. júla 1941 dostal výnimku MV ako lekár penzijného ústavu súkromných úradníkov nemocenského odboru v Bratislave.

15 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 2207/1941. MUDr. Arpáda Polláka zbavili funkcie k 31. decembru 1939, no jeho žiadosť o občianstvo bola zamietnutá aj napriek tomu, že sa k nemu pozitívne vyjadřila žandárska stanica v Lednických Rovniach 27. januára 1940 a OÚ v Púchove 9. februára 1940.

16 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 8272/1940.

17 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, prezidiálny spis (prez.), č. j. 12768/1940.

18 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 8191/1941.

19 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 6251/1941.

20 KAMENEC, ref. 3, s. 55.

21 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 9349/1940.

liehovary patrili židovským majiteľom, v Púchove ho vlastnil už spomínaný Móric Nathan a v Pruskom to bol Mikuláš Feitl.²²

V prvých mesiacoch existencie Slovenského štátu vyšlo ešte veľké množstvo vládnych nariadení, ktoré vo veľkej miere obmedzovali život Židov nielen v Púchove, ale aj v celom okrese. Opatrenia sa začínali obmedzením slobodného pohybu v meste. V letnom období sa nesmeli nachádzať vonku v čase od 22.00 do 5.00 hod. a v zimnom období od 20.00 do 5.00 hod. Nesmeli nakupovať mliečne výrobky, ale ani samotné mlieko pred ôsmou hodinou rannou a predmety dennej potreby pred desiatou hodinou doobeda. Mimo živnostenských prevádzok a na jarmokoch mali úplný zákaz nakupovať.²³ Postupne im okresný úrad zakazoval viesť motorové vozidlá, vlastniť zbrane,²⁴ d'alekohľady, filatelistické známky a množstvo ďalších potrebných vecí.²⁵ Na perzekúciách voči židovským spoluobčanom sa podieľala hlavne „*skupinka najväčších profašistických radikálov v meste*“,²⁶ ale aj bežní susedia.²⁷ Dokonca sa zavádzali nariadenia alebo vyhlášky o zákaze styku obyvateľov so Židmi a židovskými robotníkmi, postávania a zhovárania s nimi na ulici. Za porušenie nariadenia hrozila práca v pracovnom tábore.²⁸

22 Ústav pamäti národa (ÚPN): Likvidácie podnikov Židov [online]. Bratislava : 2008, s. 1-4. Dostupné na internete: < http://www.upn.gov.sk/arizacie/vysledky-vyhladavania.php?povodny_majitel=&predmet_podnikania=&mesto_obec=&meno_priezvisko_arizatora=&okres=641> .

23 JANAS, ref. 1, s. 79.

24 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 718/1941. 19. Židom odobrali 2 dvojhlavňové brokovnice, 4 flobertky, 15 browningov, 1 vojenskú pušku a 2 poľovnicke pušky.

25 JANAS, ref. 1, s. 79.

26 Tamže.

27 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, prez., č. j. 452/1941. 29. apríla 1941 bola vykonaná prehliadka u židovského obchodníka Alexandra Birmanna v Lúkach na základe udania Tomáša (Jozefa) Vetešku vo veci skrývania tovaru a potravín. Bola však negatívna.

28 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, prez., č. j. 916/1941.

Arizácia a jej realizácia v okrese Púchov

Názory na riešenie židovskej otázky sa odlišovali. Najnaliehavejšou oblasťou, kde bolo potrebné urgentne zasiahnuť v súvislosti so židovským problémom, sa ukázalo byť práve hospodárstvo. Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1940 žilo na Slovensku asi 87 000 Židov, čo predstavovalo 3,3 % z celkového počtu obyvateľstva. Toto percentuálne vyjadrenie sa nezdá a ani nezdalo veľké, keby táto komunita nedržala vo svojich rukách približne 40 % národného hospodárstva. Vo vláde začal prevládať názor, že počet Židov v hospodárstve sa má zredukovať tak, aby zodpovedal ich percentuálnemu pomeru k ostatným obyvateľom na Slovensku.²⁹

Po prvých perzekučných opatreniach nielen v zamestnaniach, ale aj vo verejnom živote sa rozbehol proces likvidácie podnikov a majetok židovského obyvateľstva sa konfiškáciou dostával do rúk Nežidov alebo áriecov – tzv. arizácia.³⁰

Realizáciou nariadenia o dôverníkoch a dočasných správcoch v priemysle, remeselníctve a v obchode sa na Slovensku začal proces arizácie. Do podnikov najmenej s 50 zamestnancami a viac ako pol miliónovým obratom ročne menovalo ministerstvo hospodárstva (MH) alebo aj okresný úrad (OÚ) dôverníka, ktorý mal kontrolnú funkciu.³¹ Najvýznamnejšími zákonmi v prvej fáze arizácie boli však zákon č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme prijatý 29. februára 1940 a tzv. prvý arizačný zákon č. 113/1940 Sl. z., platný od 1. júna 1940.

Podľa prvého zákona patrilo do súpisu židovských poľnohospodárskych nehnuteľností na Slovensku 101 423 ha pôdy, ktorú vlastnilo 4 943 majiteľov.³²

29 LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Perfekt, 2008, s. 65.

30 Ladislav Lipscher uvádza dve definície pojmu arizácia podľa predstavy slovenskej oficiálnej politiky: 1. „...arizácia, moderný pojem, pod ktorým rozumieme činnosť, majúcu za cieľ obmedzenie neúmerného počtu Židov v hospodárskom živote a postupné prenesenie hospodárskych funkcií do rúk kresťanských...“ a 2. „Cieľom arizácie je vytvoriť ústrednú vrstvu, ktorá má kapitál a ktorá je preto taká významná pre národný život...Je celoslovenským záujmom, aby mnohí hospodársky ľudia zbohatli“. LIPSCHER, ref. 4, s. 45-46.

31 KAMENEC, ref. 3, s. 56.

32 LIPSCHER, ref. 4, s. 62.

V okrese Púchov pod túto reformu spadalo takmer 1 062 ha židovskej pôdy.³³ O najväčšie pozemky tak prišli Dr. Emil Frankl v katastri obce Piechov o rozlohe 340 ha lesa a 36 ha pasienku, Samules Lewenbein v katastri obce Krivoklát³⁴ o 105,31 ha lesa, Andrej a Júlia Schlesingerovci v katastri obce Bolešov o 84,54 ha lesa a 33,51 ha pasienku, Arnold Weiner v katastri obce Lúky pod Makytou a Vydrná 51,11 ha pasienku a Markus Haas v katastri obce Mikušovce o 45,43 ha lesa.³⁵

Podľa druhého zákona, zákona o židovských podnikoch, ŽÚ mohol živnostenskú koncesiu Židov alebo židovských spolkov podrobiť revízii alebo ju odňať³⁶ a stanovoval povolený počet židovských zamestnancov v jednotlivých podnikoch.³⁷ Pokiaľ podnik ešte nebol arizovaný, mal byť označený viditeľným nápisom „Židovský podnik“.³⁸ Tento nápis viedol k ich hospodárskej a spoločenskej diskriminácii a k nátlaku na majiteľa, aby si čím skôr našiel arizátora.³⁹

Zákon o židovských podnikoch sa v podobe, v akej bol prijatý, realizoval iba 3 mesiace. Jeho napĺňanie sprevádzali komplikácie s prevodmi, a preto už 11. septembra 1940 v Trenčianskej župe pozastavili všetky arizačné rozhodnutia.⁴⁰ Celá agenda, aj so správami dôverníkov a dočasných správcov, sa 18. októbra 1940 presunula zo ŽÚ na Ústredný hospodársky úrad (ÚHU).⁴¹

V okrese Púchov bolo celkovo zlikvidovaných množstvo podnikov. Len

33 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, Výmer židovskej pôdy, č. j. 10093-XI/1940. Župný úrad v Trenčíne poslal 28. marca 1940 na OÚ Púchov výmer a prebral v zmysle zákona do odbornej správy MH lesné majetky nachádzajúce sa v okrese Púchov.

34 Krivoklát je dnes súčasťou obce Pruské a od 1. januára 1943 je Piechov súčasťou obce Bolešov.

35 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, Výmer židovskej pôdy, č. j. 10093-XI/1940.

36 LIPSCHER, ref. 4, s. 47. Išlo o prvú časť zákona, ktorá sa nevzťahovala na továrne. Prakticky to bolo rozhodnutie o nútenej alebo dobrovoľnej arizácii.

37 Tamže. Podľa zákona nesmel od 1. apríla 1941 počet židovských zamestnancov prekročiť 25 % a v nasledujúcich rokoch sa malo percento znižovať až na 10 %, pre ostatných Židov sa stanovili 4 %.

38 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 3944/1940.

39 LIPSCHER, ref. 4, s. 65.

40 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 449, č. j. 747/1940.

41 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 461, č. j. 12768/1940.

v samotnom meste Púchov padlo likvidácii za obeť viac ako 30 židovských podnikov. Židovské podniky boli odstránené aj v ďalších obciach okresu: v Lúkach pod Makytou 6, Lazoch pod Makytou 5, Pruskom a Bolešove po 3, Dohňanoch, Dolnej Breznici, Červenom Kameni, Slávnici, Mikušovciach a Lysej pod Makytou po 2 a v obciach Dulov, Streženice, Nosice, Bohunice, Sedmerovce, Piechov 1.⁴²

Napriek komplikáciám na župnej úrovni arizácia pokračovala naďalej, ba dokonca v ešte väčšej miere ako dovtedy. V Púchovskom okrese bolo arizovaných viac ako 21 podnikov, pričom v samom meste vstúpilo do židovských živností viac ako 11 arizátorov.⁴³

Vyostrenie riešenia židovskej otázky po salzburskom diktáte

Aj napriek mnohým protižidovským vyhláškam, nariadeniam a zákonom vedenie nacistického Nemecka dávalo najavo svoju nespokojnosť s kvalitou riešenia židovskej otázky na Slovensku. Už od vzniku štátu sa prejavovali aj náznaky samostatnej zahraničnej politiky Slovenska, ktoré sa nepáčili samotnému vodcovi Nemecka. To boli hlavné dôvody, prečo si v júli 1940 Adolf Hitler zavolať do Salzburgu prezidenta Slovenskej republiky Jozefa Tisa a tam mu „nadiktoval“ nové zloženie vlády. Ministrom zahraničia sa stal Vojtech Tuka, ktorý bol zároveň premiérom, a ministrom vnútra Alexander Mach. Posilnilo sa tak radikálne krídlo HSĽS, čo znamenalo zmenu politického a ideologického smerovania, a to aj v oblasti

42 ÚPN.: Likvidácie podnikov Židov [online]. Bratislava : 2008, s. 1-4. Dostupné na internete: <http://www.upn.gov.sk/likvidacie/vysledky-vyhladavania.php?meno_priezvisko_majitela=&mesto_obec=&okres=P%C3%BAchov&predmet_podnikania=&meno_priezvisko_likvidatora=&zorad=&strana=1>. Dnes sú Nosice súčasťou Púchova, Bohunice súčasťou obce Pruské, Sedmerovec súčasťou obce Slávnica a Piechov je dnes súčasťou obce Bolešov.

43 ÚPN.: Arizácie podnikov Židov [online]. Bratislava : 2008, s. 1-3. Dostupné na internete: <http://www.upn.gov.sk/arizacie/vysledky-vyhladavania.php?povodny_majitel=&mesto_obec=&okres=641&predmet_podnikania=&meno_priezvisko_arizat_ora=&zorad=&strana=1>.

„riešenia židovskej otázky“ na Slovensku. Ríša sa ešte „poistila“ tým, že v auguste 1940 vyslala do Bratislavy berátera Dietera Wislicényho, ktorý mal dohliadať na tento proces. To všetko predznamenovalo ďalší vývoj v protizidovskej politike.

Dňa 3. septembra 1940 prijal snem Ústavný zákon č. 210 Sl. z., ktorým splnomocnil vládu vykonať ďalšie opatrenia v oblasti arizácie.⁴⁴ Koncom septembra vznikol Ústredný hospodársky úrad (ďalej len ÚHÚ), na jeho čele s obrovskými právomocami stál Augustín Morávek, pod ochranou samotného premiéra Tuku. Jeho úlohou bola príprava a realizácia opatrení namierených proti Židom, ktoré ich mali definitívne vylúčiť z hospodárskeho i sociálneho života.⁴⁵ Medzi mnohými inými to boli, do konca roka 1940, napríklad zablokovanie manipulácie so židovským majetkom nad 500 Ks, zaistenie peňazí a cenností vo vlastníctve Židov, ale aj tzv. 2. arizačný zákon – nariadenie o židovských podnikoch, o ktorom dobová tlač napísala, že ide o „*nové obdobie arizácie*“⁴⁶ vďaka jeho „*revolučnému spôsobu preberania židovského majetku*“.⁴⁷

Pri arizovaní samozrejme dochádzalo k obrovskej korupcii a manipulácii, a to v hlavne v centrále arizácie na ÚHÚ, ako aj u Morávka,⁴⁸ v úradoch na župnej úrovni⁴⁹ a v HSLŠ. O podiel na arizácii sa hlásili aj Nemci združení v Deutsche Partei (DP), poprední štátni, stranícki a gardistickí funkcionári.⁵⁰ V prvom rade však išlo o neodborníkov, zbohatlíkov a „obracačov kabátov“, ktorí sa chceli rýchlo a jednoducho obohatiť na úkor druhých, pričom napáchali veľké hospodárske škody. Mnohé prosperujúce podniky, o ktoré bol eminentný záujem, sa tak v okamihu ocitli

44 LIPSCHER, ref. 4, s. 67. Platil jeden rok od 11. septembra 1940 do 11. septembra 1941.

45 LACKO, ref. 29, s. 68.

46 KAMENEC, ref. 3, s. 102.

47 Tamže.

48 Tamže.

49 JANAS, Karol. *Trenčianska župa (1940 – 1945) : K niektorým otázkam vzniku, existencie a fungovania verejnej správy na Trenčiansku*. Trenčín : Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2007, s. 85-86.

50 KAMENEC, ref. 3, s. 111-113.

v troskách. Horšia situácia však nastala s arizáciou židovských pozemkov. Stanovená 50 % záloha z hodnoty pôdy bola pre chudobných roľníkov vysoká a tí majetnejší dali prednosť „zlatokopectvu“ zo židovského podniku alebo z obchodu.⁵¹ Podľa tlače, ktorá vyšla v septembri 1941, boli výsledky arizácie nasledujúce: „a) arizujú neodborníci; b) ÚHÚ nerešpektuje odporúčania HSES a jej zaslúžilých členov; c) arizujú bohatí, na to neodkázani ľudia.“⁵² Židovský domový majetok od októbra 1940 podliehal arizácii, ale skončil väčšinou podobne ako podnik alebo obchod. Na to malo slúžiť aj nariadenie, ktoré Židom nakazovalo vystáť sa z ulíc nesúcich mená známych národných dejateľov alebo politikov.⁵³ Mená podľa nich väčšinou dostali ulice v centre mesta alebo námestia. V Púchove sa preto objavila Hitlerova ulica a Námestie A. Hlinku.⁵⁴ Výpoveď z bytu na jednej z týchto ulíc znela: „*Nakolko bývate na Hitlerovej ulici a o Váš byt sa uchádza árijec (meno), dávam Vám týmto výpoveď z bytu v zmysle platných predpisov na dobu 14 dní, takže dňa 15. februára 1942 musí byť byt vypratán.*“⁵⁵ Neskôr toto nariadenie ÚHÚ zmiernil: Židov ponechal v štátnej správe, lekári s povolenou praxou mohli ordinovať a niektoré byty zostali neobývané.⁵⁶

Od roku 1940 vydali vládne, župné, okresné a miestne úrady množstvo protižidovských nariadení, ktoré odoberali nielen židovským občanom ich základné občianske i majetkové práva. Tieto nariadenia boli neprehľadné a často si protirečili. To si samozrejme vyžadovalo ich zjednodušenie a zosúladenie. Preto 9. septembra 1941 vyšlo v Slovenskom zákonníku vládne nariadenie O právnom postavení židov známe ako Židovský kódex. Nariadenie 198/1941 Sl. z. síce inšpirovali nemecké

51 LACKO, ref. 29, s. 69.

52 KAMENEC, ref. 3, s. 115.

53 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, šk. 19. bez sign. Žid Jakub Dautenbaum musel uvoľniť byt árijcovi Štefanovi Magerčiakovi.

54 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, prez., č. j. 38/1941. Teraz Moravská ulica a Námestie slobody.

55 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 19, č. j. 14/1942.

56 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 3542/1941.

norimberské rasové zákony, ale aj sám nemecký vyslanec Ludin v Bratislave vyhlásil, že je vydaním Židovského kódexu prekvapený. Zákon obsahoval 270 paragrafov, ktoré židovskú otázku postavili na rasový základ. Nanovo vymedzil pojem Žid, za ktorého sa považoval každý, kto mal aspoň troch židovských starých rodičov. Ďalej ustanovil pojem židovského miešanca, zákaz zmiešaných manželstiev, ako aj pohlavného styku medzi Židom a árijcom. Kódex môžeme rozdeliť do troch častí:⁵⁷

1. Obmedzenie spoločenských, občianskych, náboženských a osobných práv.
2. Majetkovoprávne postavenie Židov.
3. Prevod židovského majetku do árijských rúk.

Podľa paragrafov 255 a 256 mohol prezident republiky udeliť židovským občanom úplnú alebo čiastočnú výnimku a oslobodiť ich od ustanovení nariadenia.⁵⁸

Rok 1941 v okrese Púchov

Ešte v roku 1941 bol v Horných Kočkovciach zriadený pracovný tábor pre púchovských Židov.⁵⁹ Židia museli pracovať pri čistení ulíc, zametali cesty a vytrhávali trávu pri chodníkoch. Využívali ich aj v kamenárstve. Popri týchto činnostiach v pracovnom tábore boli posielaní na výpomoc napríklad pri výkope repy, čistení lesa, odpratávaní snehu, na manuálne práce v liehovare, v sklárňach alebo na prácu pri stavbe hydrocentrály v Dubnici, a to všetko bez nároku na akúkoľvek mzdu.⁶⁰ Do tohto pracovného tábora v Horných Kočkovciach prichádzali aj Židia z ostatných obcí v okrese, napríklad aj z obce s druhou najväčšou židovskou komunitou v okrese z Lúk pod Makytou.⁶¹

57 KAMENEC, ref. 3, s. 126.

58 Tamže. Židovský kódex vyšiel 2 dni pred uplynutím splnomocňovacieho zákona o arizácii.

59 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 1543/1942.

60 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 6678/1941.

61 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, prez., č. j. 1144/1941.

ÚHÚ a jeho odbočka Ústredňa Židov zriaďovali pre židovských občanov rôzne preškoľovacie a rekvalifikačné kurzy a skupiny, napríklad 7. júla oznámila OÚ v Púchove, že zriadila záhradnícku preškoľovaciu skupinu, ktorá pracuje u židovského záhradníka v Púchove, tiež na statku H. Politzera a vdovy Neuovej v Dohňanoch. Skupinu prihlásili Ústrednému úradu práce 30. júna 1941. Na kurz sa prihlásilo 17 občanov.⁶²

Príprava na dislokáciu Židov na republikovej a miestnej úrovni

Po zbavení všetkých občianskych, politických a ľudských práv zostala na Slovensku masa ožobráčeného židovského obyvateľstva. Z hospodárskeho problému sa stal sociálny problém. Jeho prvým riešením sa zdala byť dislokácia, resp. sústredenie Židov do prímestských častí, ktoré sa však neuskutočnilo.

V júli 1941 odišla do tábora v Sosnoviciach slovensko-nemecká študijná delegácia, aby si obhliadla tamojší tábor, kde žili a pracovali židovskí väzni. Na základe dojemov z návštevy dospeli k záveru, že podobné tábory sa na Slovensku budovať nedajú. Na jeseň toho istého roku začali práce na stavbe táborových objektov v Sereďi a v Novákoch. Ďalšie sa mali zriadiť v Nitre, Topoľčanoch, vo Vrbovom, v Novom Meste nad Váhom, Žiline, Liptovskom Svätom Mikuláši, Spišskej Novej Vsi, Prešove, Bardejove, Sabinove, Humennom, Stropkove a v Michalovciach.⁶³ Proti evakuačnej akcii prichádzali protesty od úradov, organizácií, HSĽS, HG, DP, ale aj od nežidovského obyvateľstva. Veď nebolo maličkosťou, keď do mesta prišlo odrazu niekoľko desiatok nových obyvateľov, ktorí si okrem minimálneho množstva osobných vecí priniesli biedu, chorobu, strach a neistotu. Na to reagovalo MV, keď A. Mach prvýkrát naznačil, že „*židia pôjdu d'alej... do táborov*“.⁶⁴

62 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 7793/1941.

63 KAMENEC, ref. 3, s. 148-153.

64 Tamže. Zástupcovia HSĽS, DP a HG sa v Žiline, vtedy najväčšom meste Trenčianskej župy, odvolávali na ich mesto ako „*na staré ľudácke mesto, ktoré sa snaží očistiť od židov...a že od*

V októbri 1941 vykonali J. Tiso, V. Tuka, A. Mach a ďalší podľa ľudáckej propagandy tzv. dejinnú cestu k Führerovi. Rokovali aj o židovskej otázke na Slovensku. Tu sa dozvedeli, že Nemecko sa chystalo vyčleniť v Poľsku územie, kam sa mali sústrediť európski Židia. Tejto myšlienke boli minimálne naklonení V. Tuka aj A. Mach, ako aj celé radikálne krídlo vo vláde.⁶⁵ V nasledujúcich rokovaníach s H. Ludinom sa dohodli aj na tzv. kolonizačnom poplatku, podľa ktorého musela slovenská vláda za každého deportovaného Žida zaplatiť Nemecku 500 ríšskych mariek ako úhradu osídľovacích nákladov.⁶⁶ Keď prenikli informácie o chystanej akcii proti Židom na verejnosť, politici sa ich snažili „zlegalizovať“ tým, že hovorili o vyslaní židovského obyvateľstva na práce do Ríše. Všetky plány na vybudovanie spomínaných pracovných táborov a stredísk tak boli zrušené vzhľadom na „nové skutočnosti“, ktoré ponúklo Nemecko.

Predseda vlády V. Tuka dňa 3. marca 1942 oznámil ostatným členom vlády rozhodnutie o začatí deportácií, zároveň 6. marca 1942 informoval Štátnu radu o pripravovaných plánoch.⁶⁷ Išlo o plán deportácie 20 000 mladých Židov „na práce“, podľa ktorého bola podpísaná dohoda medzi SR a Nemeckou ríšou už v prvom mesiaci roku 1942.⁶⁸ Konkrétny plán vysídlenia načrtol A. Mach, keď uviedol, že ako prvých vyvezú mladých mužov a ženy od 16 do 35 rokov v počte cca 15 000 osôb a ostatní pôjdu za nimi neskôr, keď pre nich pripravia nové sídliská.⁶⁹

Organizáciu vystaňovania pripravovalo a riadilo 14. oddelenie MV. V okrese Púchov sa na deportáciách podieľali, podobne ako v ostatných okresoch, notárske a policajné úrady, najmä príslušníci HG a Freiwillige Schutzstaffel (ďalej len FS).

židovských proletárov hrozí prebudenie marxistických, komunistických a socialistických myšlienok u robotníckej triedy v meste“.

65 KAMENEC, ref. 3, s. 148-153.

66 LACKO, ref. 29, s. 72.

67 NIŽŇANSKÝ, Eduard - KAMENEC, Ivan. *Holokaust na Slovensku 2 : Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945)*. Bratislava : KLEMO, 2003, s. 142.

68 LACKO, ref. 29, s. 72.

69 KAMENEC, ref. 3, s. 165.

Takto si zabezpečili nielen svoje mocenské postavenie v štáte, ale aj príležitosť obohatiť sa zo zvyškov nakradnutého a ťažko ustrážiiteľného majetku odvážaných osôb.⁷⁰ MV 5. marca 1942 tiež požiadalo ministerstvo dopravy a verejných prác (ďalej len MDaVP), aby pripravilo 6 vlakových súprav, ktoré Židov odtransportujú z územia Slovenska. Súpravy sa mali skladať z 25 nákladných krytých vozňov, pričom v jednom by malo byť umiestnených 40 osôb, ďalej v dvoch vozňoch mala byť batožina a v jednom vozni mala cestovať žandárska eskorta a sprevádzajúci židovský lekár. Avšak tieto predpisy a normy sa počas prebiehajúcich transportov vôbec nedodržiavali. MDaVP 11. marca 1942 vyhlásilo, že transportná akcia „Da“ (Dávid) je pripravená. Vzápätí vypracovalo toto ministerstvo v spolupráci s príslušnými nemeckými miestami presný harmonogram transportov.⁷¹

Prípravy na deportovanie Židov z územia Slovenska prebiehali v okresoch Trenčianskej župy rovnako. Na Slovensku vzniklo 5 sústredovacích táborov, a to v bratislavskej Patrónke, Sereďi, Novákoch, Žiline a v Poprade.⁷² Tábor pre Trenčiansku župu, teda aj pre okres Púchov, vznikol v najväčšom už spomínanom župnom meste v Žiline 21. marca 1942 a v činnosti zostal až do 24. októbra 1942. Jeho veliteľom sa stal Rudolf Marček. Nachádzal sa v objektoch Štefánikových kasární a od leta 1944 sem dovážali Židov z celého územia Slovenska. Táborom prešlo celkovo 26 384 ľudí, ktorí bývali v drevených barakoch a spali na drevených pričníach. Pobyt v tábore však trval len niekoľko dní, po ktorých boli odvečení do táborov smrti na území Generálneho Gubernátu. Podľa záznamov bolo odtransportovaných 12 702 osôb do Osvienčimu, 11 181 osôb do Treblinky a 2 591 do Lublinu. Na území župy sa nachádzala aj železničná stanica Skalité, ktorá slúžila ako hraničný priechod, kde deportačné vagóny opúšťali územie Slovenska.⁷³

⁷⁰ Tamže.

⁷¹ Tamže. MV „si želalo“, aby sa tieto vlaky vypravovali výlučne v noci.

⁷² Z Popradu a Bratislavy-Patrónky odchádzali výhradne ženské transporty, zatiaľ čo zo Sereďi, z Novák a zo Žiliny iba mužské.

⁷³ JANAS, ref. 49, s. 87. Maximálny počet osôb v tábore bol 1 200.

Uskutočnenie deportácie v okrese Púchov

Posledná fáza prípravy na deportovanie Židov sa uskutočnila vo februári 1942. Na základe nariadenia MV okresné, notárske a obecné úrady za asistencie HG a FS vykonali súpis a evidenciu židovských občanov. Nariadenie MV zo dňa 12. februára 1942 rozdeľovalo Židov na zozname do troch kategórií:

1. Všetci Židia bez ohľadu na pohlavie, vek, štátnu príslušnosť, zamestnanie (samozrejme okrem tých, ktorí dostali výnimku);
2. Židia mužského pohlavia vo veku od 16 do 60 rokov bez ohľadu na práceneschopnosť;
3. Židia, muži vo veku nad 60 rokov a ženy nad 16 rokov, ktoré sú ponechané v pracovnom pomere.⁷⁴

Osobitne sa vykonal súpis žien – vdov, slobodných a rozvedených vo veku od 16 do 45 rokov v dňoch 28. februára a 24. marca 1942 v kine HG.⁷⁵

Ďalší súpis židovských občanov nariadil OÚ v Žiline, keď 20. februára 1942 poslal žiadosť na OÚ v Púchove. Podľa tejto žiadosti sa vykonávala evidencia Židov vo všetkých obciach okresu. V obciach do 500 obyvateľov bolo na zoznam zaradených 43 osôb, nad 500 obyvateľov 115 osôb, z obcí od 1 000 do 1 500 obyvateľov 68 Židov a v obciach nad 1 500 obyvateľov vrátane Púchova pribudlo na súpis 238 židovských obyvateľov. V konečnom súčte bolo na tomto zozname zaregistrovaných 464 Židov z okresu Púchov.⁷⁶ Súpisy pred deportáciami nemali zisťovať iba počet Židov, ale vzťahovali sa aj na ich majetok. MV nariadilo ŽÚ a OÚ vyhotoviť a predložiť do 10. marca 1943 zoznam židovských hnutelností, ktoré majú v bezplatnej držbe. Majetok mal byť rozdelený do 14. skupín, a to: kancelárske zariadenie, písacie a počítacie stroje, koberce, motorové vozidlá a bicykle, rádiové prijímače, športové potreby, fotografické aparáty a filmové premietacie prístroje

74 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 513. bez sign.

75 JANAS, ref. 1, s. 80.

76 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 2113/1942.

s ďalekohľadmi, textilie, obrazy, knihy, keramika a ozdobné predmety, osvetľovacie telesá, kožené veci a iné. Niektoré predmety sa Židom okamžite zhabali a neskôr sa dražili v pravidelných aukciách.⁷⁷

Obr.01. Synagóga v Púchove

Kategorizácia židovského obyvateľstva uľahčovala úradom zaeľovanie jednotlivých osôb do sústredovacích táborov. Na základe nej malo napríklad 30. marca 1942 odísť z Púchova do Bratislavy-Patrónky 48 žien. Malo ísť o vdovy, slobodné alebo rozvedené ženy, ak sa nestarali o deti mladšie ako 16 rokov a mali mať 16 – 45 rokov. Do Patrónky ich však 28. marca dopravili 20 a 29. marca 1942 iba

77 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 1763/1943.

6. Nepreviezli tak 22 žien, pretože boli pokrstené, choré alebo práceneschopné.⁷⁸

Historicky prvý transport so Židmi bol vypravený 25. marca 1942 o 20.20 hod. z Popradu, pričom územie Slovenska opúšťal pri Čadci asi v čase o 4.30 hod. V transporte sa nachádzala tisícka mladých žien a dievčat zo Šarišsko-zemplínskej župy.⁷⁹ Príkaz na transport Židov z Púchova do Žiliny bol jednotlivým židovským občanom doručený aj 6. júna 1942.⁸⁰ Kompetentní dostali nasledovné inštrukcie: „*Pripojene Vám zasielam v predmetnej veci 32 o predvolaní, ktoré doručte dňa 22. 3. 1942 dotyčným Židom tak, aby im ostala jedna hodina času na prípravu.*“⁸¹

V ten deň odišlo z Púchova 44 Židov, do konca mesiaca sú evidované ešte dva transporty z 24. a 28. marca. Od apríla do augusta 1942 boli z tohto mesta vypravené ďalšie tri transporty.⁸² Okresný náčelník 6. júna taktiež napísal žandárskej stanici v Púchove, aby predvolal 67 Židov z Púchova, Nimnice a zo Streženíc do sociálneho domu na 11. hodinu nasledujúceho dňa. Podľa ďalších informácií sa z listu dozvedáme, že prepravovať budú 220 – 230 Židov v 6 vozňoch, preto treba, aby žandárstvo zabránilo dezercii a poskytlo 3 žandárov a 9 gardistov, pričom v každom vozni musí byť aspoň dvojčlenná stráž. Ďalej musia zabezpečiť, aby opustené domácnosti a poľnohospodárske majetky po Židoch uzavreli a spísali. Vlak má odísť 7. júna 1942 o 13.20 hod. so židovskými obyvateľmi z okolitých obcí a Židia z Púchova opustia stanicu vlakom, ktorý vypravia o 6.05 hod.⁸³

V tomto čase bolo zo Slovenska deportovaných už okolo 45 000 osôb, napríklad susedný Považskobystrický okres hlásil, že u nich židovská otázka prakticky neexistuje, pretože väčšinu Židov už vyviezli.⁸⁴ Podľa nariadenia MV zo

78 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 5332/1942.

79 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 5332/1942.

80 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 5944/1942. Jozef Politzer spáchal samovraždu potom, ako mu bol doručený príkaz na odtransportovanie do Žiliny.

81 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 513, č. j. 2337/1942.

82 Pamätná kniha obce Púchov nad Váhom, s. 45.

83 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 513. bez sign.

84 KAMENEC, ref. 3, s. 179.

dňa 16. apríla 1942 si židovskí obyvatelia mohli so sebou zobrať balík s maximálnou hmotnosťou 50 kg, pričom mohol obsahovať iba: „*1 klobúk, 1 čapicu, 2 šaty – z toho 1 pracovné, 2 kabáty, 3 páry bielizne, 2 uteráky, 6 vreckoviek, 2 páry topánok, 3 páry pančúch, 1 prikrývku, 1 mydlo, holiaci prístroj, kešku na zuby, príbor, šálku, potraviny na 3 dni, veci náboženského kultu a niklové hodinky.*“⁸⁵

Transporty z Púchova prebiehali aj naďalej, hoci nie v takom veľkom počte. Napríklad 30. júna 1942 Ján Letko, vedúci manipulácie firmy Váh, dal k dispozícii Žida Alexandra Hertzku, pretože mal vysoký vek – 61 rokov a srdcovú vadu, pre ktorú nemohol vykonávať pochôdzky po lese. Na nasledujúci deň ho spolu s manželkou a so synom previezli do Žiliny.⁸⁶ Podobne skončil aj Dr. Viktor Földy, ktorému zrušili dekrét na prácu na OÚ v Púchove, a preto ho aj s manželkou odtransportovali. Ďalší Židia aj s rodinami sa museli do Žiliny dostaviť 27. augusta 1942, pretože boli príslušníkmi bývalých ľavicových strán. Vysídlených bolo 9 mužov, 6 žien a 7 detí, z toho jedno malo 3 mesiace. V tomto prípade sa nebral ohľad ani na výnimky. Deportáciám sa nevyhli manželky árijky, ani pokrstené deti. Ďalší Židia z okolitých obcí boli napríklad odtransportovaní 23. júla 1942. Išlo celkovo o 9 občanov obce Lúky, Bolešov a Lednické Rovne.⁸⁷

Ústavný zákon z 15. mája 1942 a (ne)udeľovanie výnimiek

15. mája 1942 prijal snem ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o deportácii Židov. Pôvodný vládny návrh zákona, ktorý 25. marca 1942 poslal minister vnútra, snem neprerokoval, pretože nesúhlasil s jeho znením a vrátil ho na prepracovanie. Do zákona sa mala zapracovať požiadavka legálnej ochrany určitých skupín židovského obyvateľstva pred deportáciami, hoci prvotným cieľom vládnych radikálov sa stala

⁸⁵ JANAS, ref. 1, s. 80.

⁸⁶ Zo Žiliny ho prepustili, no náčelník OÚ ho tam 16. júla poslal opäť. Podľa internetovej databázy obetí holokaustu www.yadvashem.org zahynul v tábore Nováky 19. decembra 1943.

⁸⁷ ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 513. bez sign.

legalizácia možnosti vystaňovať Židov zo Slovenskej republiky. Transportom sa mali vyhnúť židovskí občania pokrstení najneskôr do 14. marca 1939, teda do vzniku Slovenského štátu, ďalej Židia žijúci s nežidovským partnerom v právoplatnom manželstve uzavretom pred 10. septembrom 1941, t. j. pred nadobudnutím platnosti Židovského kódexu. Vystaňovaniu sa mohli vyhnúť tí, ktorých MV považovalo za hospodársky nenahraditeľných, a tí, ktorým prezident udelil tzv. prezidentskú výnimku.⁸⁸

V okrese Púchov sa tieto výnimky týkali iba nízkeho počtu Židov. Výnimku tu v prvom rade dostali lekári, lekárnici a zubní technici a ich rodiny, pretože ľudia vykonávajúcich toto povolanie bol všeobecný nedostatok: Dr. Móric Dávid z Lúku, MUDr. Ferdinand Steiner z Púchova, MUDr. Otto Klein z Púchova.⁸⁹ Posledný spomínaný žiadal o výnimku. OÚ v Púchove zaslal prezidentovi návrh na zaplatenie 500 Ks, aby bola výnimka vybavená kladne. Prezidentská kancelária návrhu vyhovelá, ale poplatok za jej vybavenie stanovila na 3 000 Ks.⁹⁰ Napríklad vlakvedúci Štefan Jurík z Bolešova zažiadal o podobnú výnimku pre svoju židovskú manželku. Táto žiadosť však už nebola posúdená kladne, keďže podľa úradov sa stala bezpredmetnou na základe ústavného zákona č. 68 z roku 1942 Sl. z.⁹¹ Taktiež Dr. Ladislav Goldberger dostal od MH úradné vyrozumienie o predĺžení jeho zverolekárskej praxe do konca roka 1943. Neskôr však mal na základe nového úradného nariadenia odísť do Budimíra v okrese Prešov a tam začať vykonávať svoju prax. OÚ v Púchove namietal proti tomuto kroku na MH, ale to naďalej trvalo na svojom rozhodnutí a vyhrážalo sa, že ak nedôjde k jeho naplneniu, odvolá pôvodnú výnimku.⁹²

88 LIPSCHER, ref. 4, s. 128-131.

89 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., šk. 513. bez sign.

90 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 342/1942.

91 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 351/1942.

92 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, č. j. D – 5821/1943. Poslednú úradnú zmienku o Dr.

Goldbergerovi nájdeme vo svetovej databáze obetí holokaustu na www.yadvashem.org.

Židovskí obyvatelia sa mohli vyhnúť deportáciám aj vtedy, keď dostali pracovné povolenie. Pre takýchto ľudí ÚHÚ vydal 31. augusta 1942 smernicu, podľa ktorej bol každý zamestnávateľ povinný opäť podať žiadosť o pracovné povolenie židovského zamestnanca s výnimkou tých, čo disponovali povolením do konca roka 1942. Žiadosť by mali podať:

- podniky so sídlom v Bratislave;
- zamestnávatelia bývalých spoločníkov (arizovaných) na celom území Slovenska, ak podali písomnú žiadosť na ÚHÚ k 1. aprílu 1942 v zmysle vyhlášky úradných novín z 19. marca 1942 č. 130;
- podniky so sídlom v zahraničí majúci svoje zastúpenie v Bratislave.⁹³

Podobné povolenie od MV dostali napríklad Ladislav Langfelder zamestnaný u Ignáca Langfeldera ako úradník v Lazoch, Erich Roth u Arpáda Rotha ako poľnohospodársky robotník taktiež v Lazoch a Július Pohr pracujúci u Františka Trnku ako pomocník v obchode v Púchove.⁹⁴

Zaujímavý prípad sa stal v roku 1942, keď sa zrejme úmyselnou chybou úradníka dostal k majetku Žida Ján Revák ml. z Dohňan. MV vydalo 4. marca 1942 povolenie Samuelovi Braunovi zamestnávať Ferdinanda Brauna ako poľnohospodárskeho robotníka v podniku Samuel Braun v Dohňanoch. Dňa 16. marca 1942 obvodné notárstvo Dohňany nedoručilo správu o pracovnom povolení, pretože Braunovci boli už medzitým, respektíve v júni deportovaní. MV následne vrátilo žiadosť o pracovnom povolení Žida a vyzvalo okresného náčelníka, aby sa ospravedlnil a zistil meno referenta, ktorý chybu zapríčinil. OÚ chybu referenta Jána Smutného nepriznal, keďže podľa ich vyjadrenia postupoval v zmysle výnosu MV. Dňa 19. novembra 1942 vydalo MV príkaz OÚ vyšetriť, prečo výnos nedoručili.

⁹³ ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 677/1942.

⁹⁴ ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 1843/1942. Július Pohr bol pôvodným majiteľom obchodu so železom a s hospodárskymi strojmi, ktorý arizoval František Trnka.

Výsledok vyšetrovania, ak ho úrad vôbec vykonal, sa z archívnych materiálov ďalej nedozvedáme.⁹⁵

Reakcie ostatného obyvateľstva

Bezvýznamným prvkom vtedajšej spoločnosti neboli ani reakcie ostatného obyvateľstva na samotné deportácie alebo celkové perzekúcie voči Židom. To, čo sa dialo v spoločnosti, sa totiž týkalo každého občana, niektorých viac, iných menej. Ťažko sa dá vtedajšia situácia jednoznačne ohodnotiť, ale s určitou dávkou zjednodušenia možno vzťah k Židom opísať slovom „meniaci sa“.⁹⁶ Ovplyvňovali ho hlavne udalosti reagujúce na vydávanie aktuálnych protižidovských nariadení, ale najmä výsledky bojov na fronte. Nemožno povedať, že perzekúcie alebo deportácie ostatní obyvatelia schvaľovali, ale neobjavili sa ani významnejšie prejavy súhlasu a už vôbec nie verejné. Všetko vychádzalo z celkovej atmosféry v spoločnosti, ale aj propagandy, najmä tlačovej.

Cez Púchov prechádzali transporty a zo Žiliny ich vypravovali ďalej do Poľska. Ľudia na vlastné oči videli, ako im miznú dlhoroční susedia. Nebolo možné nevšimnúť si brutalitu členov HG, ktorí transporty strážili. Umiestňovanie Židov do vozňov sprevádzalo množstvo bitiek a šikanovanie. Príslušníci HG ich ponížovali rôznymi spôsobmi priamo na uliciach a vykonávali osobné prehliadky. Židia mali taktiež vyhradený čas na nákupy alebo sa im dávali klamlivé sľuby.⁹⁷ Ani deti si nič nedarovali a zvláštnosťou neboli ani hanlivé pokriky typu: „*Ra-ta-ta, ra-ta-ta, už sa to Židom poráta*“.⁹⁸ Množstvo ľudí taktiež vydieralo židovských spoluobčanov. Korisťou sa stávali peniaze, zlato, ale aj rodinné šperky. Časť obyvateľov sa začala

95 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 1616/1943.

96 LACKO, ref. 29, s. 83.

97 KAMENEC, ref. 3, s. 179-180.

98 Osobný archív autora. Zvukový záznam rozhovoru autora s J. Kováčikom. Púchov, 15. apríl 2009.

Židom vyhýbať a prestala ich zdravieť.⁹⁹ Zjednodušene povedané, nevedel alebo nevidel len ten, kto nechcel. Takých bola väčšina. Objavili sa však aj tiché prejavy nesúhlasu s protižidovskými akciami. Mnohí občania Židov ukrývali alebo im aj poskytl krátkodobú materiálnu pomoc. Ak sa ich podpora Židom náhodou prezradila, stávali sa terčom udaní a následného postihu, boli označení za „bielych židov“, okamžite zatknutí a deportovaní do väznice pre politických väzňov v neďalekej Ilave. Formy nesúhlasu sa obmedzili najmä na prejavy tzv. šuškanej propagandy.¹⁰⁰

Ukončenie prvej vlny deportácií a prerozdelenie koristi

Vlna transportov sa skončila 20. októbra 1942. Ľudácky režim sa tak od 25. marca 1942 zbavil deportovaním z územia Slovenskej republiky dovedna 57 628 židovských občanov.¹⁰¹ Následne sa zrušili aj koncentračné strediská na bratislavskej Patrónke do 10. septembra, v Poprade do 10. októbra a v Žiline do 24. októbra 1942. V budúcnosti sa zaistení Židia mali sústrediť v ostávajúcich táboroch v Novákoch a v Seredi. Nemeckí zástupcovia chceli dokončiť zvyšné deportácie do konca roka 1942, ale ich slovenskí partneri navrhovali pokračovať v deportáciách až na jar 1943.¹⁰²

Väčšina púchovských Židov bola odtransportovaná v tejto prvej vlne. Podľa archívnych materiálov z 22. novembra 1943, teda viac ako rok po ukončení prvých transportov, ostalo v Púchove len 11 práceschopných židovských mužov.¹⁰³ Po židovských obyvateľoch sa v obciach nachádzalo množstvo majetku, či už nehnuteľného, alebo hnuteľného. Okrem prosperujúcich podnikov a živností zanechali v Púchove celkovo 58 nehnuteľností, väčšinou obytných domov. Do domov s kompletným zariadením sa nasťahovali verní prívrženci režimu a protižidovskí

99 LACKO, Martin. Znova k tzv. židovskej otázke: Rozhovor s Evou Neumanovou. In *Historické rozhľady*, 2006, roč. 3, s. 339-343.

100 JANAS, ref 49, s. 87.

101 LACKO, ref. 29, s. 74.

102 LIPSCHER, ref. 4, s. 134-135.

103 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 6286/1943.

aktivisti, pričom ich sťahovanie sprevádzali rôzne ťahanice.¹⁰⁴ Rozdelili si aj poľnohospodárske nehnuteľnosti. Obvodný notársky úrad v Púchove do roku 1943 prerozdelením 74 stavebných, urbárskych a hospodárskych parciel.¹⁰⁵

Najviac získali príslušníci HG a FS, pretože tí mali najlepší prehľad o židovských majetkoch, keďže asistovali pri odvádzaní židovských občanov z ich domov do koncentračných stredísk. Objavili sa dokonca prípady, kedy sa ľudia prezliekli do uniforiem, prišli do židovských domov a následne zhabali rozličné veci, najmä cennosti. Občas odnášali predmety aj susedia a známí vysídľovaných vlastníkov, čo však robili s ich súhlasom. Tí sa márne nazdávali, že jedného dňa sa vrátia späť a nájdu svoje veci neporušené u spoľahlivých ľudí. MV z tohto dôvodu vydalo zákaz o kupovaní alebo prevzatí židovských hnutelností do úschovy.¹⁰⁶

Obnovenie transportov

Napriek rôznym vyhláseniam z prostredia radikálneho krídla HSĽS sa transporty na jar roku 1943 vláde nepodarilo obnoviť. V západnej Európe, v Normandii, sa Spojencom 6. júna 1944 podarilo otvoriť nový front. Na východnom fronte v operácii Bagration utrpeli Nemci azda dovtedy najväčšiu porážku. V júli bol spáchaný neúspešný atentát na Adolfa Hitlera, v auguste 1944 vo Varšave vypuklo povstanie a v Rumunsku sa uskutočnil štátny prevrat. To všetko boli udalosti, ktoré postupne otriasli v základoch Nemeckou ríšou a jej spojencami. Slovenskej republiky sa dotklo najmä americké bombardovanie Bratislavy dňa 16. júna 1944. Krajina musela čeliť postupnému vnútornému rozpadu slovenskej armády, ilegálnej príprave ozbrojeného povstania či deštruktívnej činnosti partizánskych desantov

104 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, č. j. D – 6212/1943. HSĽS žiadala aj 13. septembra 1943 o pridelenie domu po Židovi Dr. Ullmanovi. Ďalšie archívne materiály z roku 1945 uvádzajú, že do tohto domu sa nasťahovali nemeckí poľní žandári.

105 JANAS, ref. 1, s. 80.

106 KAMENEC, ref. 3, s. 203-204.

a organizovaných skupín. Všetko smerovalo k tomu, aby sa 29. augusta 1944 začala nemecká okupácia Slovenska.¹⁰⁷

V ten istý deň vypukol taktiež ozbrojený odpor časti slovenskej armády, neskôr nazvaný aj Slovenské národné povstanie (ďalej len SNP) s centrom v Banskej Bystrici. Na území obsadenom povstalcami vznikla Slovenská národná rada (ďalej len SNR), ktorá vyhlásila vojnu Nemecku, pridala sa k antihitlerovskej koalícii a prihlásila sa k obnove ČSR. Na území Slovenska tak fungovali dva režimy. Ten pod vedením HSĽS a Jozefa Tisa vymenoval 5. septembra 1944 novú vládu na čele so Štefanom Tisom. V skutočnosti to však bol už nemecký okupačný režim s marginálnou úlohou slovenskej vlády.

Obr. 02. Synagóga v Pruskom

¹⁰⁷ LACKO, ref. 29, s. 170-174.

29. august sa stal aj dňom, keď sa začala oficiálna okupácia Slovenskej republiky nariadená nespokojným Hitlerom. V Púchovskom okrese však Nemci neboli žiadnou novinkou, keďže Púchov a jeho okolie patrili do tzv. ochrannej zóny.¹⁰⁸ Civilná slovenská správa zatiaľ fungovala normálne. Odboj sa príchodom nemeckej intervencie presunul do miest, kde prebiehalo viacero ozbrojených stretnutí. Najznámejšími sú vraždy partizánov v Záriečí a obyvateľov osady Mladoňov ukrývajúcich partizánov, čo viedlo k jej následnému vypáleniu.¹⁰⁹

V roku 1944 sa situácia natoľko zmenila, že väčšina slovenského obyvateľstva už mala k Židom súcitný, ak nie priamo priateľský vzťah. Dôkazom toho je aj skutočnosť, že Slováci patria k najčastejším držiteľom ocenenia „Spravodlivý medzi národmi“, ktoré udeľuje Izrael za záchranu Židov počas holokaustu.¹¹⁰

To, čo nedokončil režim v oblasti riešenia židovskej otázky, završili nemecké okupačné jednotky. Vláda ešte stihla obviniť Židov zo spoluúčasti na „protislovenskom povstaní“ a mladí ľudáci vydali memorandum, v ktorom žiadali okamžité doriešenie židovskej a českej otázky. Celú realizáciu „riešenia“ vzali do vlastných rúk Nemci a akékoľvek požiadavky na zmiernenie likvidácie Židov odignorovali. Výnimky, ktoré udeľovali ministerstvá a prezident, sa stali obyčajným zdrpom papiera. Zriadil sa centrálny koncentračný tábor v Seredi, odkiaľ 30. septembra 1944 vyrazil prvý transport so zaistencami. Obnovilo sa tak vysídľovanie, a teda „definitívne riešenie židovskej otázky“.¹¹¹

108 JANAS, ref. 1, s. 307 – 308. Hranica tzv. nemeckej ochrannej zóny viedla po trase: Devín – Kóta 343 – Kamzík – Kóta 423, 445 – Rača – Svätý Jur – Pezinok – Modra – Kráľová – Dubová – Častá – Doľany – Dolné Orešany – Horné Orešany – Smolenice – Trstín – Naháč – Dechtice – Čhtelnica – Vrbové – Očkov – Korytné – Čachtice – Nové Mesto nad Váhom – Bohuslavice – Trenčín – Zamarovce – Nemšová – Lednické Rovne – Púchov – Orlové – Veľká Bytča – Budatín – Kysucké Nové Mesto – Lieskovec – Čadca – Svrčinovec.

109 JANAS, ref. 1, s. 82-83. Osada Mladoňov je dnes súčasťou obce Lazy pod Makytou.

110 LACKO, ref. 29, s. 85.

111 Tamže.

Koniec vojny a zánik židovských náboženských obcí v okrese Púchov

V čase nemeckej okupácie a prebiehajúceho SNP vydal OÚ 2. októbra 1944 vyhlášku, ktorá zakazovala ukrývať aj posledných Židov unikajúcich pred deportáciami. Okupačná armáda sa pri dolapení Židov alebo odbojárov správala brutálne a často na ich činy doplatili nevinní ľudia. Nemci zabrali v Púchove evanjelickú faru, ubytovali sa v školách, v súkromných a vo verejných budovách. Ešte na začiatku septembra okresný náčelník uverejnil zákaz akéhokoľvek zhromažďovania obyvateľov a zákaz jazdiť autom. Výnimku mali len lekári, hasiči, sanitné, vojenské a bezpečnostné vozidlá. Vydaný bol aj zákaz vychádzania v čase od 21.00 do 5.00 hod.¹¹² a zákaz predaja alkoholu.¹¹³

Obyvatelia vedeli, že Nemecko už vojnu prehrá, a obávali sa represálií, preto utekali na vidiek. Ďalšie nemecké jednotky 27. januára 1945 obsadili mesto a ešte v ten istý mesiac bolo v Púchove umiestnené aj maďarské vojsko.¹¹⁴ Jeho príchod sprevádzalo rabovanie, mesto sa stále viac vyľudňovalo. Neustále sa znižoval počet ľudí, ktorí pracovali na opevňovacích prácach. Nemecké veliteľstvo sa sťažovalo, že do práce v Púchove nastupuje o 60 % menej mužov ako v minulých mesiacoch aj napriek tomu, že výplaty dostávali robotníci presne. Zároveň oznámilo notárstvu, že ak sa muži nevrátia do práce, budú to považovať za sabotáž.¹¹⁵ Opätovne nariadilo okresnému a notárskemu úradu, aby zabezpečili denne 400 ľudí z mesta na práce. 16. apríla 1945 bol Púchov bombardovaný, pričom zahynuli dve osoby.¹¹⁶ Nemci mesto a okolie opustili bez boja pred blížiacou sa Červenou armádou, pričom ešte stihli

112 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 6084/1944. Porušenie sa pokutovalo sumou 5 000 Ks alebo 14 dňami väzenia.

113 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 5722/1944. Predávať sa mohlo len pivo a víno, aj to len do 20.00 hod.

114 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 1006/1945.

115 ŠAP P. Bystrica, f. OÚ Púchov, admin., č. j. 1844/1945.

116 GABRIŠ, ref. 2, s. 150. Obeťami boli Augustín Paliesek a František Novosád.

vyhodit' do vzduchu železničný aj cestný most cez rieku Váh.¹¹⁷ Mesto bolo oslobodené 30. apríla 1945.

Celkovo bolo do konca vojny zo Slovenska vysídlených asi 13 500 Židov, z toho väčšina, asi 10 000, zahynula. Ale, naopak, asi 10 000 Židov z Maďarska sa na Slovensku zachránilo.¹¹⁸ Posledných židovských obyvateľov z Púchova odtransportovali 13. septembra 1944. Židovská komunita, ktorá tvorila pevnú súčasť mesta, tak po zhruba 250 rokoch navždy zmizla. Skutočnosťou sa stalo i to, že verní prívrženci režimu a mnohí protižidovskí radikáli si „prezliekli kabáty“ a stali sa odbojármi. Niekoľko Židov sa po vojne vrátilo z koncentračných táborov do okresu, no obyvatelia, ktorí sa medzitým nasťahovali do ich domov, im odmietali vrátiť ich majetky. Vzniklo tak niekoľko nepríjemných situácií, ktoré zapríčinili teraz už dobrovoľný odchod psychicky a fyzicky podlomených a znechutených Židov nielen z Púchova, ale často aj zo Slovenska.¹¹⁹

Tá hŕstka Židov, ktorá sa opätovne usadila v meste a v ostatných obciach, si poväčšine zmenila – poslovenčila mená. Podobne skončili všetky židovské náboženské obce v okrese Púchov. Ani jednu sa po druhej svetovej vojne nepodarilo obnoviť. V okresnom meste zostala po Židoch iba synagóga, ktorá sa za komunistického režimu premenila na obchod s nábytkom a v 80. rokoch predchádzajúceho storočia bola zbúraná. Dnes ju pripomína už iba pamätná tabuľa vsadená do dlažby na Moysesovej ulici. Židovskú synagógu postavenú v roku 1872 v obci Lúky pod Makytou v roku 1945 vypálili a celú zničili odchádzajúce nemecké vojská.¹²⁰ Jedinou dodnes viditeľnou pamiatkou po Židovskej náboženskej obci v Púchove zostal židovský cintorín, ktorého zvyšky sa nachádzajú pod vrchom

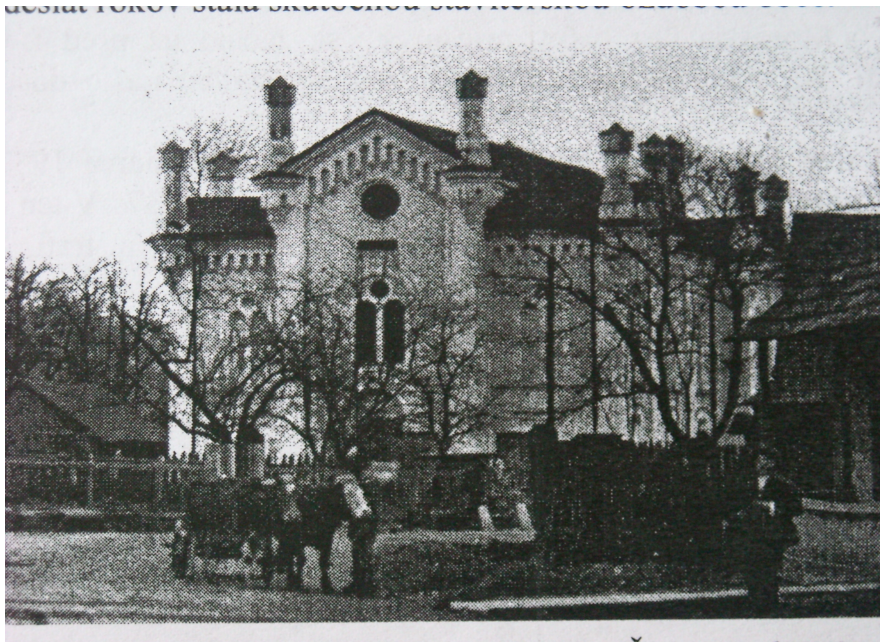
117 JANAS, ref. 1, s. 84.

118 LACKO, ref. 29, s. 85.

119 JANAS, ref 1, s. 81.

120 MADALA, Roman - OKRAJKOVÁ, Katarína (eds.). *Obec Lúky*. Púchov : Obecný úrad Lúky, 1996, s. 11.

Lachovec. Zachovali sa taktiež ruiny židovského cintorína druhej najväčšej židovskej komunity v Lúkach pod násypom železničnej trate pri obci Pruské a Bolešov.

Obr. 03. Synagóga v Lúkach

Resume

The aim of article is to describe to a greater detail the life of the Jewish religion community in Púchov and its surroundings, particularly in the period from 1939 to 1945. Thinking of persecutions and pursuit, the word „life“ seems to be inappropriate here though. The first part deals with the description of the first persecutions and condemnation realizations. In the next part is analyzing the „new approach“ in the solving of the Jewish issue and the life in 1941. The third part deals with the preparations of the deportations and with the deportations of the Jews from Púchov themselves. The last part deals with the end of the Second World War and of the Jewish religion communities in our region. There is a first complex article about liquidation of the Jewish religion community in Púchov and its surroundings.

Rozhl'ady

Pavol Horský, SJ (1924 – 1995)

Michal Babál

Detstvo a mladosť

Rodičia Pavla Horského sa volali Emília a Imrich Anslovci. Až do svojich gymnaziálnych čias Pavlovi prislúchalo otcovo priezvisko. Jeho matka sa narodila vo Vlkolínci a otec tam prišiel z južného Maďarska (vtedy ešte Rakúsko-Uhorska) spolu so svojou manželkou a so synom v roku 1913. Tu mu bolo pridelené miesto horára, spravoval lesy patriace pod chotár mesta Ružomberok. Počas prvej svetovej vojny, keď Imrich narukoval na front, mu v dôsledku epidémie španielskej chrípky zomreli žena a syn z prvého manželstva.¹ Emília, rodená Kupčová, sa po maďarsky naučila vďaka službe v reholi piaristov pri Budapešti, čím vdovcovi Imrichovi pomohla prekonať jazykovú bariéru a osamotenosť medzi domácim obyvateľstvom.

V roku 1922 sa Imrich a Emília zosobášili, po dvoch rokoch sa im 15. januára 1924 narodil syn Pavol. V rodine Anslovcov sa rozprávalo zásadne po slovensky a vládli v nej láska, porozumenie, úcta a vzájomný rešpekt syna voči rodičom a opačne. Na rozdiel od ostatných detí Pavol svojim rodičom tykal a rodičia ho oslovovali Paľko. Týmto menom ho volali, respektíve pod takýmto Pavla Horského poznali skoro všetci ľudia vrátane spolubratov z rehole jezuitov, osobností z náboženského a občianskeho života a priateľov zo Slovenska i zahraničia. Takto aj zostal v spomienkach všetkých spomínaných ľudí.

Ľudovú rímskokatolícku školu Pavol vychodil, na rozdiel od svojich vlkolínskych vrstovníkov, v Ružomberku. Učitelia ho vďaka vynikajúcemu prospechu odporučili na ďalšie štúdium na miestne Štátne gymnázium Andreja Hlinku. Pavol vždy patril medzi výnimočných žiakov. Vynikal v jazykoch, prírodných

1 BABÁL, Marcel. Osobnosť hodná povšimnutia. In SOČUFKA, František - GABRIŠ, Ondrej (eds.). *Náš priateľ z Vlkolínca páter Paľko Horský*. Trnava : Dobrá kniha, 2010, s. 20.

i humanitných predmetoch, v hudbe a športe. Od mladosti ho fascinovala technika, najmä rádiá. Doma sa mu podarilo vyrobiť funkčné rádio, tzv. „kryštálku“, ² vďaka ktorej mohli obyvatelia Vlkolínca počúvať rozhlasové vysielanie v Pavlovom rodnom dome. Neskôr sa mu tieto znalosti počas väznenia veľmi zišli.

Štúdium, noviciát a udalosti druhej svetovej vojny

Počas gymnaziálneho štúdia si Pavol na podnet profesora slovenčiny Dr. Mikuláša Stana zmenil priezvisko z Anslo na Horský. Tiež bol aktívnym športovcom, členom školskej kapely a mariánskej kongregácie. Tu dozrievalo Pavlovo budúce rozhodnutie stať sa rehoľníkom a kňazom. Na sväté omše chodieval do jezuitského Kostola Povýšenia svätého Kríža, neďaleko farského Kostola svätého Ondreja, blízko dnešného Mauzólea Andreja Hlinku. Kázne spolu s ignaciánskou spiritualitou ho veľmi oslovovali a nasával ich plnými dúškami. Vo farskom kostole slúžil omše Andrej Hlinka, ktorého si Pavol vážil za všetko, čo urobil pre slovenský národ, ale jeho z veľkej miery politické kázne Pavla až tak neoslovovali. Po celý svoj život zastával apolitický postoj, respektíve sa vo svojej dušpastierskej činnosti vyhýbal politickým témam.

Na gymnáziu sa spoznal s Tomášom Munkom a jeho rodinou, ktorí z vlastného presvedčenia konvertovali zo židovskej viery na kresťanskú vieru. Tomáš ako Žid nesmel študovať na gymnáziu. Nakoniec sa mu predsa len podarilo gymnázium vyštudovať. Keď prestúpil do oktávy, stal sa Pavlovým spolužiakom a na polroka zložil skúšky za všetky štyri predchádzajúce ročníky. Pavol mu pomáhal s predmetmi, ktoré Tomáš sám zvládnuť nedokázal. Obaja sa vzájomne obohacovali – Tomáš Pavla svojím logickým myslením a vynikajúcou znalosťou a schopnosťou vysvetľovať Sväté písmo, hlavne Starý zákon. Pavol zase Tomáša ovplyvnil svojou

2 Rádio vyžadovalo mať slúchadlá, kryštál s drôtikom, anténu a kus mydla. Bližšie pozri: Tamže, s. 20.

silnou vierou a zbožnosťou. V roku 1943 spolu zmaturovali. Obidvaja mali spoločnú túžbu stať sa kňazmi v Spoločnosti Ježišovej, kde vstúpili do noviciátu po maturite toho istého roku. Udalosti druhej svetovej vojny tragicky postihli rodinu Munkovcov. Na jeseň 1944 ich ako konvertovaných Židov odvieкло Gestapo do sústred'ovacieho tábora v Seredi a odtiaľ do Sachsenhausenu. Otec František a syn Tomáš zahynuli v Nemecku počas pochodu smrti na sklonku vojny v apríli 1945.³

Počas vojny sa Pavol Horský a Ján Ch. Korec venovali pastoračii mládeže v obciach Martinček a Biely Potok. Pavol pracoval s mládežou mimo vyučovania a Ján zase vyučoval náboženstvo a po mesiaci si úlohy vždy vymenili. P. Horský mal zvlášť nadanie na prácu s mladými, ktorú mu uľahčovala znalosť liptovského nárečia. Až do vypuknutia Slovenského národného povstania (ďalej SNP) bola situácia v Ružomberku pokojná, pretože udalosti sa vyostрили až od septembra 1944. Raz sa stalo, že mladí chlapci z gymnázia v Ružomberku hrali na poli za vrchom Čebrať futbal. Lietadlá, patriace pravdepodobne partizánom, spustili počas preletu na chlapcov ostrú paľbu, ktorá sa našťastie zaobišla bez zranení.

Krátko nato dopadla v tesnej blízkosti kláštora bomba, zasiahla schodisko, rozbila okná a rozmetala sklo po okolí. J. Ch. Korec sa v tom čase nachádzal s P. Horským vonku. Pavol však zostal úplne pokojný, snažil sa upokojiť tiež svojho spolubrata Jána. Voľnočasové aktivity vonku sa museli obmedziť na nevyhnutné minimum. Počas približovania sa Červenej armády k mestu museli mladí chlapci a muži vrátane Pavla spolu s nemeckými vojakmi kopať obranné zákopy v smere na Černovú. Pavol bol zvyknutý na fyzickú prácu, preto povzbudzoval ostatných k práci. V jeden deň spolunovic C.⁴ Jozef Porubčan podotkol: „*Usilovne kopem zákopy a prosím Boha, aby nikdy neboli potrebné.*“ Pavol nato poznamenal: „*Aby sa táto*

3 PETRANSKÝ, Ivan A. *Život pod hviezdou. Osudy Tomáša Dezidera Munka*. Prešov : Vydavateľstvo M. Vaška, 2008, s. 125-126.

4 Iniciála „C.“ znamená „Carissimus“ – „Najdrahší“, píše sa pred krstným menom novicov, ktorí sa takto vzájomne oslovujú (pozn. autora).

*nezmyselná vojna čím skôr skončila.*⁵ Počas SNP bola Pavlova rodná obec vypálená, zhořela asi tretina domov a hospodárskych stavieb. Pavol to sledoval spolu s neskorším historikom, archivárom, znalcom dejín jezuitskej rehole na Slovensku, profesorom Jozefom Šimončičom po zotmení z okna jezuitského kláštora. Smerom na rodnú dedinu Vlkolínec videli v tme obrovskú žiaru. Pavol v tom mlkvom tichu povedal: „*Vlkolínec horí...*“ Vzápätí na to J. Šimončič na Pavlovu žiadosť zarecitoval jednu z básní Pavla Ušáka-Olivu, jedného z básnikov katolíckej moderny.⁶

Keď udalosti nabrali rýchly spád a Ružomberok sa pre svoju strategickú geografickú polohu stal miestom zrážok nemeckých a partizánskych vojakov, vedenie kláštora sa rozhodlo evakuovať novicov do kláštora v Piešťanoch. Tento pobyt sa pre Pavla stal veľmi dôležitým, pretože tu sa naučil z minima vyťažiť maximum, čo neskôr ocenil. Začiatkom júla 1945 sa vrátil s ostatnými novicmi naspäť do Ružomberka, kde krátko na to, 31. júla 1945, na Sviatok svätého Ignáca z Loyoly zložil večné sľuby.⁷

Udalosti 50. rokov, prenasledovanie a väzenie

Vstup do jezuitskej rehole na konci júla 1945 znamenal pre Pavla intenzívne štúdium. Pavol sa svedomito pripravoval na svoje budúce povolanie, čo ovplyvnil aj fakt, že ľudia sa začali dozvedieť, čo všetko sa deje v Sovietskom zväze. Zvesti od utečencov zo ZSSR neveštili nič dobrého a upozorňovali na blížiacu sa hrozbu. Utečenci informovali o tamojšom dianí prostredníctvom prednášok. Hovorili o tom, ako v Rusku komunistický režim zotročuje ľudí. Udalosti počas SNP obavy ľudí ešte

5 Tamže, s. 58.

6 ŠIMONČIČ, Jozef. Nur ein Jesuit kann hier leben... In SOČUFKA, František - GABRIŠ, Ondrej (eds.). *Náš priateľ z Vlkolínca páter Paľko Horský*. Trnava : Dobrá kniha, 2010, s. 61.

7 Večné sľuby v latinčine zneli nasledovne: „*Voveo paupertatem, castidiem et oboedientiam perpetuam in Societate Jesu et promitto me ingressurum, ut vitam inea perpetuo degam omnia intelligendo iuxta ipsius Societatis Constitutiones.*“ Blížšie pozri: KALÁTA, Dominik. P. Horský podľa spomienok spolunovica. In SOČUFKA, František - GABRIŠ, Ondrej (eds.). *Náš priateľ z Vlkolínca páter Paľko Horský*. Trnava : Dobrá kniha, 2010, s. 58.

znásobili. Rehoľníci študovali a podrobne rozoberali knihy *Potupenie kríža* od Wolfganga Baumrotha alebo aj iné, ako *Továreň na nového človeka* a *Jezuiti, buržuji, bolševici*.⁸

Po skončení vojny a vstupe do rehole odišiel Pavol študovať filozofiu⁹ do Brna. Zotrval tam do roku 1947 dovtedy, kým neochorel na tuberkulózu. Po 15 mesiacoch hospitalizácie sa v septembri 1948 Pavol vrátil do jezuitského kláštora v Ružomberku na doliečenie. Po niekoľkých mesiacoch, v nasledujúcom roku 1949 odišiel opätovne do Tatier, kde zotrval 3 mesiace. Po skončení liečebného pobytu pokračoval v štúdiu teológie v Trnave, kde ho zastihla aj povestná „*barbarská noc*“, ktorej predchádzalo prenasledovanie a uväzňovanie kňazov a zasvätených osôb.

V noci z 13. na 14. apríla 1950 sa s cieľom likvidácie mužských reholí a kláštorov začala akcia „K“ povestnou „*barbarskou nocou*“, na ktorú si Ján Chryzostom, kardinál Korec spomína takto: „...*noc, ojedinelá za tisíc rokov kresťanstva na Slovensku a v Čechách. Noc, v ktorej naši vlastní ľudia, pohŕdajúc dejinami a ich duchovnou náplňou vykonali to, čo neprišlo na myseľ ani Tatárom, ani tureckému panstvu, ani nikomu inému v predĺhých dejinách nášho ľudu a národa. Noc, ktorá zostane navždy najtemnejšou a najbarbarskejšou nocou.*“¹⁰ Rehoľníci sa v čase dvadsiatich minút museli zbalit' a nastúpiť do jedného z autobusov, ktorými ich eskortovali do internačných kláštorov v Jasove a v Podolínci. Spolu s Pavlom eskortovali aj J. Ch. Korca. Rehoľníci na začiatku transportu nevedeli, kam ich vezú, ale obávali sa, že smerujú do ZSSR, na Sibír. O tomto dianí píše podrobne kardinál Korec vo svojich knihách *Od Barbarskej noci I. – III.*, o Pavlovi Horskovi sa zmieňuje v prvom diele. Po prepustení z Podolínce sa títo dvaja muži už nikdy nestretli.

Jednou z kľúčových osobností, ktorí riadili akciu „K“, bol rodák Pavla

8 BABÁL, ref. 1, s. 24.

9 Prvé 2 roky zo 6-ročného štúdia katolíckej teológie sú venované výlučne štúdiu filozofie.

10 KOREC, Ján. *Od barbarskej noci*. Bratislava : Lúč, 1990, s. 9.

Horského z Vlkolínca, Ladislav Holdoš, povereník *Slovenského úradu pre veci cirkevné*. Ladislav a Pavol sa stretli medzi štyrmi očami, kde sa mu Holdoš snažil dohovoriť, na čo Pavol reagoval slovami: „*Laco, tento čin je hrubým zásahom do života a práva občana. Aj my sa cítime byť občanmi tohto štátu a vy všetci, čo sa zúčastňujete a organizujete túto akciu proti katolíckym kňazom, konáte protiprávne a protiústavne. Ak by som ušiel z rehole, zradil by som svoj sľub a svojich spolubratov. Ty ma veľmi dobre poznáš, že som bol vždy čestný, a takí sú aj títo všetci moji spolubratia a ako takí odsudzujeme tento čin, nech sa pod to podpíše ktorákoľvek inštitúcia.*“¹¹

Pavol pobudol v internačnom kláštore v Jasove desať dní, skadiaľ ho previezli do obdobného kláštora v Podolínci a odtiaľ do Beluškých Slatín. V júli 1950 sa musel vrátiť naspäť do Podolíncu. V septembri ho preložili do jezuitského kláštora v Pezinku, kde absolvoval politické preškolenie. Krátko na to, 3. októbra 1950, dostal predvolanie do vojenskej nemocnice v Ružomberku, kde posúdili jeho zdravotný stav pre výkon povinnej vojenskej služby, na ktorú pre diagnostikovanú tuberkulózu nenastúpil. V novembri odišiel do Nitry, kde sa zamestnal v civilnom podniku Technomont ako opravár rádioprijímačov, odkiaľ pre nevyhovujúce zdravotné podmienky odišiel do závodu na opravu plniacich atramentových pier Centropen.¹²

V Nitre ukončil štúdium teológie, ktoré mal pre jezuitských bohoslovcov na starosti lazarista Štefan Krištín. Práve on vybavil Pavlovi Horskému, Jánovi Chryzostomovi Korcovi, Alojzovi Volekovi a Pavlovi Hnilicovi tajnú vysviacku u biskupa Róberta Pobožného v Rožňave 1. októbra 1951. Ich vysviacka sa odohrala v rožňavskej nemocnici, počas „chirurgickej operácie“. Dekréty potrebné na vysviacku mali všetci zašité v kabátoch. Krátko pred nimi bol na rovnakom mieste

11 BABÁL, ref. 1, s. 27.

12 Tieto životopisné údaje sú uvedené vo vyšetrovacom spise Pavla Horského. Bližšie pozri: Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN), f. Krajská správa ZNB Správa ŠtB Bratislava (ďalej KS ZNB S-ŠtB), (pôv.) BA-V, 1T2/53-N, inv. č. 2 220. Osobní spis štátnébezpečnostného vyšetrovania proti Pavol Horský.

za biskupa vysvätený aj P. Hnilica.¹³ Pavol sa po vysviacke vrátil do Nitry. Pavlovi Hnilicovi sa zanedlho podarilo utiecť za hranice. Krátko na to bol za biskupa tajne vysvätený J. Ch. Korec, čo vzápätí potvrdil aj menovací dekrét od pápeža Pia XII.

O skupinu sa však už dlhší čas zaujímala Štátna bezpečnosť (ďalej ŠtB), na Hnilicu bol vydaný zatykač. Onedlho nato boli Pavol spolu s Krištínom a ostatnými zaistení a uväznení. S touto skupinou sa neskôr odohral samostatný súdny proces pred Krajským súdom v Nitre. Pavla zaistili v novembri 1951, keď niesol Š. Krištínovi dve teologické knihy. Následne ho obvinili z napomáhania pri falšovaní občianskeho preukazu Pavla Hnilicu, ktorému sa podarilo utiecť za hranice, čo bolo klasifikované ako zločin velezrady. Pri procese sa poľahčujúcimi okolnosťami stali Pavlova beztrestnosť a doznanie a priťažujúcou okolnosťou, naopak, bola Pavlova tajná spolupráca so Š. Krištínom a s P. Hnilicom, ktorých intenzívne sledovala ŠtB.¹⁴

Rozsudok vyniesol Krajský súd v Nitre 5. februára 1953,¹⁵ ktorému predsedal Dr. Dominik Turčan. Pavla odsúdili na 10 rokov väzenia, peňažný trest 15 000 korún, ktorý by v prípade nevykonalnosti znamenal predĺženie väzby o ďalších šesť mesiacov, stratu čestných občianskych práv a prepadnutie celého majetku. Z vymeraného trestu 10 rokov si Pavol odsedel 8,5 roka. Vo vyšetrovacej aj riadnej väzbe zakúsil Pavol násilie a týranie rôzneho druhu, ako bitie, udieranie o stenu, vymáhanie priznania sa k obvineniam prostredníctvom medikamentov. Napríklad

13 KOREC, Ján. P. Horský SJ. In SOČUFKA, František - GABRIŠ, Ondrej (eds.). *Náš priateľ z Vlkolínca páter Paľko Horský*. Trnava : Dobrá kniha, 2010, s. 48.

14 Výňatok z rozsudku: „...od jesene 1950 udržiaval styky s ilegálnou skupinou obvineného Štefana Krištína a spol. a že v októbri 1951 z poverenia Pavla Hnilicu pre protištátnu činnosť hľadaného rehoľného kňaza – jezuitu, sa spojil s obvineným Štefanom Krištínom s cieľom falšovania občianskeho preukazu pre Hnilicu, čo Krištín aj vykonal, a tak umožnil pokračovať v rozvratnej činnosti na území ČSR, spolčil sa s menovaným a s ďalšími páchatelmi k pokusu o rozvrátenie ľudovodemokratického štátneho zriadenia, respektíve spoločenského poriadku republiky, ktoré sú zaručené Ústavou.“ Pozri archívny fond: A ÚPN, KS ZNB S ŠtB Bratislava, (pôv.) BA-V, 1T2/53-N, inv. č. 2220. Trestné stíhanie Pavla Horského zachytávajú aj ďalšie archívne fondy: 1) A ÚPN KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica, (pôv.) BB-T, inv. č. 1190 a 2) AÚPN, I. Správa Zboru národnej bezpečnosti, (pôv.) I. S ZNB, inv. č. 11960/00.

15 BABÁL, ref. 1, s. 29.

jedna z vyšetrovacích metód, ako sa o nej vyjadril Krištinov brat Vojtech, bola, že „obvinený sa musel silne nakloniť dopredu, rukami sa oprieť o múr, nohami čo najďalej od múru. V tejto vyšetrovacej polohe dorážali kati do obete dlhé minúty, pričom stáli po stranách vyšetrovaného. A keď sa rozhodli, že už majú dosť štekania a vypytyvania, mrkol jeden na druhého a naraz podkopli nohy obete...“¹⁶ Pavol sa neskôr k týmto veciam nerád vracal, pretože mu bolo ľúto vyšetrovateľov. Každý deň sa modlil za štipku humoru: „Lebo smiech je soľ, čo osolí a urobí chutným jedlo života. Aj také, čo celkom chutné nie je. Ved' je to úsmev duše.“¹⁷ Po rokoch sa Pavol o väzení vyjadril ako o období svojho najväčšieho duchovného rastu, ktoré ho neobralo o pozitívny prístup k životu, keď väznenie nazval „niekoľkoročnou rekreáciou“.¹⁸

Pavol strávil vo väzení skoro 9 rokov. Väznili ho v Nitre, Bratislave, Pankráci, vo Valdiciach a v Jáchymove. Počas väzby sa väzným kňazom darilo udržiavať sa v náboženskom živote a slúžiť sväte omše. Pavol H. sa pre zhoršený zdravotný stav a návrat tuberkulózy liečil vo väzenskej nemocnici a užíval lieky. Tuberkulózy sa veľmi báli aj samotní väznotelia. Vďaka tomu dostal vo väzení úlohu „vybavovača“, čo mu umožňovalo kontakt s ľuďmi mimo väznice. Tejto úlohe sa Pavol veľmi tešil. Kňazi sa vo väzení vedeli postarať o svoje duchovné povinnosti a slúžili v celách sväte omše, preto sa usilovali zaobstarať si chlieb a trošku vína. Spovedanie a sväte prijímanie prebiehalo za rôznych okolností a na rôznych miestach. Zaobstarať chlieb a vína, ako aj duchovnú činnosť im napomohli aj niektorí väzenskí strážcovia. Horský vo väzení krstil a v noci slúžieval svätú omšu. Zvlášť s veľkou láskou psychicky a duchovne pomáhal tým väzňom, ktorí počas krutého vyšetrovania prezradili mená kamarátov a tí sa následne dostali do väzenia. Mnohí z nich si pre výčitky svedomia, že zradili priateľov, chceli siahnuť na život. Hovorili: „Pre mňa ho

16 Tamže, s. 28.

17 CHORVATOVIČ, Ľubomír. Svetlo sveta. In *Smena na nedel'u*, 1991 roč. 25, č. 22, s. 6.

18 BABÁL, ref. 1, s. 66. Ďalšie dve homílie sa v uvedenej publikácii nachádzajú na stranách 66-74.

*zavreli, neznesiem, aby trpel.*¹⁹ To, že sa mu podarilo odvrátiť týchto väzňov od samovražedných úmyslov, ho vnútorne uspokojovalo.

Jeho duchovnej činnosti pomáhala nevedomosť skoro všetkých zamestnancov väznice o tom, že je kňazom. Pre svoje technické zručnosti sa stal aj väzenským opravárom a údržbárom, opravoval elektrické prístroje. Počas väzby mu v roku 1953 zomrel otec. Pavlovi bola preto umožnená účasť na pohrebe, kam ho priviezlo auto s členmi Štátnej bezpečnosti. Počas obradu však nesmel s nikým hovoriť a po skončení pohrebu ho ihneď odviezli naspäť do väzenia.

Pastoračná činnosť a záver života

V roku 1961 bol podmienene na 10 rokov prepustený na slobodu. Po návrate pracoval Pavol v opravovni rádii v Ružomberku. Ako kňaz zostal až do Vianoc 1968 v utajení, sväté omše slúžil doma vo svojom súkromí. Vedela o tom len jeho matka. Prvú primičnú svätú omšu mal Pavol vo Vlkolínci o polnoci na Štedrý deň 1968. Mnohí jeho rodáci a ostaní sa nevedeli ubrániť dojatiu. Ako bývalému politickému väzňovi mu úrady dvakrát odobrali pastoračný súhlas, čo odôvodňovali politickým podtónom jeho homílií. Prvýkrát mu odňali povolenie na pastoračiu po začiatku normalizácie v roku 1969, potom o dva roky neskôr v roku 1971. Vďaka svojmu príbuznému z matkinej strany, synovi Pavlovej sesternice a spolurodákovi Alojzovi Milanovi, ktorý poznal pracovníkov z *Okresného cirkevného oddelenia* v Ružomberku a bol predsedom *uličného výboru Komunistickej strany*, mu bol súhlas k pastoračii navrátený. Pavol si zároveň všetky svoje kázne nahrával, aby mal pred úradmi dôkaz o ich apolitickosti. Odvtedy mal Vlkolíнець zabezpečenú každodennú pastoračnú starostlivosť, keď Pavla vymenovali za pomocného duchovného preveriacich vo Vlkolínci.

Obdobie 70., 80. a prvej polovice 90. rokov strávil Pavol Horský vo svojom

¹⁹ CHORVATOVIČ, ref. 17, s. 6.

rodisku. Venoval sa štúdiu, písal kázne a prekladal z nemeckého jazyka. S matkou Emíliou si vynahradili dlhé roky odlúčenia a až do jej smrti v roku 1985 ju vzorne doopatroval.²⁰ Vlkolíнец svojou jedinečnou architektúrou a nevšednou osobnosťou Pavla Horského priťahoval veľa ľudí z bližšieho a širšieho okolia aj zo zahraničia. Svätých omší vo Vlkolínci sa zúčastňovalo veľa ľudí, mnohí z nich Pavla osobne navštevovali. Medzi nich patrili aj kresťania z iných denominácií, hlavne protestanti, najčastejšie evanjelici a. v., ktorí prichádzali do Vlkolínca prevažne z bývalej Nemeckej demokratickej republiky. Horský sa snažil o zmierenie kresťanov a o ekumenizmus podľa príkladu pápeža Jána XXII. Vo svojich kázňach²¹ často citoval básne evanjelického básnika Milana Rúfusa, hlavne zo zbierky básní *Modlitbičky*. Čo Pavol pri kázňach nepovedal slovami, to za neho povedalo jeho správanie. Pavol si vďaka tomu vyslúžil meno *Pal'ko Horský*, týmto menom bol známy medzi tými, ktorí ho poznali. Jeho osobnosť charakterizuje jedna z jeho modlitieb:

*Duša, čo váhaš v objatie vrele,
 dať sa Mu celá, dať sa dať.
 Zbozkávaj Srdce, zceľuj ho celé
 v boľavé oči nežne hľad'.
 Hlavu si priblíž k trňovej Hlave.
 Krvavé ruky rukou hľad',
 Šepkaj Mu: „Tu Tvojej trňovej sláve,
 Milý môj, chcem Ťa milovať!“²²*

Horský bol zároveň aj všestranným a praktickým človekom. Vo Vlkolínci pomáhal ľuďom pri najrôznejších manuálnych prácach, hlavne opravovaním

20 O posledných minútach života Pavlovej mamy hovoril vo svojom príhovore na pohrebe Pavla Horského 4. novembra 1995 doc. MUDr. Marcel Babál, CSc., ktorý bol vtedy ako jeho rodák, blízky priateľ a lekár prítomný pri jej skone. Bližšie pozri: BABÁL, ref. 1, s. 44.

21 Výber z homílií pozri aj BABÁL, ref. 1, s. 66-74.

22 KALÁTA, ref. 7, s. 53.

pokazených rádii a pri práci s drevom. Obidve činnosti, ako aj ďalšie vykonával veľmi rád. Pričinil sa alebo sám opravil potrebné veci v kostole.

Pavlovu osobnosť charakterizovali najmä dve vlastnosti: asketizmus a túžba a ochota trpieť. Druhú z nich mohol naplno prejavíť v roku 1947, keď ochorel na tuberkulózu chrbtice. Musel absolvovať bolestivú operáciu a liečenie vo Vyšných Hágoch vo Vysokých Tatrách, v špecializovanej nemocnici. Vďaka zdravému spôsobu života chorobe nepodľahol, odniesol si však trvalé následky – oslabený organizmus, choré pľúca, neskôr sa k tomu pridali žalúdočné vredy. Počas pobytu v Tatrách, keď mu bývalo fyzicky veľmi zle, si Pavol v duchu hovoril: „*Pane Bože, o kríž som Ťa prosil, ale až tak som to nemyslel!*“²³ Nie najlepšiemu zdraviu Pavla Horského napomohli aj väzenie a podmienky vo väzniciach, fyzické a psychické násilie a pobyt v uránových baniach v Jáchymove.

Utrpenie tiež spájal s obetou: „*Obetovať sa pre bratov, hoci aj vlastným utrpením je axióma, ktorá i dnes platí viac než koruna. Ale k tomu treba dospieť.*“²⁴ Na utrpenie sa Pavol pozeral očami svätého Ignáca z Loyoly, ktorý povedal: „*Choroba je nemenší dar ako zdravie.*“ Hovoril, že z chorého človeka vyrastie buď silný a výnimočný človek, alebo zlomyseľník a podpichovač. Všetko záleží na tom, ktorým smerom sa pustí.²⁵

Veľká vyťaženosť, následky z väzenia, jáchymovských uránových baní, prekonaná tuberkulóza a žalúdočné vredy zhoršili Horského zdravotný stav. V októbri 1995 musel ísť do nemocnice, kde 29. októbra 1995 vo veku 71 rokov zomrel. Pohreb mal 4. novembra v jezuitskom kostole za účasti mnohých ľudí a osobností z občianskeho a cirkevného života. Zádušnú omšu celebroidal dnes už zosnulý spišský biskup František Tondra. Pavol je pochovaný na ružomerskom cintoríne v blízkosti kláštora v spoločnej jezuitskej hrobke. Z osobností si na Pavla spomínajú: jezuiti –

23 CHORVATOVIČ, ref. 17, s. 6.

24 Tamže, s. 6.

25 Tamže, s. 6.

kardinál Ján Chryzostom Korec, emeritný biskup Dominik Kaľata, zosnulý Alojz Dľugi, umelci – hudobníci Ján Schulz a Gejza Boll z Maďarska a profesor Jozef Šimončič a ďalší.²⁶

V roku 2010 rehoľa jezuitov vo vydavateľstve Dobrá kniha vydala o živote Pavla Horského publikáciu v podobe zborníka s názvom *Náš priateľ z Vlkolínca páter Paľko Horský*. V nasledujúcom roku 2011 mal premiéru dokumentárny film *Ujo Paľko*, ktorý tiež natočila rehoľa Spoločnosti Ježišovej. Jeho režisérkou je Katarína Matušková.

26 K uvedeným osobnostiam pozri aj: SOČUFKA - GABRIŠ, ref. 1, s. 46-55.

Dokumenty

Maturitná skúška v slovenskom jazyku na 1. slovenskom evanjelickom a. v. gymnázii vo Veľkej Revúcej

Miriam Viršínská (ed.)

Minulý rok sme si pripomenuli 150. výročie založenia prvej slovenskej strednej školy, evanjelického a. v. gymnázia vo Veľkej Revúcej v roku 1862. Niekoľko rokov neskôr od jej vzniku, na konci školského roka 1867/68 prví slovenskí maturanti skladali na gymnázii skúšku dospelosti. Maturita vychádzala z vtedajších učebných plánov revúckeho gymnázia. Predstavovala veľkú slávnosť, ktorú s napätím očakávali nielen študenti a profesori gymnázia, ale aj celé mestečko. Na nasledujúcich riadkoch si priblížime priebeh maturitnej skúšky zo spomienok učiteľov a študentov revúckeho gymnázia na prvú maturitnú skúšku v júni 1868 a taktiež spomienky na maturitnú skúšku v roku 1872, keď ju absolvoval najvyšší počet študentov.¹

Prvé maturitné skúšky sa začali 2. júna 1868 o 7.00 hod. písomnou skúškou. Dopoludnia študenti prekladali zo slovenčiny do latinčiny a popoludní od 14.00 hod z latinčiny do slovenčiny. Písomná skúška pokračovala aj v nasledujúcich dňoch: 3. júna od 7.00 do 10.00 hod. – preklad z gréčtiny, 4. júna od 7.00 do 11.00 hod – pôvodná slovenská práca, 5. júna od 7.00 do 10.00 hod. – pôvodná maďarská práca a popoludní od 14.00 do 17.00 hod. – pôvodná nemecká práca, 6. júna od 7.00 do 10.00 hod. – vyriešenie troch matematických úloh, 21. júna od 17.00 hod. – telesná výchova.

Dňa 22. júna 1868 o 7.00 h hlavný správca gymnázia A. H. Škultéty predniesol na počesť maturitných skúšok slávnostný príhovor. Študenti recitovali básne v slovenskom, maďarskom, nemeckom i latinskom jazyku a spievali nábožné piesne. Takto sa začali ústne maturitné skúšky, ktoré sa konali pred verejnosťou

¹ Dokumenty sú prepísané bez jazykových úprav.

v miestnom evanjelickom kostole.²

Spomienky Augusta Horislava Škultétyho, riaditeľa revúckeho gymnázia, na prvú maturitnú skúšku.³

„Naplnila sa najvrelejšia túžba priateľov slovenskej osvety! Školský rok 1868/9 našiel gymnasium veľko-revúcke čo osemtriedové vyššie gymnasium, opatrené všetkými zákonnými právami podobných krajinských ústavov. Päť rokov bolo statočných, aby predstavilo sa priateľom i nepriateľom k zadiveniu dielo, ktoré, akoby samo bolo vyrástlo zo zeme. Šesť riadnych, traja pomocní a jeden výpomocný učbár vyučovali v 8 triedach 130 žiakov.

Mohol tohoročný správca gymnasia začať zpravu svoju o tomto školskom roku s radostným „Hallelujah“ a vrúcnou poďakovacou modlitbou k Darcovi každého diania dobrého. Obete prinesené v tomto školskom roku boli zrejším dôkazom toho, ako zodpovedalo doplnenie gymnasia na 8 triedové túžbam cirkevno-národným.

Všetko čakalo veci, ktoré sa diať majú, totiž: na čisto slovenskom gymnasiu vyučení mladíci budú vstave zložiť skúšku dospelosti s takým prospechom, ako sa vyžaduje k zdarilému započatiu akademického behu. Na túto prvú zkušku prišiel sám superintendent K. Máday,⁴ ktorý ako nemocný baval sa cieľom liečenia málo predtým v Karlových Varoch, tak že mu ta musely byť poslané aj predmety maturitných prác k prezretiu. Jeho chovanie sa počas celej zkušky bolo veľmi priateľské a láskavé; pričom s povďačnosťou pripomína sa, že p. Matej

2 DUBOVSKÝ, Dušan. *Revúca kolíska slovenského stredného školstva*. Revúca : Mestské kultúrne stredisko, 1993, s. 32.

3 ŠKULTÉTY, August Horislav. *Pamäti slovenského evanjelického a. v. gymnázia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci*. Ružomberok : Tlačou Karola Salvu, 1889, s. 81-82.

4 Karol Máday bol superintendentom, najvyšším duchovným predstaviteľom, Potiského dištriktu, do pôsobnosti ktorého patrilo revúcke gymnázium.

Nandrassy,⁵ miestny dozorca, staral sa po celý čas jeho pobytu so zvláštnou pečlivosťou o jeho pohodlie.

Ponevác toto bola prvá skúška dospelosti, pripomenieme aj predmety písaných prác, ktoré pod prísny dozorom učbárov pracované boli:

1. Preklad zo slovenského na latinské dľa Süpfla II. článok: Kreter.
2. Preklad z latinčiny na slovenské Cicero de officiis Liber III. caput X.
3. Z gréčtiny na slovenské Homeri Illias Carmen X. v. 144 – 190.
4. Práca slovenská: Umenie nemá pojiť sa s hrubosťou, ale s mravy dobrými a bude jedno druhému ozdobou. Amos Komenský.
5. Práca maďarská: A mohácsi vész hatása Magyarország szellemi fejlődésére⁶
6. Práca nemecká: Das Leben des Menschen gleicht einem Strome.⁷
7. Matematické úlohy:
8. a) Voľno padajúce teleso prejde za prvú sekundu $15^{\circ}5'$ a v každú nasledujúcu o $31'$ viac. Koľko stôp prejde to teleso za 25 sekúnd a jak veľký je priestor v ostatnej sekunde prejdený?
9. b) Jak vysoká je väža, keď ju oko naše z výšky $15'$ nad jej základom pod uhlom $36^{\circ}15'12''$ vo vzdialenosti $214'$ vidí?
10. c) Odmocnina z výsledku $58^3 \sqrt{10819} : 240372 = ?$

Ústna skúška diala sa dňa 22. júna 1868. Všetci siedmi zkušani maturanti⁸ obdržali svedectvo dospelosti, a síce: dvaja s výtečným, dvaja s chvalitebným, dvaja s dobrým a jeden s dostatočným prospechom. Takto boli všetky obavy priateľov rozptýlené, škodoradosné očakávania protivníkov zahanbené. Sám superintendent Máday osvedčil sa, a síce nie pred nejakými priaznivcami gymnasia: že na takej

5 Matej Nandráši – svetský dozorca evanjelického cirkevného a. v. zboru vo Veľkej Revúcej.

6 Bitka pri Moháči a jej vplyv na duchovný vývoj Uhorska.

7 Život človeka sa podobá prúdu (rieky).

8 Život človeka sa podobá prúdu (rieky).

matúre ešte nebol. Z týchto prvých siedmich maturitantov piati stali sa kňazmi, jeden pravotárom a jeden učiteľom. Šiesti dosiaľ žijú a zdarile účinkujú ku cti ústavu, ktorý jich vchoval.“

Spomienky Augusta Horislava Škultéty na maturitu v roku 1872.⁹

„Po dokončení zkúšok gymnasiálnych a seminaristických nasledovala maturná zkúška 17 maturantov.¹⁰ Ponevác toto bol najväčší počet maturantov počas trvania gymnasia, chceme si tu povedať dakoľko slov o spôsobe týchto zkúšok vôbec. Ako už spomenuto, ústnu maturu predchádzala vždy písomná, t. j. vypracovanie písomných prác: slovenských, maďarských, nemeckých, latinských, gréckych a z počto- i merovedy. Každá práca pracovaná bola pod dozorom učbárov: akékoľvek pomôcky krem latinského a gréckeho slovníka a logaritmických tabúl boli zakázané. Keď dajeden žiak vypracoval úlohu a oddal prítomnému učbárovi, tento poznačil čas oddania a žiadna oprava nesmela viac dnu prísť.

Na ústnu maturu tohoročnú prišiel ako povereník dištriktuálny Natanael Hoznek, gemerský senior; prítomní boli krem učbárov aj viacerí patróni, ktorí brali na zkúške aj činnú účasť, zavádzajúc tiež otázky, alebo žiadajúc o dajedných veciach podrobnejšie vysvetlenie. Maturanti vyvolávaní boli po dvaja a predkladané jim otázky z učebných predmetov jedno za druhým: z náboženstva, a síce z viero- a mravonauky dost' špeciálne otázky, menovite ktoré potrebovaly odôvodnenie z Písma svätého alebo z cirkevnej histórie; z latinskej reči prekladanie a vysvetľovanie nejakého klassika, na pr. Cicero de officiis, alebo Livius, Horac, alebo Virgilius, k

9 ŠKULTÉTY, ref. 1, s. 93-95.

10 Mikuláš Abaffy zo Slovenského Aradáča, Gustav Augustíny z Liptovského Svätého Mikuláša, Titus Barbierik z Vyšnej Boce, Michal Bodický z Novohradu, Vladimír Fábry z Pešti, Ján Flesár z Česka, Ľudovít Gál z Tisovca, Michal Halaša z Oravy, Ján Hrivnák z Mošoviec, Ján Jakš z Kremnice, Martin Jaroš z Hybe, Jozef Maliak z Veľkej Revúcej, Samuel Tomášik z Chyžného, Jozef Trnkoci z Dolného Kubína, Martin Turčan z Podkoníc, Július Viest a Gustáv Zatroch z Veľkej Revúcej.

tomu niečo z literatúry a mythologie rimanskej, z gréčtiny preklad Illiady, Odissey, alebo Demostenesa, podobne s históriou literatúry a mythologie; z maďarčiny dejepis literatúry, rozumie sa, že odpovedalo sa po maďarsky, práve tak aj z nemčiny. Obe tieto literatúry vyučované boli po dva roky v 7. a 8. triede obšírne; zo slovenskej reči dejepis slavianskeho písomníctva, ktorý tiež po dva roky vyučovaný bol, a síce v jeden rok písomníctvo česko-slovenské, v druhý rok písomníctvo: ruské, poľské, srbsko-horvatské, s pripomenutím staroslovančiny, bulharského, slovinského a lužického písomníctva. Dejepis celý so zvláštnym ohľadom na dejiny Uhorska. Z počtovedy rovnice určité a neurčité, štvorcové a mocnostné atď., trigonometria a analytika. Z philosophie logika, psychológia a filosof. ethika. Z physiky s matematickými dôkazmi. Zkušovanie týchto dvoch žiakov trvalo asi poldruhej hodiny, viac alebo menej, dľa toho, či boli lepšie a či slabšie pripravení. Dištriktuálny povereník, správca a zkušujúci učbár značili, s akým prospechom žiak odpovedal, toto porovnávalo sa s písomnou prácou a s utriedením z toho istého predmetu vo 8. alebo 7. triede a ustálilo sa utriedenie.

Pri takto prevedenej zkuške zo 17 zkušáných složili dvaja na výtečne, dvaja na chvalitebne, traja na dobre, ôsmi na dostatočne, dvaja odročení boli ku složeniu zkušky po dvoch mesiacoch. Prislúcha to istotne k veci, prehovoriť o tých žiakoch, ktorí dokončiac gymnasium vo V. Revúci šli cieľom ďalšieho študovania na rozličné vyššie školy. Najväčšia čiastka týchto šla do Viedne na tamejšiu evanj. theol. fakultu, menovite z týchto 15 matúru složivších v nasledujúci školský rok siedmi, tak že v ten čas bolo tam 17 Slovákov, krem jedného všetci bývalí revúcki žiaci a krem dvoch všetci složili matúru v Revúci. Z týchto 17 Slovákov dostali takrečený svobodný stôl (Freitisch), t. j. obed zdarma 16, kdežto z 12 šopronských kandidátov theol. len jeden, zpomedzi 15 štipendií odniesli Slováci 12, Šopročania ani jedno. Zvláštny dobrodinca mládeže slovenskej vo Viedni prof. a doktor theologie a vojenský superintendent Ján

Seberinyi v *Cirkevných listoch*¹¹ zvlášťne vyzdvihoval, že v.-revúcki žiaci prichádzajú na fakultu dobre pripravení, ale aj ostatní professori theologie boli bývalým žiakom revúckym naklonení a jich všemožne podporovali. No nielen vo Viedni, aj dnu vo vlasti, kde neprevladovala zášť cit spravodlnosti, boli žiaci revúcki na vyšších školách vyznačovaní: v Prešove na právnickej, v Štiavici na lesníckej a banníckej akadémii a dnes – nepočítujúc kňazov a učiteľov – koľkí vynikajú čo pravotári, lekári, technici, podobne aj v štátnej službe!“

Spomienky študenta Michala Bodického¹² na maturitnú skúšku v roku 1872.¹³

„Blížila sa matúra, skladat' sme mali 17-ti. Žijeme už len dvaja: Jožko Maliak¹⁴ a ja (píšem toto 4. júla 1931, teda po 59 rokoch). Najprv bola písomná skúška slovenská, maďarská, latinská a matematická. Obstáli sme všetci. Pri počtoch sme si pomáhali, možno, že som i ja na niektorú stranu nejaký papierik šuchol. Na ústnu matúru som sa pripravoval s Jožkom Maliakom, lebo mal všetky sošity poriadne odpísané. O sebe to nemôžem povedať. Vyšli sme do svobodného, on chudák čítal, a ja som počúval, niekedy, pravda, i zadriemal. Hovorí sa, že kto spí, nehreší. Kedy ako. Na ústnu matúru prišiel ako predseda a dištriktuálny povereník Natanael Hoznek, gemerský senior, farár slavošovský, ozrutná postava, ale škaredý i telesne i mravne, pritom obmedzeného rozumu. Z patronátu gymnaziálneho prišli August Šulek ratkovský, a Štefan Homola rybnický. Dobrí, obetiví priatelia gymnázia. Skúška šla podľa abecedy, vyvolali vždy dvoch. Prvý, pravda, bol Mikuláš

11 Cirkevný časopis, ktorý v rokoch 1863 – 1875 vydával Jozef Miloslav Hurban.

12 Michal Bodický (1852 – 1935) neskorší významný evanjelický a. v. kňaz a spisovateľ pôsobiaci na fare v Pondelku a v Krajnom, prvý slovenský dekan evanjelickej teologickej bohosloveckej fakulty v Bratislave.

13 BODICKÝ, Michal. *Rozpomienky a pamäti*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1933, s. 55-56.

14 Jozef Maliak (1854 – 1945) neskorší významný literárny vedec, historik pôsobiaci na Dolnej zemi medzi Slovákmi v Srbsku.

Abaffy s Augustíny. Potom Titus Barbierik z Boce, ale neviem, koho mal za spoločníka. Keď prišiel poriadok na matematiku, Zoch¹⁵ sa bol kamsi odstúpil, Hoznek povedal Ormisovi,¹⁶ že veď v Rožňave prednášal matematiku, aby on dal príklad. Ormis dal a Barbierik, ináč výtečný žiak, píše na tabuľu zle. Ale tí páni tomu nerozumeli, i Ormis už pozabúdal. Mňa mrzelo, že dobehne Zoch a nadá nám všetkým. Sedel som blízko pri tabuli, zavolať som: „Titus, zle je!“ Sotrel chytro a napísal ešte horšie. Páni cenzori zasa boli spokojní. Tak je, myslím si, dobre! Zavolať som, či vlastne zašeptal: „Titus, sotri!“ Poslúchol ako hypnotizovaný, a bolo na čase, lebo vpálil dnu Zoch, ale nevidel nič, česť zachránená. Mňa vyvolali s Čechom Flesarom. Z náboženstva mal som ľahkú otázku o Duchu svätom na základe Evanjelia Jána 15. Páni farári dívali sa na mňa, ako som riešil veľké záhady o pôvode Ducha svätého, či pochodí len od Otca a či aj od „filioque“, a spýtali sa ma, čo chcem študovať. Keď som odpovedal, že teológiu, prikývli hlavami. Cez latinčinu, slovenčinu, maďarčinu som ľahko prebýdol, z maďarčiny sa mi ušli dvaja Kisfaludovci, i gréčtina ešte šla, ale prišla nemčina. Hľadel som trochu úzkostlivo na Homolu¹⁷, ktorého mi z tých mnohých Nemcov uštedrí. Začal svojim pomalým hlasom: „Gotthold Ephraim Lessing“.¹⁸ Potešil som sa, lebo o tom som vedel najlepšie nemecky rozprávať. Cez ostatné som sa potom ľahko dostal a po 11-hodinovej skúške povedali páni cenzori, že dost', a obidvaja sme vstali so stoličiek, poklonili sme sa a odišli ako homines maturi. Svedectvo dostal som až neskoršie, lebo som bol ostal dlžen v alumneu a nebolo odkiaľ zaplatiť. Ormis poslal mi ho na prosbu, že dlh zaplatím neskoršie, s pekným listom, v ktorom vyslovil, že so mnou

15 Ivan Branislav Zoch (1843 – 1921) – polyhistor, encyklopedista, prírodovedec, učiteľ matematiky, fyziky a chémie na revúckom gymnáziu.

16 Samuel Ormis (1824 – 1875) – významný slovenský pedagóg, profesor na revúckom gymnáziu.

17 Rudolf Homola (1822 – 1899) – učiteľ jazykov, cirkevného spevu a krasopisu na revúckom gymnáziu.

18 Gotthold Ephraim Lessing (1729 – 1781) bol nemecký filozof, publicista, významný predstaviteľ osvietenstva.

bol vždy spokojný a mal zo mňa radosť. Želal mi, aby som vždy ostal verný Bohu a pracoval za ľud. Usiloval som sa až dosiaľ tejto jeho žiadosti vyhovieť. On onedlho potom (r. 1875) po trápnej chorobe umrel.“

Z prac študentov

Ideál mládeže v období Slovenského štátu 1939 – 1945

Eva Gáliková

Reakcie mladých ľudí na vznik Slovenského štátu sa líšili podľa ich politickej príslušnosti, náboženského presvedčenia, či svetonázoru.

Mladí ľudia nadšene vítali nové štátne zriadenie, pretože jeho vznik považovali za vyvrcholenie boja za sebaurčenie Slovákov. Očakávali, že autoritatívna vláda na čele s Jozefom Tisom vyrieši problémy pripisované zlyhávajúcemu demokratickému systému a neschopnosti pražskej vlády.

Mládež, ktorej sa negatívne dotýkali opatrenia vlády, ako napríklad rušenie spolkov a mládežníckych organizácií alebo zákaz činnosti politických strán, sa ostro stavala proti novému režimu. Autoritatívny režim na čele s HSĽS sa v duchu ideológie „jeden národ, jedna strana, jeden vodca“ snažil formovať aj slovenskú mládež a vytvoriť jej nový, jednotný ideál.

Dopad politických a spoločenských zmien na organizovanie mládeže

Vyhlásenie autonómie Slovenska v októbri 1938, vypätá politická a spoločenská atmosféra v nasledujúcich mesiacoch a napokon vyhlásenie Slovenského štátu v marci 1939 ovplyvnili aj organizovanie slovenskej mládeže. Mladí ľudia, ktorí boli členmi rôznych spolkov, skautských organizácií a telovýchovných jednot, prežívali v prvých dňoch vyhlásenia autonómie neistotu. Šírili sa nejasné správy o rozpúšťaní mládežníckych organizácií, na ktoré reagovala aj spolková tlač. V *Evanjelickom skautovi* bola situácia opisovaná nasledovne: „*Všetci skautskí činovníci, ktorí pracovali pre mládež a ktorým nie je ľahostajný ďalší osud výchovy evanjelickej mládeže, pozorne sledovali zprávy, prehlásenia p. ministrov o rozpúšťaní spolkov. Nik nevedel, čoho sa držať, keď raz bolo vyhlásené, že Orol, Sokol atď. (nevieme dosiaľ,*

koho mysleli pod tým „atď.“) nebudú rozpustené a teraz sme zas počuli, že budú rozpustené. Do poslednej chvíle sme však nevedeli, čo bude so skautingom.“¹

Nariadenia vlády Slovenskej krajiny z 28. októbra 1938 zaistovali majetok spolkov a korporácií, ktorých ústredie sa nachádzalo mimo Slovenska. Tiež rozpustili všetky polovojskové branné organizácie (medzi nimi aj Sokol, RTJ a Orol) a jedinou oprávnenou brannou organizáciou na území Slovenska sa stala Hlinkova garda.² Ďalším nariadením vlády, z 5. decembra 1938, boli rozpustené všetky telovýchovné spolky a jednoty, alebo spolky sledujúce podobné ciele ako telovýchovné spolky (medzi nimi aj skautské organizácie) a bolo zakázané užívanie akýchkoľvek symbolov a vonkajších znakov týchto spolkov, schôdzovanie, sprievody, prijímanie členov do rozpustených spolkov a ich hnutelný aj nehnuteľný majetok prešiel pod správu Hlinkovej gardy.³

Slovenská vláda si uvedomovala, aký význam majú spolky pre formovanie národa a v rámci neho i mládeže. Poslanec Pavol Čarnogurský vo svojej reči v sneme Slovenskej republiky 29. septembra 1939 označil mimoškolskú výchovu, ktorá sa diala v rámci spolkov, tlače, rozhlasu a propagandy, za veľmi dôležitú, pretože prostredníctvom nej bolo možné najúčinnnejšie vplyvať na zmýšľanie slovenského obyvateľstva.⁴ Hlavným cieľom spolkového života sa v nasledujúcich rokoch stala jednotnosť – v konaní i zmýšľaní.

Združenia organizované na konfesionálnom základe, ako Združenia katolíckej mládeže, Zväz evanjelickej mládeže, alebo Nedel'ná škola mládeže, sa

1 Úvodník. In *Evanjelický skaut*, 1938, roč. 2, č. 3 – 4, s. 9.

2 Nariadenie vlády Slovenskej krajiny zo dňa 28. októbra 1938 o zaistení majetku spolkov, korporácií a základín, ústredie ktorých je mimo Slovenska. In *Úradné noviny*, 29. 10. 1938, roč. 20, č. 48, s. 2-3.

3 Nariadenie vlády Slovenskej krajiny zo dňa 5. decembra 1938 o schválení stanov Hlinkovej gardy, rozpustení telovýchovných spolkov a o majetku týchto spolkov. In *Úradné noviny*, 17. 12. 1938, roč. 20, č. 66, s. 1-2.

4 Stenografické správy zo Snemu Slovenskej republiky, 29. 9. 1939 [citované 29. marca 2013]. Dostupné na URL <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/030schuz/s030001.htm>

nezrušili, hoci tlak v tomto smere nechýbal. Rovnako sa nariadenie o rozpustení spolkov netýkalo ani študentských organizácií – Zväzu vysokoškolského študentstva (ďalej ZVŠ), Ústredia slovenského katolíckeho študentstva (ďalej ÚSKŠ) a Kuzmányho kruhu evanjelických akademikov.⁵ Tieto organizácie naďalej publikovali aj vlastné časopisy. ÚSKŠ vydávalo mesačníky *Rozvoj* pre stredoškolskú mládež a *Svoradov* určený vysokoškolákom. V réžii ZVŠ od roku 1940 vychádzal mesačník *Technik* venovaný študentom technických odborov a od roku 1942 týždenník *Akademik*. V týchto periodikách sa neobjavovala žiadna kritika, pokus o polemiku, alebo vyjadrenie názoru, ktorý by nekorešpondoval s oficiálnou ideológiou, pretože členovia redakcií a prispievatelia boli často členmi HSLŠ, ak nie jej vedúcimi osobnosťami.⁶

Snem Slovenskej republiky prijal v roku 1942 zákon,⁷ ktorým zriadil v rámci HSLŠ Združenie vysokoškolského študentstva a zároveň rušil všetky existujúce vysokoškolské spolky okrem tých, ktoré plnili nábožensko-kultúrne ciele. Členstvo v nich sa pre všetkých poslucháčov vysokých škôl stalo povinné.⁸

Hlinkova mládež

Rôznorodosť mládežníckych organizácií a ich ideová pestrosť sa považovali za slabinu slovenskej spoločnosti prvej Československej republiky. Nový štát videl jednu zo svojich záruk v jednotnej, unifikovanej mládeži. Túto jednotu mala zaručiť Hlinkova mládež (HM), ktorá vznikla v decembri 1938 ako samostatne organizovaný

5 MILLA, Michal. *Hlinkova mládež 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 30.

6 Napríklad v časopise *Svoradov* sa v roku 1940 pravidelne objavovali články od Jozefa Tisa alebo Štefana Polakoviča. V stredoškolskom časopise *Rozvoj* sa mládeži prihovárал minister školstva Jozef Sivák (september 1942), alebo minister národnej obrany Ferdinand Čatloš (október 1942).

7 Zákon č. 78/1942 zo 6. mája 1942 o Združení vysokoškolského študentstva. In *Slovenský zákonník*, 23. 6. 1942, roč. 1942, s. 522-523.

8 Stenografické správy zo Snemu Slovenskej republiky, 21. 4. 1942 [citované 1. apríla 2013]. Dostupné na URL < http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/tisky/t0511_00.htm >

zbor mužskej mládeže v rámci Hlinkovej gardy.⁹ Zákon č. 166/1940, ktorý presadilo konzervatívne krídlo HSĽS, prisúdil HM štatút samostatnej právnickej osoby,¹⁰ čím sa odčlenila od Hlinkovej gardy a dostala sa spod vedenia radikálov združených okolo nej. Členmi Hlinkovej mládeže sa mohli stať chlapci vo veku od 6 do 19 (neskôr 20) rokov, rozdelení podľa veku na vlčatá, orlov a junákov. Dievčatá mohli byť členkami Hlinkovej mládeže až od júla 1940 a delili sa na víly, tatranky a devy.¹¹ Hlinkova mládež mala svoj vzor v nemeckých a talianskych polovojenských organizáciách, s ktorými ju porovnávali. Mala sa „organizovať podľa bezpečného a vyskúšaného receptu nemeckého“.¹²

Od apríla 1939 začalo Zborové veliteľstvo Hlinkovej mládeže vydávať pre svojich členov časopis *Nová Mládež*. Názov časopisu naznačoval, že kontinuita nebola žiaduca a vznik republiky znamenal aj pre mládež nový začiatok, nový smer a nové ideály. Časopis bol venovaný najmä orlom a junákom, no oslovoval aj vlčatá, ktoré sa však čoskoro dočkali vlastného časopisu *Vlča*. Ten mal mládeži rozširovať obzory, prinášať viac článkov o technike než filozofovanie, viac prózy než poézie a tiež priestor pre vlastnú tvorbu mladých čitateľov.¹³

V prvom čísle časopisu *Nová Mládež* priniesla redakcia fiktívny rozhovor s mládežou samou. Touto formou oboznamovala čitateľov, bývalých skautov a orlov, s novými podmienkami, ktoré nastali po zrušení mládežníckych združení a vzniku Hlinkovej mládeže, v ktorej sa mali po novom všetci organizovať. Z rozhovoru vyplývalo, že Hlinkova mládež mala bývalým skautom a orlom zabezpečiť všetky aktivity, ktoré im dovtedy ponúkali zaniknuté organizácie. Táborenie, telocvik a hry

9 MILLA, ref. 5, s. 31.

10 Zákon č. 166 zo dňa 4. júla 1940 o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži. In *Úradné noviny*, 4. 7. 1940, roč. 22, s. 253-255.

11 Dievčatá v HM. In *Vlča*, 1940, roč. 2, č. 5, s. 77.

12 Stenografické správy zo Snemu Slovenskej republiky, 4. 7. 1940, [citované 2. apríla 2013]. Dostupné na URL < <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/041schuz/s041001.htm> >

13 HLAVATÝ, Jozef. Redakcia odkazuje prispievateľom a čitateľom... In *Nová Mládež*, 1939, roč. 1, č. 1, s. 1.

v klubovniach však po novom „obohatili“ o väčší dôraz na vojenský výcvik, poslušnosť a službu Slovenskému štátu, aby sa z mladých „háemistov“ mohli raz stať statoční gardisti.¹⁴

Podľa Pavla Čarnogurského bola Hlinkova mládež „*prispôsobením skautingu pre štátne a národné ciele slovenské*.“¹⁵ Tomuto tvrdeniu nasvedčuje aj fakt, že do Hlinkovej mládeže prešlo mnoho členov a vodcov zo spolku Slovenských katolíckych skautov.¹⁶ Ich skúsenosti a výchovné a organizačné základy skautingu sa stali kostrou novovzniknutej organizácie a tá sa tým netajila, pretože táto nadväznosť na osvedčený mládežnícky spolok mala podľa všetkého do Hlinkovej mládeže prilákať ďalších členov. Do HM vstupovali najmä bývalí členovia Zväzu junákov skautov a skautiek Republiky Československej, Orla a Ústredia evanjelických skautov.¹⁷ V septembri 1939 sa stal vstup do HM na základe vládneho nariadenia povinný pre všetku mládež mužského pohlavia od 6 do 18 rokov s výnimkou Židov.¹⁸ Napriek tomu, že toto nariadenie platilo iba tri mesiace,¹⁹ počet členov HM sa takmer zdvojnásobil – z 24 225 v roku 1939 na 41 214 v roku 1940. Najviac členov mala Hlinkova mládež v roku 1942 – 167 267 osôb.²⁰ Nasledujúci rok sa už počty znižovali, čo mohla byť i reakcia na vývoj politickej situácie, keďže nemecká armáda utrpela začiatkom roka 1943 porážku v bitke pri Stalingrade a Nemecko ako hlavný spojenec Slovenska začalo postupne strácať svoju prestíž a auru neporaziteľnosti.

14 Ako to bude v Hlinkovej mládeži? In *Nová Mládež*, 1939, roč. 1, č. 1, s. 18.

15 Stenografické správy zo Snemu Slovenskej republiky, 29. 11. 1939 [citované 2. apríla 2013]. Dostupné na URL < <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/017schuz/s017003.htm> >

16 MILLA, ref. 5, s. 42.

17 Tamže, s. 44.

18 Vládne nariadenie č. 220 zo dňa 5. septembra 1939 o Hlinkovej garde. In *Úradné noviny*, 20. 9. 1939, roč. 21, č. 51/1939, s. 487-488.

19 MILLA, ref. 5, s. 53.

20 Tamže, s. 242.

Ideál Hlinkovej mládeže

Názov mládežníckej organizácie zdôrazňoval odkaz Andreja Hlinku. Mladí ľudia sa mali riadiť jeho heslom „Za Boha – za národ“. Andrej Hlinka mal byť mládeži vzorom svojou hlbokou vierou, obetavým bojom za národ a energiou, ktorú do tohto zápasu celý život vkladal.

Členovia Hlinkovej mládeže sa chápali ako nová slovenská mládež. Prvá mládež, ktorá už nemusela svoje národné cítenie skrývať, či už pred Maďarmi ako ich rodičia a starí rodičia, alebo pred Čechmi, kaziacimi mladú generáciu umelým čechoslovakizmom a voľnomyšlienkarstvom. Nová mládež čerpala svoju morálnu silu z katolíckeho náboženstva a vzorom im mali byť veľkí muži slovenských dejín – Štúr, Štefánik, Hlinka, Rázus. Najmä postava Andreja Hlinku sa v mládežníckych časopisoch často objavovala s prívlastkami ako „Otec“, alebo „Vodca národa“.²¹

Propagandu v službách Slovenského štátu charakterizovala glorifikácia osobností, ktoré svojím konaním spĺňali predstavy o neohrozených bojovníkoch za práva Slovákov, o hrdinoch a trpiteľoch, ktorí svoj život položili na oltár národa. Vedľa zosnulých postáv slovenských dejín, ktorých obraz si režim často prispôboval pre svoje potreby, sa ocitli aj žijúci predstavitelia Slovenského štátu. Malé víťatá sa tak mohli v časopise pre nich určenom dočítať o vodcovi národa Jozefovi Tisovi alebo martýrovi slovenského národa Vojtechovi Tukovi.²²

Starším členom HM odporúčali ich vodcovia prostredníctvom *Novej Mládeže* knihy, z ktorých mali čerpať znalosti pre svoje národné zmýšľanie a presvedčenie. Základnou literatúrou sa stali diela *Slovenské národné vyznanie* a *Náš duch* od Štefana Polakoviča, ideológa slovenského nacionalizmu. Útla brožúra *Slovenské národné vyznanie* v desiatich hlavách oboznamovala čitateľa s jedinými a svätými pravdami o slovenskom národe, štáte, slovenskej zemi, duchu, reči, o slovenskosti,

21 Smutné výročie. In *Vlča*, 1939, roč. 1, č. 1, s. 2.

22 Trpel, pretože miloval národ. In *Vlča*, 1939, roč. 1, č. 4 – 6, s. 2-3.

o boji a živote slovenského národa, o Andrejovi Hlinkovi, slovenskej národnej pospolitosti a o postoji k slovenskému národu. Mladí ľudia sa mali týmito pravdami riadiť, a tak naplňovať ideál novej slovenskej mládeže. Okrem iného sa v brožúre napríklad dočítali, že *„je záujmom národa, aby Slovák pomáhal a podporoval len Slováka“*.²³ Snaha pestovať v mladých Slovákoch pocit nadradenosti a výnimočnosti je zrejmý aj z ďalších viet: *„...slovenskosť je prirodzeným a vrozeným šľachtictvom synov Tatier“*,²⁴ alebo *„slovenský duch má výlučné právo na úplné uplatnenie sa na celom priestore, ktorý súvisle obývajú Slováci“*.²⁵

Tolerancia a demokracia nemali mať v zmyslení a v živote novej mládeže miesto. Národná hrdosť sa dovádzala až do extrému a tézy o práve Slovákov na životný priestor, o obnovení starobylého Svätoplukovho štátu a o hodnotení miery slovenskosti Slovákov sa približovali ideológii nacistického Nemecka. Nemecko mala slovenská mládež chápať ako spojenca a ochrancu slovenských práv, podľa Polakoviča *„v boji o svoj život a svoj slovenský štát našiel slovenský národ porozumenie u Vodcu nemeckého národa Adolfa Hitlera, hlásateľa prirodzených práv národov“*.²⁶

Napriek silne ideologicky podfarbenému pôsobeniu organizácie videla mládež, najmä chlapci a mladí muži, v aktivitách HM splnenie romantických predstáv o dobrodružstve. Pobyty v letných táboroch predstavovali možnosť zažiť v kruhu rovesníkov to, o čom čítali v románoch – táborenie, súťaže, výlety, hry na vojakov. Najmä na prvý pohľad nevinné napodobňovanie vojakov, či už rovnošatami, alebo drevenými zbraňami, bolo v skutočnosti prípravou na budúce pôsobenie mladíkov v armáde. Jednou z najdôležitejších vlastností malých „háemistov“ bola poslušnosť: *„Vlča slúži svojmu národu svojím chovaním. Učí sa v škole, pracuje v HM a poslúcha*

23 POLAKOVIČ, Štefan. *Slovenské národné vyznanie*. Bratislava : Hlavné veliteľstvo HM, 1942, s. 20.

24 Tamže, s. 13.

25 Tamže, s. 10.

26 Tamže, s. 16.

*rodičov. Musí si zvyknúť na poslušnosť doma, aby raz, až vyrastie, mohlo byť dobrým a poslušným vojakom svojej vlasti.*²⁷

V roku 1940 sa začali v Hlinkovej mládeži organizovať aj dievčatá. Rovnako ako chlapcov aj ich mala výchova pripraviť na boj. Ich zbraňami však mala byť metla a vareška: „...*bez týchto zbraní by sa nedalo žiť. Keby nám nevarily, odkiaľ by sme mali silu do boja za národ?*“²⁸ Úlohou dievčat a mladých žien v novej slovenskej spoločnosti bola hlavne príprava na materstvo a starostlivosť o rodinu. Vychovávať svoje deti v duchu ideálov propagovaných štátom však mohli iba ženy, ktoré štát sám formoval. Cieľom Hlinkovej mládeže preto bolo „*vychovať zo slovenského dievčaťa slovenskú národovkyňu ducha Hlinkovho, čo uvedomele splní svoje poslanie v rodine a v národe.*“²⁹ Dievčatá a mladé ženy sa naďalej vzdelávali, študovali, pripravovali sa na budúce povolanie a pracovali, ale kariéra nesmela stáť v ceste ich skutočnému poslaniu: „*Devy nového Slovenska vedia, kde je ich miesto a čo je ich úloha. Naša deva i keď rada študuje, obohacuje ducha a venuje sa povolaniu, má kladný vzťah k domácej práci a rada sa ňou zapodieva. Naša deva bude vedieť vytvoriť svojou vzdelanosťou, jemnocitom a smyslom pre domácnosť a jej potreby skutočne spokojné a blažené ovzdušie slovenskej rodiny.*“³⁰

Hlinkovu garda a Hlinkovu mládež chápali ako moderných rytierov podtatranského národa.³¹ Usilovali sa o vytvorenie akejsi elity, ktorá si bola vedomá svojej výnimočnosti. Úlohou Hlinkovej mládeže bolo vychovať a vycvičiť budúcich obrancov vlasti, skutočných šľachticov podľa duše a zdravého tela.³²

27 Vlčatá do nového roku. In *Vlča*, 1942, roč. 3, č. 9, s. 91.

28 Dievčatá v HM. In *Vlča*, 1940, roč. 2, č. 5, s. 77.

29 Nastúpili sme. In *Slovenská deva*, 1942, roč. 2, č. 1, s. 1.

30 Milá je ženská práca. In *Slovenská deva*, 1942, roč. 2, č. 2, s. 23.

31 Junáci, na kone! In *Nová Mládež*, 1939, roč. 1, č. 2, s. 41.

32 DAFČÍK, Ján. Hlinkova mládež. In *Gardista*, 1939, roč. 1, č. 2, s. 2

Ideál mládeže prezentovaný predstaviteľmi Slovenského štátu

Vedúci predstavitelia Slovenského štátu sa vo svojich príhovoroch obracali k mládeži pomerne často, pretože práve mladá generácia sa mala stať nositeľkou nových ideí, reprezentantkou nového, samostatného Slovenska. Mladí ľudia a deti boli tiež ľahšie ovplyvniteľní, rýchlejšie podliehali nadšeniu a emóciám vyvolávaným propagandou.

Tiso v príhovore k Hlinkovej mládeži na zjazde v Trenčíne v roku 1939 kritizoval demokratický režim, ktorý podľa jeho názoru mladým ľuďom zobral ideály a tie im bolo nutné vrátiť: *„Musíme našej mládeži vrátiť ideály, aby sa mohla okolo čoho vyvinovať. Bez ideálov môže rásť strom, ale bez ideálov nemôže vyrastať a mohutnieť ľudský slovenský duch. Ideály, to je tá chrbtová kosť, okolo ktorej sa budú vynúť ďalšie bunky, aby z nich potom vyrástol ten v skutku šlachetný slovenský charakter, slovenský duch.“*³³

Aké ideály chcel Jozef Tiso vrátiť mládeži? Vieru v Boha a v duchovné hodnoty, vieru v slovenský národ a slovenský štát, vieru v autoritu, ktorou bola podľa neho slovenská vláda a vieru v jednotnú kresťanskú rodinu³⁴Tieto ideály sa mali stať základom pre duchovný a mravný rozvoj mládeže. Tak ako na stránkach mládežníckych časopisov, aj tu sa zdôrazňovala poslušnosť mladých voči vláde a jej predstaviteľom. Rovnako sa vyzdvihovala úloha náboženstva v živote mladého človeka.

Hlavný vodca HM Alojz Macek považoval Hlinkovu mládež za nositeľku nových, pre národ potrebných vlastností – tvrdosti, odvahy a priebornosti, potláčaných v predchádzajúcom režime v slovenskej mládeži. Odmietal zjemnenosť, utiahnutosť, prehnanú skromnosť – to všetko malo byť podľa neho vykorenené zo

³³ TISO, Jozef. *Vodca k Hlinkovej mládeži*. Bratislava : Hlavné veliteľstvo HM, 1943, s. 14.

³⁴ Tamže, s. 14-16.

slovenskej povahy už v zárodkoch³⁵ práve prostredníctvom výchovy mládeže v HM. Novým vzorom sa mala stať mládež, ktorej sa „*od útleho veku vstępuje žulová tvrdosť, národné sebavedomie, ktoré sa javí v otvorenom jednaní, v uplatňovaní práv Bohom daných Slovákom, v smelom a vedomom bránení záujmov národa a štátu...*“³⁶

Mal teda nastať akýsi zlom v povahe Slovákov. Ako vzor pre nové, ideálne povahové vlastnosti mladých ľudí slúžila osobnosť Andreja Hlinku, jeho disciplinovanosť, húževnatosť a vytrvalý boj za národ.

Neoficiálny ideál mládeže – mládež v odboji

Prijímanie nového ideálu zo strany mládeže nesprevádzali jednota a nadšenie, ako si vládni činitelia želali. Napriek článkom v mládežníckych časopisoch oslavujúcich jednotu mladých Slovákov, ich odhodlanosti bojovať za nový štát a oddanosti slovenskej vláde sa časť mládeže nestotožňovala s ideálom presadzovaným oficiálnymi inštitúciami. Poslanec Ján Ferenčík v októbri 1939 vo svojom prejave v sneme Slovenskej republiky prečítal list, v ktorom sa učiteľ – nacionalista sťažoval na slabé národné cítenie svojich kolegov a študentov: „...*výchovná práca roduverných, ozajstných profesorov a učiteľov-Slovákov ide veľmi pomaly dopredu. Väčšina nás je nacionálne ľahostajná, nevie, nemôže a či nechce v mládeži zapáliť národného ducha. Mládež teda v škole vidí väčšinou ľahostajné tváre. A mimo školy? Vyložená nenávisť voči všetkému, čo je rýdzo slovenské.*“³⁷

Ferenčík nebol jediný, kto upozorňoval na chýbajúce nadšenie mládeže. Jozef Tiso podrobil kritike časť mladých ľudí, ktorých ovplyvnila výchova v demokratickom režime natoľko, že „*sú akosi bez radosti, bez obetavosti, nemajú úcty ani k predstaveným, ani k spoločenským metódam a zvykom, nepoznajú*

35 MACEK, Alojz. Hlinkova mládež urobila prelom. In *Prelom*, 1943, roč. 1, č. 1 – 2, s. 1.

36 Tamže.

37 Stenografický záznam schôdze Snemu Slovenskej republiky, 21.10. 1939 [citované 1. apríla 2013]. Dostupné na URL < <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/021schuz/s021004.htm> >

*súdržnosť. Nedivme sa preto, že z tejto vrstvy vychádzajú dnes živly, ktoré neraz otravujú náš verejný život“.*³⁸

Bolo zrejmé, že okrem mládeže, spĺňajúcej ideály hlásané oficiálnou propagandou, žili na Slovensku aj mladí ľudia, ktorí autoritatívny režim odmietali.

Pozitívne vnímanie autonómneho Slovenska medzi mladými Slovákmi naštrbilo už obsadenie Petržalky a Devína nemeckým vojskom v októbri a v novembri 1938 a územná strata južného Slovenska v prospech Maďarska po Viedenskej arbitráži 2. novembra toho istého roku. O niekoľko mesiacov neskôr zažilo mnoho slovenských študentov rozčarovanie z udalostí v novovzniknutom Protektoráte Čechy a Morava. V noci zo 16. na 17. novembra 1939 gestapo prepadlo vysokoškolské internáty v Prahe, Brne a v Příbrami. Študentov odvlieklo do väzby a po prepustení cudzincov (medzi ktorými boli aj Slováci) a študentov mladších ako 20 rokov poslalo 1 200 českých vysokoškolákov do koncentračného tábora Sachsenhausen.³⁹ Všetky české vysoké školy ostali až do konca vojny zatvorené.

Slovenský štát nedával opozične naladeným mladým ľuďom priestor pre vyjadrenie nespokojnosti a kritiky. Mnohí sa pre svoj rasový pôvod alebo politické presvedčenie cítili ohrození. Svoj nesúhlas s politickým a spoločenským vývojom na Slovensku dávali najavo v rôznych intenzitách. Stávali sa aktérmi epizódnych potýčok s Hlinkovou gardou a Hlinkovou mládežou, „na vlastnú päsť“ vykonávali drobnú záškodnícku činnosť, vstupovali do ilegálnych odbojových skupín alebo volili najzársnejší spôsob odporu – odchod z vlasti a vstup do Československej zahraničnej armády.

Ďalšia skupina mládeže ostala na Slovensku a tu sa zapájala do rôznych aktivít namierených proti režimu. Až do vypuknutia Slovenského národného

38 TISO, ref. 33, s. 13.

39 FLIEGER, Jan. 17. listopad – Mezinárodní den studentstva. In *Valka.cz*, [online]. 15. 11. 2006 [citované 1. apríla 2013]. Dostupné na URL <
http://www.valka.cz/newdesign/v900/clanek_11824.html >

povstania sa táto ilegálna činnosť zameriavala hlavne na výrobu a rozširovanie letákov a novín s protištátnym obsahom. Na Slovensku pôsobilo niekoľko ilegálnych mládežníckych skupín. Najvýznamnejšími boli z hľadiska počtu členov a dokonalosti organizácie Revolučná mládež Slovenska s pôsobnosťou po celom Slovensku a Komunistická mládež a Slobodomilovná mládež s centrom v Bratislave.⁴⁰

Odpor k autoritatívnemu režimu pociťovali mladí ľudia zo všetkých vrstiev spoločnosti. Do ilegálnej činnosti sa zapájali vysokoškolskí a stredoškolskí študenti rovnako ako pracujúca mládež. Bratislava sa stala dôležitým centrom ilegálnych aktivít aj preto, že tu v tomto období sídlili všetky slovenské vysoké školy – Slovenská univerzita, Slovenská vysoká škola technická a Vysoká škola obchodná.

Po vypuknutí povstania sa mládež nezačala organizovať samostatne, pretože väčšina študentov trávila prázdniny doma, mimo Bratislavy. K povstalcovi sa pridávali v mieste svojho bydliska.

Štátna moc sa snažila študujúcu mládež pritiahnuť späť do Bratislavy, minister školstva Aladár Kočiš preto vyhlásil, že 2. októbra 1944 sa bude konať zápis na vysoké školy. Od mládeže zapojenej do povstania sa dočkal vzdorovitej reakcie v podobe článku *Odpoveď akademika „pánu ministrovi školstva“*, ktorý zverejnil povstalecké noviny *Hlas národa*. Autor článku v mene slovenských akademikov vyhlásil: „*Slobodní slovenskí akademici ani najmenej netúžia po „príjemnom bratislavskom ovzduší“, kde museli počúvať nemecké pazvuky, stretávať povýšeneckých nemeckých frickov a nafarbené Nemky v drahých kožuchoch, dívať sa na nemecké nápisy v bratislavských uliciach, na úbohé žurnály nemeckých frontov, na naivné meštiacke filmy nemeckej produkcie, na ustavičné „Hajtla“ a primitívnych bubeníkov a pišťalkárov.*“⁴¹

V Banskej Bystrici sa 18. októbra 1944 konal zjazd slovenských

40 MOULIS, Miloslav. *Mládež proti okupantům*. Praha : Svoboda, 1966, s. 261.

41 *Odpoveď akademika „pánu ministrovi školstva“*. In *Hlas národa*, 28. 9. 1944, roč. 2, č. 27, s. 4.

vysokoškolákov, kde vznikol Klub slovenských vysokoškolákov. V rezolúcii, ktorú na záver zjazdu predniesli v mene všetkých vysokoškolských študentov bez rozdielu náboženstva, politického presvedčenia, či študijného odboru, sa vyslovili za spoločné ciele slovenského odboja. Tými cieľmi boli slobodný slovenský život, nová Československá republika a jej ľudovo-demokratické, sociálne spravodlivé zriadenie, bratstvo všetkých slovenských národov, priateľstvo so Sovietskym zväzom a spoluprácu so všetkými Spojencami.⁴² Študenti sa na zjazde označili za nastupujúcu slovenskú inteligenciu, ktorá sa mala v budúcnosti stať rozhodujúcou činiteľkou vo verejnom živote, a odsúdili svojich kolegov, ktorí ostali verní fašistickému režimu a šli na vyššie spomínaný zápis do Bratislavy.⁴³ Mladí povstalci za svoj vzor v boji považovali predošlé generácie slovenských študentov – štúrovcov, hlasistov a morhistov.⁴⁴

Mládež sa svojimi ideálmi hlásila k Československej republike, no nenazerala na ňu nekriticky. Za hlavnú príčinu rozpadu republiky mladí ľudia považovali strednú generáciu zdeformovanú maďarizáciou, ktorá v novom štáte vystupovala váhavo, nedôverčivo a v mnohých prípadoch podľa potreby ochotne obracala kabáty, čo napokon spôsobilo, že *„spoločný štát Čechov a Slovákov a Podkarpatských Rusov, nebol onou vysnenou rovnoprávnou slobodou všetkých zúčastnených národov, ale nepoddajným spriahnutím troch, ktoré nevedelo vždy ťahať jedným smerom“*.⁴⁵

Vstup mladých ľudí do odboja, domáceho i zahraničného, podmieňovali rôzne faktory. Bola to reakcia na príchod cudzieho elementu na Slovensko, či podriadenosť Slovenska Nemecku. Hrdosť im nedovoľovala akceptovať prítomnosť Nemcov a nemeckej armády v ich krajine a nadradené správanie cudzincov ich

42 MOULIS, ref. 40, s. 211.

43 Tamže.

44 Tamže, s. 212.

45 Odkaz mladých. In *Hlas národa*, 4. 10. 1944, roč. 2, č. 32, s. 3.

ponižovalo a provokovalo. Rovnako sa pre nich stali neprijateľné zmeny v slovenskej spoločnosti – autoritatívny režim opierajúci sa o spojenectvo s Nemeckou ríšou, nútený odchod Čechov zo Slovenska, stupňovanie represívnych opatrení voči židovskému obyvateľstvu, účasť slovenskej armády na ťažení proti ZSSR chápané ako zrada ideálov slovanskej vzájomnosti a ďalšie faktory, ktoré mládež vychovávaná v demokracii a formovaná rôznymi politickými smermi nebola ochotná prehliadať.

Mnoho mladých ľudí zapojených do ilegálnej činnosti čerpalo duševnú silu v ideáloch vštepovaných im v skautských oddieloch, sokolských jednotách a iných mládežníckych organizáciách medzivojnového obdobia. Boli samostatní, zvyknutí pestovať fyzickú kondíciu a ich pohľad na svet zásadne ovplyvňovalo vlastenectvo a myšlienky demokracie.

Akcie namierené proti režimu mávali často impulzívny charakter. Mladí odbojár si neuvedomovali riziko, ktoré podstupujú. Tieto aktivity chápali ako dobrodružstvo a naplnenie romantických predstáv o obrane vlasti a boji proti nepriateľovi. Dôležité však je, že aj po rozbití odbojových organizácií, uväznení ich členov a po potlačení povstania mnoho mladých ľudí ďalej vystupovalo proti režimu aj napriek tomu, že mali možnosť presvedčiť sa o tvrdosti represívnych opatrení.

Snahy HSĽS zjednotiť celú slovenskú mládež pod svojím dohľadom tak, aby boli všetci mladí Slováci formovaní jednotným ideálom, sa nestretli počas celého trvania Slovenského štátu s úspechom. Myšlienky a ideály, vychovávajúce a formujúce mladých ľudí v predchádzajúcom období, nebolo možné usmerniť zákonmi, potlačiť vládnymi nariadeniami, ani spochybniť propagandou.

Recenzie/Anotácie

VOREL, Petr. Základy historické regionalistiky. Metodika výzkumu a interpretace pramenných zdrojů místních a regionálních dějin v českých zemích. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2005, 124 s.

Michal Kovačik (rec.)

Súčasná historiografia začína venovať zvýšenú pozornosť regionálnym dejinám, ktoré je možné nazvať aj akýmisi dejinami obyčajných ľudí. Regionálna historiografia má v dnešnom svete obrovský význam. Súčasná spoločnosť a jej hodnotové, kultúrne a filozofické „nadstavenie“ smerujú k multikulturalizmu a celkovej globalizácii. V trende vnímania celku však nesmieme zabúdať na jeho jednotlivé časti, ktoré sa mohli vyvíjať (a často aj vyvíjali) odlišne so zreteľom na svoje špecifiká. V istom smere reflektovali celospoločenskú situáciu, ale rebríček dôležitosti problémov regiónu nemusel presne korešpondovať s celoštátnymi ťažkosťami. Po uvedomení si tejto skutočnosti sa rysuje ďalšia, nie menej významná rovina – každodennosť. Jej výskum sa orientuje na „obyčajného človeka a jeho svet“.

V podstate je to opačný pól pre historiografický trend opisovania a určovania jasných a všeobecne uznaných udalostí ako predelov istých etáp historického vývoja spoločnosti. Najsvetlejšími reprezentantmi „boja“ proti pozitivistickej faktografii sú predstavitelia francúzskej Školy Annales, ktorí v podstate zaviedli do historiografie trend skúmania každodennosti človeka. Ich úspechy, diela, či predstaviťov hádam netreba viac zdôrazňovať. Výskum histórie regiónu (mikrohistórie) ide ruka v ruku s výskumom každodennosti, preto tieto dve roviny od seba možno len ťažko oddeliť.

Problematikou výskumu dejín regiónov sa v teoretickej rovine zaoberá aj recenzovaná práca z pera Petra Vorela. Práca sa v piatich základných kapitolách snaží podať metodologický manuál pre bádateľa, ktorý sa rozhodne skúmať v oblasti regionálnych dejín. Sám autor pritom priznáva, že predkladaná práca je koncipovaná ako učebný text, skriptá, pre študentov odboru „Kultúrne dejiny“, v rámci ktorého sa

u našich západných susedov vyučuje aj predmet „Historická regionalistika“ (s. 5 – 6). Práve pre poslucháčov tohto predmetu bol text spracovaný primárne, no je možné ho využiť aj v širokej laickej, či odbornej historickej verejnosti. Text je písaný s ľahkosťou a zrozumiteľne, bez zbytočných komplikovaných konštrukcií a s dostatočným vysvetlením každej podstatnej myšlienky. Na druhej strane sa niektorým témam autor nevenuje natoľko „do hĺbky“, ako by si to vyžadovala ich závažnosť, no kvalitu práce to neznižuje a ani neohrozuje štandard vysokoškolskej učebnice.

Autor práce používa na označenie skúmaného oboru termín „historická regionalistika“, ktorý je na Slovensku nepoužívaným pojmom. V našich končinách sa skôr objavuje termín „regionálna história“, ktorý v podstate vyjadruje ten istý význam. Pri výskume regionálnej histórie sa aj v strednej Európe postupne presadzuje americký model bádania a nahliadania na výskum regiónov. Tento model sa nazýva environmentálna história.¹

V prvej kapitole sa autor pokúsil vymedziť problematiku historickej regionalistiky voči ostatným príbuzným vedným odborom. Najmä voči všeobecnej regionalistike, ktorá sa zameriava na výskum súčasných regiónov.² Odlišnosť stanovil úplne jasne, pretože všeobecná regionalistika sa na rozdiel od historickej regionalistiky nezaobrá historickým vývojom regiónov. Autor vymedzuje historickú regionalistiku aj voči ostatným vedným disciplinám, s ktorými buď spolupracuje,

- 1 Na Slovensku sa envirohistóriou zaoberá Peter Chrastina, pozri napr. CHRASTINA, Peter. *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*. Nitra : FF UKF, 2009, 285 s. alebo CHRASTINA, Peter – BOLTÍŽIAR, Martin. Butín : Krajina – človek – kultúra v Rumunskom Banáte. In *Studia Historica Nitriensia*, 2008, 14, s. 165-193. V českých kruhoch je envirohistória už pomerne známejšia. Pozri napríklad JELEČEK, Leoš. Nová historiografie? Environmentální dějiny v USA : vývoj, metodologie, výsledky. In *Český časopis historický*, 1994, roč. 2, č. 3, s. 510-540. K českým autorom vyjadrujúcim sa k environmentálnej histórii pozri tiež zoznam použitej literatúry recenzovanej práce P. Vorela (s. 116-124).
- 2 Na Slovensku je regionalistika súčasťou mnohých iných odborov v našom vysokoškolskom systéme, ako napr. verejná správa, politológia, environmentalistika, manažment, ekonomika, cestovný ruch, etnológia a pod. Rovnako sa na viacerých slovenských vysokých školách vyučuje odbor Verejná správa a regionálny rozvoj v rôznych mutáciách názvu odboru.

alebo z nich vychádza, či v nemalej miere sa s nimi v určitom smere aj prekrýva. Napríklad históriu, s ktorou má historická regionalistika veľmi veľa spoločného, autor práce rozlišuje v jednotlivých oblastiach, najmä podľa priestorového vymedzenia témy štúdia. Podľa toho sa história zaoberá témami všeobecných a národných dejín a historickej regionalistike skôr pripadajú otázky dejín jednotlivých oblastí v rámci menších geopolitických a sociálnych miest (napr. dejiny miest, obcí, okresov, krajov atď.).

Autor recenzovanej práce ďalej v druhej kapitole vyznačuje základné problémy, s ktorými sa bádateľ pri výskume regionálnych dejín stretne. Už podľa vyjadrenia autora nejde pritom o vymenovanie všetkých problémov, na ktoré bádateľ narazí, ale cieľom je poukázať na niektoré problémy, ktoré sú základné a smerodajné (s. 21). K tomu, samozrejme, bádateľ potrebuje vopred získané znalosti, ktoré nadobudne buď akademickým štúdiom historických vied, alebo v obmedzenej miere samoštúdiom.³

3 Aj v súčasnosti sa objavujú v historiografii diela, ktoré pochádzajú z pera „neštudovaných“ historikov a zasluhujú si uznanie ako v rámci historickej (odbornej) obce, tak aj mimo nej. Preto nie je cieľom, ani náznakom, zatracovať historikov, ktorí svoju prácu odvádzajú naozaj precízne a odborne napriek tomu, že nikdy neštudovali odbor história na akademickú úroveň. No tiež treba podotknúť, že „nevyštudovaným“ historikom často chýbajú napr. metodologické postupy, ktoré nie všetci dokážu nahradiť samoštúdiom bez odborného usmernenia a rady pedagógov. Hlavne v prvých fázach, keď sa mladí historici učia pracovať s prameňom, jeho interpretáciou a pod. Tieto neovládnuté metodologické a teoretické postupy sa potom prejavujú aj na samotnej práci tzv. „historikov – laikov“ a popri kvalitných, odborne a metodologicky zvládnutých prácach sa objavujú aj menej kvalitné práce alebo práce, ktoré sú poznačené základnými chybami v metodologických postupoch. Preto patrí uznanie takým autorom a historikom, ktorí zdolajú aj teoretické úskalia historických vied bez priameho, dlhodobého a cieleného usmerňovania historikmi – pedagógmi. Ako jednoduchý príklad môžu slúžiť práce autorov k dejinám malokarpatských obcí. Na jednej strane sa medzi nimi nachádzajú práce z pera Jána Tibenského o dejinách obce Budmerice, ktoré môžu aj dnešným bádateľom slúžiť ako príklad, o aký cieľ by sa mali snažiť. Pozri TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec budmerická I*. Budmerice : Rak, 1996, 477 s. a tiež TIBENSKÝ, Ján. *Poctivá obec budmerická : Starodávna história*. Budmerice : Rak, 1998, 557 s. Na druhej strane brožovaná a zatiaľ jediná práca o dejinách obce Častá z pera lokálnych nadšencov a patriotov, ktorá nespĺňa ani základné odborné kritéria, a preto je pre ďalších autorov takmer nepoužiteľná. Pozri KUNETKA, Štefan - MINÁRIK, Marián et al. *Častá*. Častá : OÚ Častá, 1993, nepaginovaná. Nie je cieľom v tejto recenzii hodnotiť jednotlivých historikov, a preto sa na tomto mieste nebude objavovať žiaden

Okrem znalostí, ktorými musí byť každý historik a bádateľ vyzbrojený, sú dôležité aj motívy, ktoré ho vedú k štúdiu regionálnych dejín. Dôvody a motivanty sú pre bádateľa veľmi dôležité, najmä ak sa púšťa do výskumu ešte stále často „neprebádaných vôd“ regionálnych dejín. Vtedy je zvolený motív opodstatnený, pretože na bádateľa čakajú v prvom rade hodiny strávené zbieraním informácií. Takéto nie príliš lákavé pozitivistické metodologické postupy vyžadujú dostatočné odhodlanie, aby sa potenciálny bádateľ nevzdal skôr, než vôbec začne s analýzou zozbieraných prameňov, alebo aby sa nesnažil nejakým spôsobom svoj výskum „urýchliť“, čo by sa mu v konečnom dôsledku vrátilo ako bumerang.

Petr Vorel vymedzuje tri základné zložky motívov, ktoré bádateľa privádzajú k štúdiu regionálnych dejín (s. 24). Prvým je tzv. vedecko-výskumná zložka, ktorá často určuje smerovanie odborných a vedeckých pracovísk, ale tiež jednotlivcov pri výbere témy. Základným motívom v tejto zložke je dostupnosť prameňov, ale tiež akési „vyššie“ poslanie, ktoré má každá kultúrna, odborná a vedecká inštitúcia vo svojom regióne. Napríklad výskum múzeí, galérií, univerzít, archívov, a pod. je motivovaný aj skutočnosťou, v ktorej oblasti inštitúcia sídli. Okrem toho, že pracovníci inštitúcie majú väčšinu archívnych materiálov v bezprostrednej blízkosti (vďaka jednotlivým pobočkám archívnych pracovísk), ide aj o akési poslanie, ktoré tieto inštitúcie zastávajú v spoločnosti.

„zoznam“. V tejto poznámke ide skutočne len o upozornenie na výhody, ktoré ponúka akademické štúdium histórie, a uznanie tých, ktorí odvádzajú dobrú historickú prácu aj bez toho, aby takéto štúdium absolvovali. Napokon treba konštatovať, že štúdium histórie na univerzitnej pôde ešte nezaručuje, že sa zo študenta stane dobrý historik a môže byť veľmi ľahko predstihnutý „nevystudovaným“ historikom. V spisbe o regionálnych dejinách sa táto (ne)pripravenosť objavuje asi najčastejšie. K podobným záverom prišiel aj Martin Pekár, ktorý za najväčšie nedostatky niektorých regionálnych prác považuje prílišnú opisnosť, parafrázovanie alebo dokonca vyslovené plagizovanie, či vyhybanie sa niektorým sporným témam. Niektoré takéto práce sú len súhrnom informácií známych zo všeobecných alebo národných dejín, ktoré sú potom zapracovávané do regionálnych prác. Alebo, naopak, ide len o súhrn regionálnych zaujímavostí (ako v prípade spomínanej brožúry o obci Častá), ktoré sú povytŕhované zo všeobecného kontextu. PEKÁR, Martin. Niekoľko poznámok k stavu a aktuálnym problémom výskumu regionálnych dejín. In *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 1, s. 101.

V prípade jednotlivcov realizujúcich sa v oblasti historickej regionalistiky dominujú hlavne absolventské práce študentov histórie a príbuzných vied. Samozrejme, že sa medzi dielami regionálnej tematiky objavujú aj práce, ktoré nepatria do tejto kategórie, no ani zďaleka nedosahujú také počty ako kvalifikačné práce. Navyše môže byť výhodou i to, že absolventi svoje práce spracovávajú svedomito a pod dohľadom odborníkov. Práca musí spĺňať určité kritériá a študent tomu musí podriaadiť všetky etapy historického výskumu, pretože práca musí byť schopná obstáť na záver pod náporom oponentských posudkov. Nevýhodou absolventských prác je fakt, že väčšinou zostávajú uložené len v rukopisnej podobe v univerzitnej knižnici a k zverejneniu výskumov, ku ktorým sa bádateľ dopracoval, často ani nepríde. Preto sa univerzity snažia zakomponovať výsledky kvalitných absolventských prác do svojich univerzitných zborníkov, či inými publikovanými podobami zverejniť výsledky výskumu svojich absolventov (s. 26 – 27).⁴

Ďalšou zložkou motívov výskumu v oblasti historickej regionalistiky býva podľa Vorela citová súvislosť s predmetom mikrohistorického bádania. Bádateľ si vyberá tému spracovania aj podľa citovej väzby k regiónu. Takýto motív je úplne pochopiteľný, keďže historik po osvojení si základných metodologických postupov a získaní určitej kvantity a kvality informácií smeruje k prebádaniu histórie miesta, ktorého je aj on sám súčasťou. K rodisku a bydlisku má človek zvyčajne najcitovejšiu väzbu a poznanie jeho historického vývoja považuje historik nielen za svoje poslanie, ale v istom smere aj za svoju povinnosť. Je to dlh, ktorý historik („vlastník pamäti“) má voči sebe a aj voči svojmu najbližšiemu okoliu. Navyše slovami P. Vorela: „*Spojením profesijnej prípravy so základným výskumom regiónu, či miesta, ku ktorému má bádateľ osobný alebo citový vzťah, má veľkú výhodu ako v osobnej*

4 Napríklad vydávaním dizertačných prác absolventov formou monografií. Pozri napríklad TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava : Filozofická fakulta TU, 2011, 216 s. Alebo sa zaujímavé pasáže kvalifikačných prác objavujú v katedrových zborníkoch, akým je aj *Studia Historica Tyrnaviensia*.

motivácii študenta, tak aj v jeho dôvernej znalosti terénnej situácie, prírodno-geografických súvislostí a hmotných reálií regiónu, ktorého výskumom sa zaoberá. Takáto súhra okolností sa obvykle už v praxi nikdy nezopakuje, pretože dôkladné osobné poznanie určitého regiónu je časovo veľmi náročné“ (s. 27).

Poslednou zložkou motívov vedúcich bádateľa k výskumu regiónov býva tzv. prezentácia výsledkov výskumu. Pritom platí, a to ako pre české, tak aj pre slovenské historiografické pole, že možnosti sú mierne obmedzené. Autor môže svoje výskumy prezentovať formou samostatnej monografie len v obmedzenej miere, pretože často dochádza k tomu, že nenájde dostatočný obnos peňazí na jej vytlačenie a distribúciu. Následne musí výsledky svojho výskumu smerovať do rôznych regionálnych (kolektívnych) publikácií alebo zborníkov, ktoré však nevychádzajú vo väčšom náklade a nedostanú sa často (alebo len v obmedzenej miere) za hranice konkrétneho regiónu. No okrem toho môže regionálny historik svoje výskumy prezentovať v rámci rôznych výstav, dokumentov, nahrávok pre školy a pod.

V nasledujúcej kapitole autor recenzovanej práce rozčleňuje jednotlivé historické pramene, ktoré môže bádateľ využiť pri svojom výskume. Vorel používa klasické členenie na pramene hmotné, textové, obrazové a priradzuje k nim spomienky pamätníkov. Pristupuje pritom k ďalšiemu členeniu historických prameňov v jednotlivých kategóriách. Napríklad hmotné pramene rozdeľuje autor práce na hnutelné a nehnuteľné alebo tiež ponúka rozsiahle členenie jednotlivých písomných prameňov. Tieto kategórie sú však všeobecne známe, preto im viac pozornosti netreba venovať.⁵

Pristaviť sa je nutné snáď len pri poslednej zložke, ktorú Vorel zaradil medzi pramene historického bádania v oblasti mikrohistórie. Touto zložkou je metóda oral history, ktorá je svojím charakterom využiteľná len pri výskume najnovších dejín.

5 odrobnejšie sú rozobrané aj v slovenskej metodologickej príručke pre historikov z pera Júliusa Bartla. Pozri BARTL, Július. *Úvod do štúdia dejepisu*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK, 1997, s. 57-87.

Táto metóda skrýva v sebe viaceré úskalia, no zároveň môže často „vniest svetlo“ do pomerne „sterilných“ úradných záznamov. Objasňuje vzťahy a väzby medzi jednotlivými aktérmi historických udalostí, vnáša pohľad „zvnútra“ a bádateľ pomocou nej získava informácie o tom, ako bola niektorá udalosť, osobnosť atď. vnímaná aktérmi alebo súčasníkmi. Metóda oral history často pomáha bádateľovi a aj čitateľovi lepšie pochopiť vnútorné súvislosti. Zároveň však so sebou nesie aj mnohé riziká, ktoré sú ukryté napríklad v prílišnej dôvere bádateľa k výpovediam pamätníkov. Preto je nutné, čo zdôrazňuje aj P. Vorel (s. 43), aby historik postupoval pri spracovaní výpovedí svedkov analyticky a k samotnej výpovedi kriticky. Inými slovami, nesmie svoje závery oprieť len o výpovede svedkov, ale podložiť ich aj dostatočnou pramennou (písomnou) základňou.⁶

V slovenskej historiografickej spisbe sa zberom výpovedí pamätníkov zaoberajú hlavne pracovníci Ústavu pamäti národa. Historici tohto ústavu preferujú získavanie svedectiev pamätníkov a ich práce sú ukážkou, ako by mala byť metóda oral history využívaná v praxi. Svedčia o tom nielen viaceré historiografické práce pracovníkov ústavu, ale tiež množstvá editovaných prameňov, či nahrávok a dokumentárnych filmov, ktoré ústav stabilne produkuje.⁷

Predposledná kapitola recenzovanej práce by sa dala označiť ako najdôležitejšia. Zahrňuje v sebe tematické okruhy, ktoré sú pri výskume regionálnych dejín prvoradé. Za prvý okruh možno považovať vymedzenie regionálneho priestoru. Keďže historik pracuje s dvoma základnými zložkami – priestor a čas, je pri každom výskume dôležité stanoviť vymedzenie predmetu štúdia v týchto dvoch elementoch.⁸

6 Bližšie k problematike metódy oral history pozri napríklad VESELSKÁ, Natália. Využitie ústnych prameňov v historickom výskume. In *Forum historiae*, 2008, roč. 2, č. 1. dostupné na internete: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2008/texty_1_2008/Veselska.pdf; webová adresa platná ku dňu 13. 1. 2013.

7 Za všetky možno spomenúť najnovšiu edíciu svedectiev, ktorá vyšla tlačou v minulom kalendárnom roku. FIAMOVÁ, Martina - SPEVÁKOVÁ, Jana (eds.). *Sila svedectva*. Bratislava : ÚPN, 2012, 307 s.

8 Pritom platí základná premisa, ktorá vylučuje priestor a čas v ich absolútnej rovine

Autor recenzovanej práce na viacerých miestach prihliada a preferuje geografické členenie regiónu a aj keď pripúšťa iné delenia, tak sa k ich detailnejšej charakteristike dostáva až v predposlednej kapitole svojej práce. V prípade vymedzovania priestoru autor zohľadňuje niekoľko kritérií. Sú to hlavne prírodné podmienky a spoločenské vzťahy, ktoré ďalej rozlišuje podľa ich charakteru – kultúrno-etnický, správno-politický a ekonomicko-dopravný (s. 45 – 64).⁹ Autor sa zamerail na niektoré princípy, ktoré vymedzujú hranice regiónu voči ostatným oblastiam, pričom platí, že iné hľadisko prináša aj iné hranice. Ak bádateľ nahliada na región prevažne cez (napríklad) kultúrno-etnický charakter, tak hranice ním vytýčeného teritória nemusia byť a pravdepodobne ani nebudú rovnaké, ako v prípade preferovania správno-politického alebo ekonomicko-dopravného spôsobu riešenia problému. Existuje mnoho dôvodov, ktoré robia tieto skutočné alebo pomyselné hranice flexibilnými. Napríklad jazyková príbuznosť (teda kultúrno-etnický princíp) na zmiešanom slovensko-maďarskom území južného Slovenska môže stanoviť iné vymedzenie skúmaného priestoru a to aj napriek tomu, že niektoré oblasti sa správno-politicky nachádzali v inom okrese, kraji, stolici, župe atď. Takto sa bádateľ musí vyrovnáť s vymedzením skúmaného priestoru nielen v rámci regionálnych dejín mikroregiónov,

z historikovej pozornosti. Nie je možné dôkladne spracovať dejiny ľudstva (prípadne dejiny Zeme) vo všetkých časových obdobiach. Historik vždy vymedzí určitý región, nech je akokoľvek široký (pokojne to môže byť aj kontinent) a časový úsek, v ktorom bude priestor sledovať. V historiografii sa tak objavuje široká paleta prác, ktorá je buď detailnou sondou do presne vymedzeného času a priestoru – napr. VRABLEC, Pavol. Záhorie v 13. storočí (Príspevok k dejinám osídlenia). In *Studia Historica Tyrnaviensia*, 2011, roč. XI – XII, s. 232-239. Alebo je to práca, ktorá sa snaží o čo najširší záber vymedzenia svojho predmetu – napr. COLLINS, Roger. *Evropa raného stredoveku 300 – 1000*. Praha : Vyšehrad, 2005, 479 s. alebo z novších dejín NÁLEVKA, Vladimír. *Světová politika ve 20. století I. a II*. Praha : Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2000, 272 a 288 s. Vzťah všeobecných a regionálnych dejín posudzuje vo svojom príspevku aj M. Bodnárová – BODNÁROVÁ, Miloslava. Vzťah regionálnych a všeobecných dejín. In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*. Prešov: Universum, 2004, s. 9-12.

- 9 Nahliadanie na regionalitu a vidiek cez ekonomicko-hospodársku rovinu problematiky ponúka aj Juraj Tej vo svojom príspevku z konferencie o regionálnych dejinách. TEJ, Juraj. Periodizácia vývoja vidieckeho priestoru na Slovensku. In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*. Prešov : Universum, 2004, s. 48-58.

ale aj v prípade priestorového vymedzovania skúmaných štátov alebo národov.¹⁰ Bádateľ preto musí pristúpiť k akémusi kompromisu medzi jednotlivými rovinami a predmet svojho záujmu vymedziť, čo možno najviac vyrovnané bez preferovania niektorého spôsobu nad ostatné.

V ďalšej časti štvrtej kapitoly sa autor zameriava na analýzu vývoja pôdy. Autor používa český termín „plužina“, ktorý v sebe zahŕňa všetku pôdu katastra sídla. *„Plužinou obecné rozumieme určitým spôsobom členený a uzavretý súbor pozemkov, ktoré sú alebo v minulosti boli využívané s cieľom poľnohospodárskej výroby. Nie sú to teda len orné polia, ale tiež lúky a pastviny. Patrí sem tiež druhorodo zalesnená poľnohospodárska pôda, nech už išlo o súčasť pôvodnej „plužiny“ (ornej pôdy – M. K.) existujúcej lokality, ktorej vývoj skúmame alebo ide o relikt starej „plužiny“ (ornej pôdy – M. K.) zaniknutej obce“* (s. 66). Zameriava sa pritom prevažne na vidiecke sídla, pričom metodicky a metodologicky vymedzuje jednotlivé prístupy, ktorými treba na túto problematiku nahliadať.

Petr Vorel sa snaží progresívnou metódou naznačiť základné príčiny, ktoré ovplyvňovali vývoj ornej pôdy, a teda pochopiteľne aj vývoj sídiel. Zvýšenú pozornosť venuje hlavne vývoju vidieckych sídiel, pričom sa snaží vymedziť aj základné determinanty vývoja mestských sídiel. Cieľom je poukázať na spôsoby, príčiny, motívanty, ktorými sa človek v priebehu dejín snažil pretvárať kultúrnu krajinu. Pre problematiku, ktorú sa v tejto časti práce P. Vorel snaží načrtnúť, sa v slovenskej odbornej obci používa aj termín využitie zeme (z anglického land use).¹¹ Termíny „využitie zeme“, „vývoj plužiny“ alebo „land use“ pritom sledujú rovnaký cieľ, pretože predmetom ich záujmu je človek v medziach a možnostiach

10 Stačí len poznamenať, aké zložité bolo vymedzenie štátnej hranice medzi Československom a Maďarskom po rozpade Rakúsko-Uhorska. HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998 (najmä s. 276 – 277).

11 CHRASTINA, Peter. *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*. Nitra : FF UKF, 2009, s. 15-20.

ovplyvňovania krajiny a svojho životného prostredia/priestoru. Všetky tri termíny sa snažia v sebe zahrnúť vzájomný vzťah a pôsobenie, ktoré vznikalo a vzniká medzi človekom a krajinou.

V poslednej časti štvrtej kapitoly sa autor zameriava na jednu zo základných a často aj najzložitejších úloh, ktoré regionálneho historika v praxi čakajú. Autor sa snaží poukázať na všetky determinanty ovplyvňujúce identifikáciu historických objektov. Táto časť historikovej práce býva často kľúčová, pretože bez dôkladného zorientovania sa v skúmanom priestore a identifikácie dôležitých objektov sa často stávajú závery a hypotézy jeho práce torzovité a nedokončené. Bádateľ totiž musí poznať strategické objekty skúmaného regiónu. Musí byť oboznámený s tým, ktorý úrad mal na starosti správu oblasti a kde sa nachádzala jeho pobočka. Musí tiež poznať jednotlivé výrobné a hospodárske objekty (napríklad mlyn, píla atď.), ktoré boli z hľadiska vývoja teritória skutočne dôležité. Rovnako tak musí bádateľ pri výskume mestského osídlenia vedieť rozlišovať medzi hranicami starého mesta a jeho neskoršími prístavbami alebo rozlišovať v rámci starého mesta nielen starobylosť jednotlivých budov, ale tiež ich pôvodné využitie a funkciu. Až po identifikácii týchto objektov sa môže bádateľ v priestore zorientovať a chápať sociálne, ekonomické, kultúrne atď. väzby skúmanej oblasti a jeho obyvateľov. Až po tomto elementárnom zorientovaní sa v skúmanej lokalite môže výskumník prejsť k bádaniu dejín každodennosti, ktoré slovami Giovanniho Leviho „*neskúmajú dediny, ale v dedinách*“.¹²

Identifikácia objektov môže mať aj rozdielne stupne svojej náročnosti. Tie sú určené hlavne charakterom a existenciou objektu. Pod charakterom je chápaná povaha, využitie a postavenie objektu medzi ostatnými budovami vo svojom okolí. Iný prístup musí byť zvolený pri výskume hradu, zámku, kúrie, ktoré predstavovali

12 Citované podľa DUCHOŇ, Michal. Dejiny každodennosti, mikrohistória a ich miesto v slovenských dejinách. In *Historické rozhľady*, 2004, roč. 1, s. 245.

zväčša správne sídlo regiónu a priestor, ktorý obýval feudál ako vlastník väčšiny pôdneho majetku, a iný prístup bádateľ zaujme pri výskume sedliackej usadlosti v dedine pod hradom, kde je niekedy ťažké určiť už základný údaj – popisné číslo domu. Tiež je dôležité, či sa objekt zachoval aspoň v torzovitej podobe. Možnosti a limity identifikácie objektu sú rozdielne, ak má bádateľ k dispozícii len písomné, či iné pramene a ak môže pristúpiť aj k terénnemu výskumu objektu. Objekty sa tiež líšia svojou funkcionalitou. Záleží aj na tom, či bol skúmaný objekt len výrobným alebo pracovným priestorom, alebo bol obytným objektom, či aspoň jeho súčasťou. Napríklad počas výskumu premeny mestského sídla v 19. a 20. storočí musí bádateľ identifikovať výrobné objekty (fabriky, podniky atď.) a obytné štvrte, v ktorých robotníci žili. Následne bude môcť identifikovať celkovú infraštruktúru mesta a analyzovať vplyv týchto zmien na celkový charakter mesta.

Posledná kapitola práce je prehľadovou štúdiou historického vývoja spisby v oblasti regionálnych dejín českých zemí. Autor sa snaží prehľadne zmapovať vývoj českého regionálneho dejepisectva od dôb osvietenských autorov až po pád komunistického režimu v roku 1989. Čitateľovi a potenciálnemu regionálnemu historikovi českých regiónov ponúka táto kapitola základné informácie o možnostiach ďalšieho štúdia, ale tiež upriamuje jeho pozornosť na diela, ktoré by nemali uniknúť jeho pozornosti.¹³

Napriek tomu, že prácu P. Vorela možno zaradiť medzi skvelé a hlavne v slovenských pomeroch málo vídané diela, aj to obsahuje niektoré nedostatky. Vorelova práca je metodologickou príručkou a vynikajúcou učebnicou vysokoškolských študentov príbuzných odborov historickej regionalistiky, no v zvýšenej miere venuje pozornosť skôr starším dejinám. Túto skutočnosť netreba

13 Podobne sa snažil podať prehľad historickej spisby o regionálnej histórii v slovenských pomeroch napr. Peter Švorc. ŠVORC, Peter. Regionálne dejiny 19. a 20. storočia na Slovensku a slovenská historická spisba. In *Regionálne dejiny a dejiny regiónov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2004*. Prešov : Universum, 2004, s. 18-26.

automaticky vnímať ako chybu, pretože autor vychádzal zo svojej vlastnej metodologickej základne, oblasti, ktorej venoval značnú časť svojej profesionálnej vedeckej kariéry a pod. Avšak pre historika zaoberajúceho sa najnovšími dejinami práca ponúka oveľa menej inšpirácií, metodických usmernení a možností metodologického postupu.

Podobne by sa v istom smere mohlo vnímať prílišné nazeranie na región cez geografické hľadisko. Autor zväčša vymedzuje regionalitu cez geografickú rovinu. Samozrejme, že nemožno tento prístup odsúdiť úplne, to nie je ani cieľom týchto riadkov, no treba poukázať na skutočnosť, že autor práce v niektorých momentoch chápe regionálnu históriu vyslovene cez teritoriálne nahliadanie. Keďže dejiny sa dejú v čase a priestore, je tento prístup úplne pochopiteľný. Na druhej strane však prílišné lipnutie bádateľa len na jednom metodologickom základe nesie so sebou viaceré nástrahy. Bádateľ môže ľahko stratiť zo zorného uhla mnohé sociálne, ekonomicko-hospodárske alebo správno-politické aspekty, ktoré boli pre vytváranie regiónov často dôležitejšie než teritoriálne vymedzenie. Autor sa s týmito hľadiskami vyrovnáva v predposlednej kapitole, no na ostatných miestach práce používa výhradne geografické hľadisko. Tieto riadky však nemožno vnímať ako výčitku pre autora, ale len ako upozornenie na spomínanú skutočnosť, ktorá môže v istom smere zmiatť čitateľa jeho práce.

V istom smere je nedostatkom (nie chybou) pre slovenského čitateľa, študenta, bádateľa, regionálneho historika česká orientácia práce. Autor pochopiteľne pripravil recenzovanú prácu pre české publikum, a preto sa v diele venuje vývoju českých a moravských regiónov. Príklady, ktoré používa, pochádzajú z českého historického prostredia. Metodické usmernenia prínosné pri vyhľadávaní a spracovávaní prameňov v štátnom archívnom systéme sú pre slovenského historika alebo študenta len okrajové. Nemožno ich v plnej miere pochopiteľne aplikovať na problémy, ktoré čakajú bádateľa v slovenskom historickom prostredí. Napriek tomu

sú mnohé príklady poučné nielen z metodického a metodologického hľadiska, ale v mnohých prípadoch autor upozorňuje na rozdiely a aj „jemné nuansy“, ktoré odlišujú českého historika a slovenské historické prostredie.

Autor správne upozorňuje, že je nutné poznať najmä pramene, ktoré sa dotýkali priamo skúmaného regiónu. V tomto smere postupuje regionálny historik v istom smere opačným spôsobom, pretože svoju pozornosť zameriava hlavne na regionálne pramene. Až v druhom rade sleduje aj pramene k širším územným celkom, či celoštátneho charakteru. Zväčša ide pri zbere a analýze prameňov na regionálnej úrovni o nie príliš zaujímavú činnosť. Pracné, pozitivistické spracovávanie archiválií nie je totiž obľúbené asi u žiadneho historika. Avšak bádateľ v problematike regionálnych dejín často smeruje „do neprebádaných vôd“, kde musí pramene spracovať najprv týmto postupom. Až potom sa jeho pozornosť zameriava na ostatné archiválie a vzostupne smeruje až k prameňom nadregionálnej alebo celospoločenskej povahy.

Vorel však vyjadruje presvedčenie, že „*pre nás nie sú podstatné informácie o súdobých udalostiach krajského alebo celospoločenského dosahu, pokiaľ sa danej obce nejako bezprostredne netýkali*“ (s. 14). Síce je aj na základe predchádzajúceho odseku zrejmé, akou logikou postupoval autor pri tejto hypotéze a z akej základne k nej dospel, pričom ona základňa a ani logika nie sú vonkoncom chybné, nemožno s jeho tvrdením úplne súhlasiť. Tento záver je totiž, v istom smere, prinajmenšom absolútny. Samozrejme, že pri výskume napríklad malokarpatského regiónu bádateľ nemusí poznať príčiny, priebeh a dôsledky černovskej tragédie, hoci sa táto udalosť stala celospoločenskou tragédiou, pripomínanou v celom slovenskom národe.

No sú aj také udalosti, nariadenia alebo osobnosti, ktoré nesmú uniknúť pozornosti regionálneho historika a to aj napriek tomu, že sa bezprostredne netýkali dotknutej obce, či regiónu. Napríklad bádateľ, ktorý sa zameria na skúmanie pozemkovej reformy v medzivojnovom období, musí preštudovať aj vládne

nariadenia, zákony, ktoré sa nevyjadrujú priamo k jeho skúmanej oblasti, ale k pozemkovej reforme vo všeobecnosti. Podobne napríklad bádateľ, ktorý skúma konkrétnu židovskú komunitu a jej likvidáciu počas druhej svetovej vojny, musí preštudovať nielen dokumenty miestnych archívov, ale tiež sa musí zamerať napríklad na jednotlivé zákony (nariadenia). Okrem toho by mal pozornosť venovať, dajme tomu, aj dobovej tlači, a to nielen regionálnej, ale tiež celoštátnej. Mnoho zaujímavých informácií bádateľ nájde v Úradných novinách, ktoré vychádzali na celom území Slovenskej republiky, alebo v klasických a vlajkových periodikách ľudáckeho režimu, ako Slovák, či Gardista.

Už z týchto niekoľkých príkladov je evidentné, že aj informácie nadregionálneho alebo celospoločenského dosahu sú pre regionálneho historika podstatné. Záber jeho pozornosti musí byť širší, než je ním vymedzený skúmaný priestor. Dôležité je preto naučiť sa rozoznávať, ktoré pramene a odborná literatúra sú pre tému zvolenú bádateľom dôležité a ktoré zasa nie. Regionálna história sa svojím rozsahom a aj metodologickým postupom vyrovnáva s nadregionálnou históriou. Navyše je veľmi dôležitou zložkou výskumnej činnosti jednotlivcov a aj inštitúcií.

Na záver možno znova konštatovať to, čo bolo povedané na začiatku tohto príspevku. Petr Vorel ponúka čitateľom prepracovanú a odborne zvládnutú publikáciu o regionálnej histórii a jej metodologických a metodických problémoch. Autor dokázal zhrnúť základné problémy, s ktorými sa bádateľ regionálnych dejín stretne, a nasmerovať jeho prvé kroky tak, aby dosiahol želaný výsledok. Z tohto hľadiska Vorelova práca prekračuje rámec vysokoškolskej učebnice a stáva sa podstatnou príručkou každého záujemcu o regionálne dejiny. Napokon sa stáva aj predlohou pre slovenských historikov, ktorý by sa mali pokúsiť o spracovanie jej alternatívy vhodnej pre slovenské odborné kruhy a študentstvo.

DORULA, Ján. O krajine a vlasti starých Slovákov. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV; Goralinga, 2011, 92 s., ISBN 978-80-970042-8-6

Pavol Matula (rec.)

Problematika slovensko-maďarských vzťahov do roku 1918 by mala byť predmetom záujmu predovšetkým historikov, avšak vzhľadom na to, že pokrivené idey spojené s maďarizáciou, ktoré ich v 19. storočí značne naštrbili, nikdy neprestali byť výraznou súčasťou maďarského spoločensko-politického myslenia a interpretácie dejín, zostáva naďalej témou aktuálnou nielen pre ostatné humanitné odbory, ale aj pre širšiu intelektuálnu verejnosť. Otázky staré viac ako 150 rokov dotýkajúce sa našej spoločnej histórie sú stále predmetom diskusií, polemík i sporov. Často však aj prekrúcania faktov, zahmlievania a zneužívania neznalosti či ústretovosti druhej strany.

Publikácia profesora Jána Doruľu *O krajine a vlasti starých Slovákov* je fundovanou reakciou na aktivity, ktoré „*cieľavedomo vnášajú do výkladu našich starších i novších dejín a kultúry falošné, vedecky nezdôvodnené interpretácie s úmyslom zásadne zmeniť objektívny obraz o slovenskom historickom a kultúrnom vývine*“. Autor sa zameria na, z jeho pohľadu, najpálčivejšie témy zmienenej problematiky, často slovenskou stranou obchádzané či nedostatočne akcentované a každej venoval osobitnú kapitolu.

Prvá kapitola je venovaná osobnosti a dielu maďarského spisovateľa a novinára Sándora Máraia, ktorý je širšej verejnosti známy ako humanista a „*velikán svetového mena*“. Autor postupne systematicky odhaľuje čitateľovi úplne inú spisovateľovu tvár. Máraia netolerantného k iným národom, Máraia šovinistu, Máraia xenofóba. Na jednej strane rozhladeného intelektuála a talentovaného spisovateľa, na druhej strane človeka, ktorý sa názorovo nedokázal vymaniť z primitívnej veľkomadžarskej ideológie. Podľa nej si vykladal i dejiny Uhorska,

ktorého nedeliteľnou súčasťou mal byť aj milovaný „Felvidék“, teda Slovensko: „*Bola raz jedna krajina, ktorú pred tisíc rokmi... kočovníci jedného orientálneho kmeňa... osídlili cestou z uralských svahov... Túto krajinu potom pokrstili, zariadili, urobili z nej štát a počas storočí spoločnosť Maďarov doplnili Nemcami, Slovanmi, Židmi... Bola to krásna krajina a zostala taká aj po novodobom zmrzačení, bez Karpát, Sedmohradska, Hornej zeme, Dolnej zeme...*“. Novú tragédiu Márai zažil po druhej svetovej vojne, keď prišiel znovu o svoje rodné Košice: „*Opäť triumfovala malomeštiacka, nacionalistická, šovinistická propaganda benešovcov, vydávaná za demokraciu... krásne a vznešené Košice opäť padli do rúk Čechom.*“ Doruľa vyvracia Máraiovo presvedčenie, že Košice nikdy neboli slovenským mestom. Dokladá to svedectvom maďarského básnika Sándora Petőfiho prechádzajúceho mestom v 40. rokoch 19. storočia, ktorý sa vo svojej knižke *Cestopisy* (Úti rajzok) sťažoval, že v „*Košiciach takmer nepočuť maďarského slova*“. Rovnako o Košiciach písala maďarská herečka Róza Széppataki: „*Pozvali ma do niekoľkých panských domov, ale bola som veľmi prekvapená... panské dámy medzi sebou sa rozprávali po slovensky... Na ulici nebolo počuť ani jediného maďarského slova*“. O slovenskosti Košíc pripája Doruľa i ďalšie dôkazy z údajov matriky košickej mestskej elementárnej školy v školskom roku 1877/78, ktorá dokazuje, že z celkového počtu detí v I. ročníku ich hovorilo materinskou slovenskou rečou 71 %, pričom pod tlakom maďarizácie sa vo IV. ročníku hlásilo za Slovákov už iba 28 % detí. Produktom maďarizácie bol aj samotný Márai, ktorý si zmenil pôvodné meno Grosschmidt (pochádzal z nemeckej rodiny). Tragickú nacionálnu obmedzenosť slávneho spisovateľa završuje Doruľa dokladom o priam nepochopiteľnej nenávisti voči Slovanom v súvislosti s príchodom Červenej armády do Maďarska v roku 1945: „*...teraz hrozilo nebezpečenstvo všetkým, čo sme sa narodili ako Maďari, pretože prišli Slovania... a v tom bolo čosi strašidelné – v inom zmysle..., než len v tom, že do... krajiny pritiahol víťazný nepriateľ, komunista. Strašidelné bolo to, že prišiel Slovan*“.

V nasledujúcej kapitole sa autor zaoberá otázkou, či je legitímne používať na označenie územia Slovenska pred rokom 1918 pomenovanie Felvidék. Niektorí historici to obhajujú tvrdením, že Slovensko predtým neexistovalo ako osobitná územná jednotka, zabúdajúc na to, že ani Felvidék neoznačovalo zvláštnu územnú jednotku a jeho oprašovanie je len politikum s iredentistickým pozadím.

V ďalšej časti textu autor polemizuje s historikmi, ktorí zľahčujú celý proces maďarizácie, poukazujúc na jej „*nenacionalistický*“ charakter a snažia sa vinu hodiť na slovenské národné hnutie, ktoré bolo slabé, a tak si maďarskí liberáli „*mohli takú neslýchanú tvrdosť ... dovoliť*“. Požiadavky slovenských predstaviteľov túto historici navyše považujú za značne nadnesené, hoci žiadali len minimum potrebné na prežitie vlastného národa. Doruľa vyvracia tvrdenia o absencii slovenskej ústretovosti v otázke slovensko-maďarského dorozumenia a dokazuje, že maďarská strana namiesto podanej ruky radšej systematicky Slovákov oberala o ich národné práva. V nasledujúcej kapitole sa autor pozastavuje nad tým, prečo v Bruseli reprezentuje dnešné Slovensko bratislavský Modrý kostolík, hoci jeho výzdoba bola, v čase, keď vznikala, koncipovaná ako triumf uhorsko-maďarského vlastenectva.

Jazykovedcovi Doruľovi sú pochopiteľne najbližšie témy lingvistického charakteru, ako otázka písania historických mien dotýkajúcich sa uhorského obdobia slovenských dejín, návrat k používaniu maďarských názvov slovenských miest či polemika okolo používania pojmu starí Slováci, čo dokazuje aj to, v akom rozsahu sa im venoval. Autor poukazuje na nezmyselnosť otvárania problému písania historických mien, keďže otázka bola vyriešená odborníkmi ešte v 70. rokoch 20. storočia zavedením slovenskej ortografie. Urobili tak pred nami všetky nástupnícke nemadžarské národy a urobili tak aj Česi vo vzťahu k nemeckému/rakúskemu obdobiu ich dejín, spochybňuje sa to však len u Slovákov. Doruľa navyše poukazuje na to, že maďarská podoba týchto mien vznikla v čase násilnej maďarizácie po roku 1867 a nejde teda o žiadnu tradíciu, ako argumentujú niektorí historici.

Publikácia profesora Doruľu je síce útlou knižkou, no informačne veľmi bohatou a inšpiratívnou. Preplnenosť faktmi, udalosťami a menami na niektorých miestach spôsobuje, že sa čitateľ môže ľahko stratiť v tom, čo je komentovaný text a čo už komentár samotného autora. Tento drobný nedostatok však plne zatieňuje jej argumentačná sila a zaujímavosť obsahu.

FRANK, Józef. Ze sovětského zajetí do polské armády. Vzpomínky Józefa Franka Úvod a preklad Jiří Friedl. Praha : Vyšehrad, 2010, 112 s., ISBN 978-80-7429-053-4

Pavol Matula (rec.)

Pamäti vojnových veteránov sú už niekoľko rokov neodmysliteľnou súčasťou knižnej produkcie vydavateľstiev zameriavajúcich sa na vojenskú históriu, ale nielen ich. Sú veľmi vítanou alternatívou či doplnkom odbornej i populárno-náučnej literatúry. Prinášajú autentické spomienky priamych účastníkov historických udalostí a dokresľujú tak celkový obraz o dobe a ľuďoch, ktorí v nej žili. Pamäti Józefa Franka *Ze sovětského zajetí do polské armády* sú špecifické tým, že ich pisateľ pochádza z územia vyvolávajúceho spory medzi Česko-Slovenskom a Poľskom (Rzeczpospolita) od ich konštituovania v roku 1918 a dodnes komplikujúceho česko-poľské vzťahy. Priemyselné a na uhlie bohaté sporné Tešínsko, kde sa autor spomienok narodil, bolo po prvej svetovej vojne veľmocami rozdelené medzi spomínané štáty.

Zatiaľ čo ČSR získala v podstate všetko, o čo jej išlo: uhoľné bane, ako aj košicko-bohumínsku železnicu, Poľsko s rozhodnutím nebolo spokojné a ako poznamenal vtedajší poľský premiér Ignacy Paderewski, arbitráž vykopalo hlbokú „*priepasť medzi dvoma národmi, ktorú nemôže nič zasypať*“. ČSR získala aj niečo, o čo nemala veľký záujem – početnú poľskú menšinu. Podľa česko-slovenskej strany (sčítanie 1930) malo ísť o 77 000 Poliakov, podľa poľskej dokonca o 140 000. Ako konštatuje autor úvodu Jiří Friedl, počas medzivojnového obdobia „*obe strany robili chyby a žiadna nebola bez viny*“. V roku 1938 po Mníchovskej dohode Varšava využila oslabenie ČSR a vynútila si odovzdanie českého Tešínska.

Niekoľko mesiacov po týchto udalostiach sa začínajú pamäti Józefa Franka, ktorý bol dovtedy príslušníkom poľskej menšiny, no uvedenou územno-politickou zmenou sa stal už aj poľským občanom. V polovici augusta 1939 dostal povolávací

rozkaz do junáckych pracovných oddielov, na základe čoho odcestoval do východných oblastí vtedajšej Rzeczpospolitej, Západnej Ukrajiny. Prepadnutie Poľska nacistickým Nemeckom 1. septembra 1939, ako aj Sovietskym zväzom 17. septembra 1939 zažil práve tam. Z nemocnice, kde skončil pre horúčky, sa dostal rovno do sovietskeho zajatia. Frank zaznamenáva postupnú zmenu v systéme ochrany spočiatku relatívne slabo strážených táborov napriek tomu, že útekov bolo málo.

Zutekať totiž bolo relatívne jednoduché, ťažšie bolo na slobode prežiť (hlad, zima, nepriateľskí Ukrajinci a pod.). Samotný Frank sa po úteku vrátil radšej do tábora. Po dvoch úmorných rokoch strávených v sovietskych lágroch nastala v živote Franka zmena. ZSSR bol totiž 22. júna 1941 napadnutý svojím dovtedajším spojencom hitlerovským Nemeckom. Vzťah sovietskej moci k Poliakom bol odrazu iný. Poľská exilová vláda pod vedením Władysława Sikorského podpísala so Stalinom zmluvu o spolupráci. Frank sa teda v septembri 1941 dostal na slobodu, resp. vstúpil do poľskej armády.

Odchod zo ZSSR sa však nekonečne preťahoval, a tak jeho územie opustil až takmer o rok neskôr. Ak si autor spomienok myslel, že sa jeho útrapy skončili, nakoniec bol veľmi ďaleko od pravdy. Postupne prešiel cez Irán, Irak, Palestínu, Egypt, aby zakotvil vo Veľkej Británii. Nebolo mu však súdené zapojiť sa aktívne do bojov druhej svetovej vojny. O to komplikovanejšie vyzeral jeho návrat domov po jej skončení. Nové Česko-Slovensko malo byť štátom Čechov a Slovákov, nie menšín, ktoré boli obviňované z jeho zániku. O navracajúcich sa Poliakov do opätovne rozdeleného Tešínska (Beneš presadil predmníchovské hranice) nebol záujem. Frankovi sa však nakoniec podarilo dostať domov, kde sa stal učiteľom na poľskej škole.

Pamäti sú písane pútavo, avšak na viacerých miestach až príliš skratkovite, preto čitateľ môže občas nadobudnúť pocit, že mu chýba celkový kontext. Našťastie je publikácia doplnená o rozsiahly úvod Jiřího Friedla, ktorý celému rozprávaniu

dodáva potrebný historický rámec. V rovnakom ohľade sú prínosné aj prekladateľove poznámky pod čiarou.

Spomienky Józefa Franka, ktorý aj keď sa nezúčastnil priamych bojov, sú hodnotným a zaujímavým zdrojom informácií o druhej svetovej vojne, československo- i sovietsko-poľských vzťahoch, o ľuďoch, ktorí dané obdobie prežili.

MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, Milica - MOLITORIS, Ľudomír - SMONDEK, Marián. Tajné dejiny hornej Oravy – Dzieje Górnej Orawy. Krakov/Kraków : Wydawateľstvo Spolku Slovákov v Poľsku/Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2012, 151 s., ISBN 978-83-7490-492-6

Pavol Matula (rec.)

Téma slovensko-poľských vzťahov v 20. storočí v kontexte hraničných sporov bola donedávna takmer bielym miestom v slovenskej historiografii. Do roku 1989 sa touto problematikou zaoberali predovšetkým poľskí historici. Situácia sa zmenila v 90. rokoch, keď sa téme začala venovať mladšia generácia slovenských historikov. V tom čase nastal „boom“ v danej oblasti aj u našich severných susedov, ktorí majú minimálne kvantitatívny náskok. Hoci uvedená problematika z hľadiska dopadu na spoločensko-politický vývoj Slovenska (a podobne aj Poľska) v jeho moderných dejinách nezohráva takú dôležitú úlohu ako napr. otázka slovensko-maďarskej hranice (podobne poľsko-ukrajinskej hranice), napriek tomu sa interpretácia poľských a slovenských historikov zmienených historických udalostí radikálne rozchádza.

Argumenty poľskej a slovenskej strany sa takmer ani po sto rokoch nezmenili. V roku 1918 vznieslo obnovujúce sa Poľsko voči práve sa tvoriacemu Česko-Slovensku nárok na regióny obývané slovenskými Goralmi, teda Spiš, Oravu a Kysuce, vychádzajúc pritom z predpokladu, že ide o etnicky poľské obyvateľstvo na základe podobnosti ich dialektu s poľštinou. Táto teória má medzi jazykovedcami, sociológmi, etnografmi aj historikmi dodnes veľa svojich zástancov (poľská strana) i odporcov (slovenská strana). Či už je pravda na jednej, alebo na druhej strane, faktom zostáva, že drvivá väčšina slovenských Goralov sa hlásila k Slovákom a pripojeniu k Poľsku (došlo k nemu na základe rozhodnutia veľmocí v roku 1920) sa bránila. Napriek tomu poľská strana dodnes túto skutočnosť obchádza a snaží sa

dokazovať poľskosť daných regiónov.

Ako uvádzajú autori publikácie *Tajné dejiny hornej Oravy*, v poľskej literatúre o hornej Orave (a nielen jej) je „*všetko slovenské... prehliadané, utajované a nie je ani len náznak akejsi serióznej vedeckej diskusie a pripustenie, že existujú aj iné pohľady na problematiku*“. Hlavným motívom vydania knihy bolo teda „*odhaľovanie týchto ‚tajných‘ dejín*“.

Publikácia vyšla dvojazyčne v slovenčine a v poľštine, čo možno len privítať, pretože tak sa chýbajúce informácie dostanú k obidvom stranám. Kniha obsahuje okrem úvodu desať kapitol. Prvá a tretia sa venuje otázke štátnej príslušnosti a kolonizácii hornej Oravy. Autori v nich dokazujú, že sledovaný región bol osídľovaný až v druhej polovici 16. storočia a to výhradne zo slovenskej (uhorskej) strany slovenským a rusínskym obyvateľstvom. Dôkazom slovenskosti osídlenia je aj urbár Oravského panstva z roku 1625, ktorý je písaný po slovensky. Na základe jazykového rozboru zachovaných mien rodín tam usadených medzi 16. a 17. storočím dochádzajú autori k záveru, že 77 % ich bolo slovenského pôvodu (len 7,5 % poľského alebo sliezskeho). Tu by sa žiadalo doplniť kapitolu o rozbor pôvodu goralského dialektu a vysvetliť jeho podobnosť s poľštinou.

Druhá kapitola sa zaoberá otázkou založenia najväčšej obce regiónu – Jablonky, ktorá podľa W. Semkowicza¹ existovala už v druhej polovici 14. storočia. Jeho tvrdenia sa opierajú o značne nehodnoverný prameň. Chýba mu nielen dátum a miesto vydania, ale nie je možné určiť, ani kto listinu vydal. Autori sa zamerali na vyvracanie tvrdenia Semkowicza, že v uvedenom dokumente „*ide nepochybne o oravskú Jablonku, lebo žiadna iná Jablonka... na poľsko-uhorskom pohraničí nikdy nebola a ani nie je*“, čo sa im aj podarilo.

Štvrtá kapitola je venovaná slovenskému národnému hnutiu na hornej Orave

1 SEMKOWICZ, Władisław. *Materiały źródłowe do dziejów osadnictwa Górnej Orawy*. Część I. Dokumenty. Zakopane, 1932, s. 3-4.

a jehopredstaviteľom. Z množstva uvedených osobností možno spomenúť aspoň Františka Skyčáka slovenského poslanca a národovca niekoľko ráz sa sebou zvoleného do uhorského snemu (1905, 1906, 1910), ktorý mal silnú podporu práve v tomto regióne.

Piata kapitola sa zameriava na zvláštne výsledky sčítania obyvateľstva z roku 1910, podľa ktorého sa v okrese Trstená prihlásilo k poľskej národnosti takmer 16 000 osôb, zatiaľ čo k slovenskej len necelých 7 000 (na rozdiel od predchádzajúcich sčítaní). Podľa autorov bol zápis zmanipulovaný pod vplyvom trojice maďarónskych aktivistov, ktorí prerobením obyvateľstva zo Slovákov na Poliakov chceli oslabiť slovenské národné hnutie. Aj keď argumentom autorov nemožno uprieť logický základ a ich závery označiť za vysoko pravdepodobné, predsa len sa pohybujú skôr v rovine indícií než dôkazov.

Šiesta kapitola je venovaná tzv. spišsko-oravskej légii pôsobiacej na slovensko-poľskom pohraničí, ktorá je v poľskej literatúre značne heroizovaná. Autori poukazujú na tie črty uvedenej polovojskej organizácie, ktoré sa v poľskej historiografii zámerne obchádzajú. Bola to predovšetkým brutalita legionárov a ich prepojenie s maďarsko-poľskými légiami majúcimi za cieľ zachovanie integrity Uhorska.

Siedma kapitola sa zaoberá otázkou, kedy bola Orava prvýkrát súčasťou Poľska. Viacero poľských historikov sa totiž opiera o tvrdenie, že v roku 1920 sa k Poľsku „vrátila“, čo je podľa autorov „viac želaním ako skutočnosťou“.

Ôsma kapitola sa dotkla problému pripojenia hornej Oravy k Slovensku v rokoch 1939 – 1945, čo poľská strana interpretuje ako okupáciu. Autori krok za krokom vyvracajú rôzne polopravdy a dezinformácie. K jedným z nich patrí i tvrdenie, že päť rokov príslušnosti hornej Oravy k Slovenskej republike „značne zmenilo situáciu“ a zničilo „proces utvárania a utužovania [poľského] etnického a národného povedomia obyvateľov regiónu“. Autori poukazujú na to, že proces

uvedomovania (rozumej polonizácie) obyvateľstva, na ktorý malo Poľsko takmer 20 rokov (1920 – 1939) bol neúspešný a porovnávať ho s krátkym obdobím, keď bola oblasť pripojená k SR, *„je izolovaný od faktov a jednoznačne poukazuje na to, že proces formovania národného uvedomenia sa skončil oveľa skôr“*.

Deviata kapitola je venovaná životu a aktivitám Slovákom v Poľsku v súčasnosti. Posledná je akýmsi minislovníkom neprávom zabudnutých a zamlčovaných päťdesiatich slovenských osobností hornej Oravy. Publikácia ma aj bohatú obrazovú prílohu.

Záverom možno konštatovať, že aj keď ambíciou autorov nebolo *„podať komplexné dejiny hornej Oravy“*, skôr doplniť, či odhaliť tie chýbajúce v doterajšej poľskej literatúre, kniha je každopádne veľkým prínosom pre vyjasňovanie sporných miest v spoločnej slovensko-poľskej histórii a ďalší výskum v danej oblasti.

AUTORI

Mgr. Michal BABÁL

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Bc. Eva GÁLIKOVÁ

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Michal KOVAČIK

Slovenské národné múzeum-Múzeum Červený Kameň, Častá

Mgr. Branislav KRASNOVSKÝ, PhD.

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

prof. PhDr. Róbert LETZ, PhD.

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Marián LEZO

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Pavol MAKYNA

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Pavol MATULA, PhD.

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Miriam VIRŠINSKÁ, PhD.

Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

